

V. 165.

UTAZÁS KALIFORNIA DÉLI RÉSZÉIBEN.

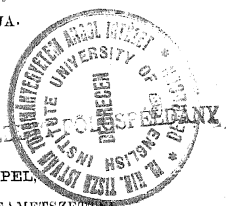

IRTA

XÁNTUS JÁNOS,

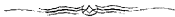
A TERMÉSZETTUDOMÁNYOK PHILADELPHIAI AKADEMIÁJA,
AZ AMERIKAI PHILOSOPHIAI TÁRSULAT S A BOSTONI ATHENAEUM
RENDES TAGJA.

ATTENCIÓN

EGY FÖLDKÉPPEL,

NYOLCZ KÖ- ÉS NYOLCZ FAMETSZETTEL.

PESTEN,
KIADJÁK LAUFFER ÉS STOLP
1860.

413794

Tartalom-jegyzék betűrendben.

	Lapon.
I. Los-Angelestől Fort-Tejonig.	
Carvingo hegyek	10
„ rancho	10
„ sivatag	11
Correo del Camino	12
Csörgőkigyók	11
Déli Kalifornia leírása	13
Don Antonio	8
Don Jose Madriguez	11
Fort-Reid	19
Havasi juhok	22
„ kecskék	22
Hay she i caw caw Miutiu Getch	33
Jezsuiták története Kaliforniában	14
Lasso	17
Los-Angelesi bika- és medve-viadalok	5
„ „ limonádé- és borárosok	7
„ „ templomok	2
„ „ vendéglők	1
Mojave folyó	27. 32
„ gőzfürdők	34
„ hirnökök	30
„ indiánok	29
„ kutyaitelet	35. 36
„ vidék leírása	27. 32
Nevajo patak	32
Opush Yje Cathum	34
San-Bernardino hegy	2
San-Fernando misszio	15
Santa-Clara zuhatag	4
Sierra Nevada megmászása	19. 24
„ Nevadai vad indiánok	27
„ Nevadáról való kilátás	25

	Lapon.
Sierra Nevadai plaza	21
Sillán való útazás	3
Yumusruy-Ekabat-Hum	29
II. Tejon és a tejon indiánok.	
Amerikai erősségek	38
A szabad államok indián politikája	37
Baize	48
Fort-Tejon	38
Gama fű	41
Hieroglyphok	62
Juntája a tejon indiánoknak	46
Mesák	40
Meteorologiai figyelések	43
Pakróczok leírása	50. 51
A tejon indiánok betegségei	49
" " életmódja	49
" " eredete	45
" " fegyverzete	54. 55
" " gőzfürdői	47
" " gyülekezetei	46
" " hagyományai	45
" " harczias képessége	53. 54
" " juh-tenyésztése	50
" " kézműipara	50
" " kormányformája	45
" " lótenyésztése	51. 52
" " morális állása	55. 56
" " nőszülési módja	56
" " nyelve	57
" " öltözéke	48
" " vagyon-birtoklása	57
" " vallása	55
III. A Kaliforniai félsziget.	
Abojo	178
Ananász	96
Arany- és ezüst-bányák	116
Armadillo	78
Az ős mexikóiak emlékei	178
Bacca, don Pedro de —	172
Banána	94. 95
Bartolme öböl és város	69
Camino del diablo	80
Cañanas	147
Capistlan	163
Careta	69
Chiavez, Señor de —	146

TARTALOM.

	Lapon.
Christobal	72
Cibolo királyság	179
Comondor	154
Creol életmód La-Pazban	128
Cuepo	147
Czukornád	93
Datolya-pálma	99
Dolores	146
Farkasok	72
Foglyok, búbos —	75
Galiteo	148
Guayave kenyér	161
Gyapot	92
Gyöngy-halászat	109
Jaguár	173
Kakao	94
Kávé	93
Kéneső-bányák Marquesben	121
Kokusz-pálma	97
Kolibri	132
Korall-halászat	114
La Joya	75
La Paz fekvése	106
„ „ kereskedése	107
„ „ műveltsége	131
„ „ társadalmi élete	128
Leatherman, Dr.	140
Loreto	149
Malom San-Gabrielben	171
Marques	141
Marquesi kéneső-bányák	121
Marihopo indiánok	143
Medvék, szürke	165
Messias, don Jose	144
Monte	150
Ojo Caliente de Loreto	148
Ördög országútja	80
Padillas, don —	119
Pálmák	97
Papago indiánok	70
Pekkárý	83. 85. 86
Piñole	142
Piñolero indiánok	88. 89
Pitahaya	145
Plantain	95
Quiarra	176

TARTALOM.

	Lapon.
Rainer	66
Rézbányák Marquesnél	119
Rizs	92
Romok Socorónál	81
Szago pálma	99
San-Carlos	156
San-Diego	65
San-Gabriel	171
San-Felippe	172
San-Lazaro	142
San-Luiz-Gonzaga	143
San-Marco	160
Santa-Magdalena	157
Sepada	81
Socoro	81
Szivacs-halászat	115
Tengeri útazás	67
Tengeri-sajtó Zandiában	71
Timpa	90
Todos-Santos folyó	90
„ „ misszio	101
„ „ völgy	90
Ürgék	177
Yumusruy-Ekahat-Hum	64
Zandia	71

NAGYSÁGOS

KUBINYI ÁGOSTON

cs. kir. kamarás úrnak,

a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának stb.

ajánlja

mély tisztelete s őszinte ragaszkodása jeléül

a szerző.

ELŐSZÓ.

Néhány hó előtt Lauffer és Stolp urak pesti könyvkereskedésében megjelent a „Xántus János levelei Éjszakamerikából“ című munka, melynek nagyobb fele, t. i. az abban közlött levelek nem voltak a nagy közönségnek szánva. Azért azon levelek közzétételében csak bizonyos föltétellel egyeztem bele: mindazáltal kikötött föltételelem elmellőztetett.

Jelenleg oly munkát bocsátok közre, melyet egyenesen a végett irtam, hogy kinyomattassék. Természetes, hogy sajátommal szabadon rendelkezhetem, tehát minden kétség eloszlatására ezennel nyilvánosan kijelentem, hogy ezen dolgozatomat Lauffer és Stolp uraknak küldtem s adtam el, mint kiadó tulajdonosoknak, kik jó hiszemmel, nem tudván kikötött föltételemet, előbbi munkámat is megvették és kiadták, mit utólagosan én is helybenhagytam, rájuk ruhásván a kiadó-tulajdonosi jogot; továbbá kijelentem, hogy Hunfalvy János urat kértem föl, hogy távollétemben kaliforniai utazásom kinyomatását eszközje s vezesse.

E jelen munkáért, melyet egyenesen sajtó alá irtam, az írói felelősséget is magamra vállalom. De meg kell jegyezniem, hogy ezennel kaliforniai utazásomnak csak töredékét közölhetem. Amerikában oly rohanva élünk, hogy

sokszor nem követhetjük az eseményeket. Azért utazásom azon részét, mely Oregont és éjszaki Kaliforniát tárgyalja, még el nem rendezhettem. Alig fogtam hozzá, már is déli Kaliforniában egészen más nép és élet közt forogtam. Most pedig ismét új utazás áll előttem, s a mikorra e sorok megjelenhetnek, alkalmasint már nyugoti Mexiko Kordillerái között fogok barangolni. Sietek azért e töredékeket közrebocsátani, míg hatalmamban van, remélve, hogy az olvasó közönség szívesen veendi, már csak azért is, mivel az országok és népek, melyeket e munkámban leírok, a magyar irodalomban még egészen ismeretlenek. Nagyon is érzem, hogy dolgozatom sok, különösen nyelvezeti tekintetben, hiányos és gyarló, de az olvasó közönségnek némi gyönyört és tanulságot talán még is nyújtand s legalább számot fog adni arról, hogy miként használok fel a drága időt — elszakadva édes Hazámtól.

Cañon del Tejon, Kalifornia.

1858. Oktober 5.

Xántus János.

Rajzolatá Képek 1855.

San Fernando deli Kaliforniában.

Ujra Képek és Rajzok 1859.

I.

LOS ANGELESTŐL TEJONIG.

Az olvasó az „Amerikai levelek“-ből tudja, hogy 1857. június 24-én „Senator“ gőzösön San-Franciscóból délnek utaztam, s hogy június 28-án San Pedrón át szerencsésen Los Angelesbe, déli Kalifornia fővárosába, érkeztem.

A szükséges készülődéseket megtévén, július 7-én karavánunk fölkerelkedett a Sierra Nevada felé.

Mielőtt azonban Los Angelest végkép oda hagynám, szabadjon még az ottan tapasztalt dolgokból egyet mást megemlítenem. A kevés utazó szerencsétlenségére, kik Los Angelest meglátogatják, déli Kalifornia ezen fővárosában vendéglőnek se híre se hamva. Mi tehát kénytelenek voltunk azt tenni, mit mások is tesznek, t. i. szállást fogadni. Ha szállásra szert tettünk, természetesen az evésről is kell gondoskodnunk. E végett vagy valami „fondá“-ba megyünk, hol méregdrágán roszul eszünk, vagy pedig szakácsot fogadunk, (ez hála az égnek elég van itten), s magunk rovására indítunk meg háztartást. Ha ez utóbbi merényre adjuk fejünket, mi mindenesetre legjobb, akkor a következőket kell tekintetbe vennünk: vagy magunk vásároljuk be személyesen a konyhába valót, ez esetben a szakács a készletet sikkasztja el otthon; vagy a szakácsot küldjük a piacra, ez esetben meg a pénzt lopja el oda künn. A két alternatíva közül mindenesetre jobb az utóbbik, feltéve hogy a szakács nem épen telhetetlen. Részemről senkinek se ajánlanám, hogy szakácsát lopásért elkeresse, sőt a kinek nincs szakácsa, ajánlom, hogy azt fogadja, kit épen ez napon lopásai miatt elkergettek, mert a gyanus tolvaj korántse oly veszedelmes, mint az, ki gyanúnélküli.

Los Angelesnek nincsenek kocsmái, de annál több a temploma. Körülbelöl minden 100 lélekre egy templom esik, s ezen szentegyházak legalább is egy század óta állanak, ha omlatag és rokkant állapotukról építtetésök idejére következtethetünk. Bátran állithatom, hogy a város területének felét templomok s egyéb vallásos intézetek foglalják el. E körülmény első pillanatra azt gyaníttathatja velünk, hogy Los Angeles lakói nagyon jámbor, istenfélő és vallásos emberek, de csakhamar az ellenkezőről győződhetünk meg. Ugy látszik, maga a papság sem járja mindég az erény útját; a los-angeles-i „quariche“-k a Csendes tenger egész partja hosszán elhírhedtek, mert száz és száz mérföldre köröskörül ők látják el a szükölködőket szoptatós dajkákkal. Ennek oka kétségkívül a városban levő lelenczház, hova az anya minden pillanatban s minden további czeremonia nélkül leteheti — szégyenét, hogy oly gyermeket fogadjon gondja alá, kinek szüléi a szoptatásért fizetni képesek.

Los Angeles utczái semmi nevezetességgel sem bírnak. A házak hosszúk s alacsonyak, csaknem kivétel nélkül földszintiek, sötét, börtönszerű külsejűek, elől végtelen fedett tornácczal s apró vas vagy fa rácsú ablakokkal, melyeken a női lakosság napkeltétől napnyugtáig kikukucsál.

A piacon bőven találunk forró övi gyümölcsöt, baromfit, vadat, zöldséget és halat, mely eleségszereket nagyrészt az indiánok hordanak össze a déli lapályok- és völgyekből.

Ki délamerikai várost már látott, az nem sok érdekest lel Los Angelesben. Azonban oly magunkféle természetvizsgáló nem fogja ide jöttét megbánni, mert a környéknek mind növényzete mind állatvilága valóban nagyszerű. San Gabriel missióba, San Bernardino hegyre s Santa Clara zuhataghoz tett kirándulásaimon természetrajzi gyűjteményemet nem kis mértékben gazdagítottam meg.

San Gabrielbe tett kirándulásomat már megemlitém*), most az imént említett zuhataghoz tett kirándulásomat akarom röviden leírni.

Señor Agular, a város birája, felhívott ugyanis bennünket, hogy társaságában látogassuk meg a zuhatagot a San Bernardino hegyek közt. A társaság következő személyzetből állott: 7 úr, 4

*) Lásd: Xántus János Éjszakamerikai levelei 169. s k. l.

hölgy, 2 gyermek, 4 szolgáló leány, 10 peon s 34 ló és öszvérből. Az úrhölgyek oldalnyergeken, a szolgálók pedig közönséges nyergeken s „férfias modorban“ lovagoltak. A gyermekeket puttonyban egyegy peon czipelte a hátán. Azonfelül 4 üres „silla“ volt a hölgyek számára, azon esetre, ha a meredek ösvényen a lovaglást megúnnák.

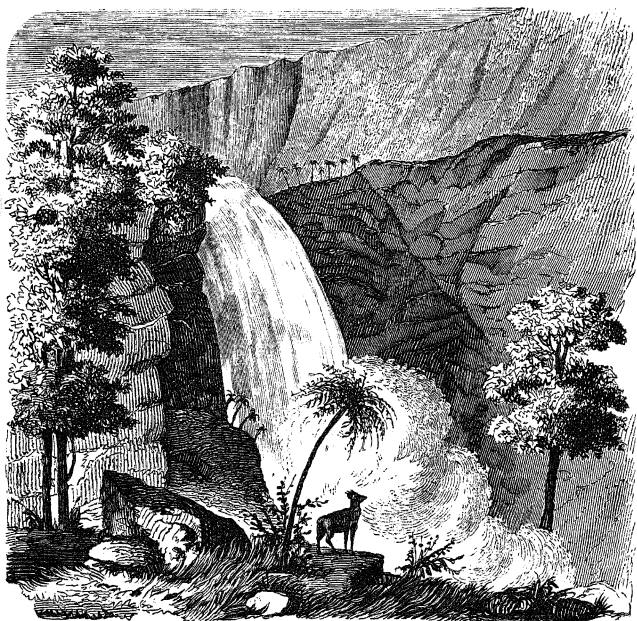
A „silla.“

A „silla“-ban való utazást ide tett rajzom mutatja. Egy közönséges bambu-szék a „sillero“ hátához van csatolva két heveder által, melyek egyike a mellén, egy harmadik pedig a homlokán szorúl át. Igen természetes, hogy ha a „sillero“ elcsúszik s elesik, az egész historia a földre borul, s hogy tehát az utazó föltétlenül a „sillero“ kegyelmére van bizva. Bizonyára idő és gyakorlat kell, hogy valaki ezen utazási módot megszokja; mindazáltal a hölgyek, kikkel ez alkalommal utazni szerencsém volt, oly hidegvérűséggel ültek a székben, mintha mindennap ekkép utaznának. Midőn egy szoros ösvényen, tátongó mélység párkányán fel- s leléptünk, egyikök jóízűen aludt, egy másik pedig Cervantest olvasta, mintha otthon a pamlagon ülne.

A zuhatag csak fél napi járásra van a városhoz, de az út

oly hajmeresztő, hogy nagyszerű indoknak kellene lennie, mely ez életemben még egyszer reá bírjon, hogy azon kecske ösvényeken fel- és lelovagoljak, hol az embernek minden lépten nyomon kilátása van, hogy, ha számára, melynek hátán ül, elcsuszik, száz meg száz lábnyi feneketlenségbe zuhan. Noha a zuhatag szép látványt nyújtott némi kárpótlásul a halálos veritékért, mellyel odajutottunk, mindazáltal megbántuk, hogy oda mászkáltunk, midőn eszünkbe juta, hogy ugyanazon uton vissza is kell mennünk.

A los-angelesiek a Santa Clara zuhatagot magasabbnak hiszik a Niagaránál is; de ezt csak ők hiszik, kik a Niagarát sohasem látták, mert a magyar közmondás szerint: „minden cigány a maga lovát dicséri legjobban.“ Én, ki néhányszor már a Niagarát

Santa Clara zuhatag.

is bámultam, úgy tartom, hogy a Santa Clara zuhatag mintegy 130—140 láb magas, tehát felényivel alacsonyabb a Niagaránál; azonban ezen magasság is elegendő arra, hogy mindenki bámulja, a ki közelébe jut, s hogy a lezuhanó víztömeg köd-esóvé és permetté törjék, mielőtt a fenékre ér. S valóban vizet csak fent lát a szemlélő, alant merő köd és permet borítja a sziklaágyat; a lerohanó víztömeg zugása és moraja rémséges.

Los-Angelesben létem alatt többször láttam bika- és kakas-, ugyszinte medve-bika-viadalokat is, mert nemzeti szokás szerint ily viadalok a spanyol életnek mulhatlan kellékei. A bika- és kakasviadalokat a különféle utazók már minden ismert nyelven annyiszor leírták, hogy valóban felesleges volna azokat újra leírnom, annál is inkább, mivel a los-angelesi kakasok is csak úgy vívnek mint a kubai vagy mexikói kakasok, s a los-angelesi „caballerók“ is épen úgy tournirozzák a vad bikákat s ezek ép úgy szarvalják fel, változatosság kedvéért, a caballerókat, mint bármely délamerikaiak, melyeket többek közt Gerstaecker Frigyes oly híven leírt. Azonban a bika és medve közti viadal egészen új látvány volt előttem, melyről még sohasem olvastam vagy hallottam volt valamit

A los-angelesi szinkör (el circo) igen csinos, tágas és költséges épület, s úgy hiszem, 4—5000 néző könnyen elfér padjain; a közönség négy főkapun jut be; az ülőhelyek köröskörül vannak; a legelső ülések (páholyok) 16 lábnyi magasságra vannak, a többi ülés-sorok mind hátrább és magasabbra vonulnak s emelkednek.

Délutáni 5 órakor a t. cz. közönség már elfoglalta vala üléseit, s egy ideig minden tekintetben jó zenekar hallatta magát; midőn a zenehangok elnémultak, a szinkör éjszaki oldalán megnyílt az egyik kapu, s berohant tajtékozó szájjal egy vad bika, mely szanaszét futkosva szarvaival a fővényt magasra hányta. Nemsokára egy óriási termetű ficzkó jelent meg a bikával szemközt, skárlát köpenyben s piros nadrágban. Alig hogy bika uram a vendéget megpillantá, képzelhetlen dühvel neki ronta. Valamennyink lélekzete elállt; én legalább pillanatig sem kétkedtem, hogy a veres köpenyes még ma este Belzebubbal fog vacsorálni. Azonban, midőn a bika már csak vagy két lépésnyire volt a veres embertől, ez villámgyorsasággal rejtett ajtón eltűnék.

El lehet képzelni, mint restelte a dolgot a bika s mennyire dühöngött. Ekkor rögtön az ellenkező oldalon hallánk lármát és

kaczagást, valamennyien oda tekinténk, természetesen a bika is, s íme a veres ember most meg ott volt. A bika legott újra feléje rontott; de a veres ember a bika kimondhatlan boszúságára ismét hirtelen eltűnt. E manœuvre majdnem egy óráig tartott így, az egész közönség harsogó kaczagása kíséretében; végre a trombiták harsogására megnyílt a kapu, s egy óriási szürke medve (*Ursus ferox*) comparcalt; midőn a bikát megpillantá, füleit előre hegyezé, serényét felborzasztá s nagyot ordíta. Bika urannak se kelle egyéb, mint meglátni az új jövevényt. Egy szempillantat alatt keresztülkasul forgatá szarvaival a medvét s olyakat dőfött az oldalaiba, hogy kiki úgy vélte, a medve többé fel nem kél. De a következés mutatta, hogy a medve csak az első meglepetésnek volt kénytelen engedni, s mihelyt magát eltájékozhatta s a bika dőféseibe beleúnt, talpra ugrék és serényét megrázva a bikának rohant. De szerencsétlenségére s a közönség multságára, ugrása kissé kurta volt, s épen a mint lába a földet érinté, a bika ismét szarvára vevé s felborítá. Ekkor a medve már nem vette tréfára a dolgot s midőn ellensége ismét szarvára akará venni, éles körmeivel a bika orrát markolá meg s így fogva tartá. Legérzékenyebb része levén megilletve a bikának, ez rémséges dühbe jött, s bőgni kezdett; de alig hogy nyelvét kiölté, a medve másik kacsójával ezt is pártul fogá . . . egykét pillanat mulva a bikát földre csavarta s kevesebb idő alatt, mint e sorokat írom, torkát és béleit kiszaggatta.

Ilyen a délkaliforniai nemzeti multság! A közönség az egész viadal alatt oly ittas és lázas ingerültségben volt, majd tapsolt és kaczagott, majd ismét halotti csendben szemlélte a viadal mozzanatait, mintha mindenkinek mindene függött volna az eredményen. S az urhölgyek és gyermekek is, kik ily látványt sohase mulasztanak el, kéjteljes örömmel és élvezettel szemlélték a barbárság ezen alacsony kiállításait, mintha a világ leghíresebb színészei és művészei szerepeltek volna a színpadon.

Ily mutatvány rendszeren kétszer van hetenkint a színpadon, kakashadalt pedig minden nap lehet látni. S a színpad mindig megtelik nézőkkel.

Még egy különöséget említek meg, t. i. a sok bor- és limonade-árust, kik az utczákon fel s alá járnak. Mindegyik szamárháton ül, s jobbról balról több hosszukás bőr szelenczét, vagy jobban mondva, bőrzsákokat hord, melyek a nyeregről lelógnak, s me-

lyek töltvék borral vagy limonádéval. Őlében egy ládikát tart az árus, mely tömve van nádesövekkel. Egy ital ára fél „real“, azaz körülbelől 4 pkr., s a ki szomjas s a fél reált lefizeti, egy nádesövet kap s azon át annyit szívhat a bórzsákból, a mennyit csak képes egy húzomban meginni. Mihelyt ivás közben megnyugszik, vége az egy italnak, s újra kell fizetnie, ha még ihatnék.

Los-angelesi bor- és limonádé-árus.

Jul. 7-kén. Nyergeink, málháink és szekereink már tegnap készen állottak, ma reggel tehát pakolni kezdünk, útra kelendők. Hogy öszvéreink idő előtt ki ne fáradjanak a teher alatt s hogy teljes erővel érjenek a Sierra Nevadához, szekereket fogadtam, s a podgyászt azokra rakattam.

Karavánunk a legkülönösebb egyéniségekből áll. Kalifornia általában páratlan e tekintetben a világon; nem hiszem, hogy földünk hátán még egy másik zug volna (még Ausztráliát sem véve ki), hol annyi nemzetbeli kalandor egyesült volna, vagy egyesülni fogna valaha, mint ezen Eldorádóban. De még Kaliforniában is ha évekig járkáltam volna csakis azon czélból, hogy a leg-

remarkabilisabb gazembereket összeszedjem, nehezen állithattam volna össze oly bokkrétát, mint a milyen jelen karavánom; pedig minden tagja önkényt jelentkezett, s legalább azon időben valamennyi Los Angelesben tartózkodott vala.

A nyolcz szekerész közül az egyik norvégiai hamis pénzverő, a másik Nápolyból megszökött gályarab, a harmadik francia bankjegy-hamisító, a negyedik új-orleánsi „rowdy“, az ötödik porosz szökött katona, a hatodik Ausztráliából megszökött deportált, a hetedik egy maláyi, s a nyolczadik egy Sandwich-szigetbeli.

Szakácsunk portugalliai tengerész; eleségtárnokunk egy néger; öszvérhajcsáraink közt két amerikai, egy dán, egy mexikói, egy indián, egy chilibeli, két perubeli s két sinai ember van. Végre tudományos testületem tagjai: két angol, egy skót, egy francia, két amerikai s egy német; csekély magam pedig, mint a nagyérdemű egész kompánia fővezére, a magyarságot képviselem.

Mindent azonban felülmul Antonio, a „carriero principale“, vagyis szekerészeink és öszvérhajcsáraink fővezére. Antonio (kit azonban magas hivatala s még magasb tulajdonságai miatt „Don Antonio“ czimen szólítunk), Madagaszkarban született; de kora ifjúságában Mexikóba vetődött, s mintegy 20 év óta Kaliforniában tartózkodik. A köztársaság különféle hadjárataiban mindenféle minőségben részt vett, számtalan expedición az arripohe és apache indiánok ellen harczolt, egész déli Kaliforniában leghiresebb medvevadász s vadló-fogó, s évek óta a környéknek csaknem minden rabló bandáit ő pusztította ki. Mindezeknél fogva don Antonio oly fontos és híres egyénné lett, hogy a város birája, midőn tőle kérdezém, kaphatnék-e oly „carriero principale“-t, ki a Sierra Nevada havasain keresztülvigyen, nagyon elesodálkozék s csaknem szánalommal tekintte rám, hogy „don Antoniót“ még nem ismerem. Ily capacitatio után természetesen mitsem habozva rögtön felfogadám don Antoniót s szokás szerint rája bizám, hogy az alatta leendő embereket egészen kedve szerint összetoborozza. Már elmondám, micsoda kompániát kalapált össze Antonio uram.

Ha önök közül valaki csak azt is meghallaná, mikor valamelyikünk embereinkkel beszél, már is szép tréfában részestülne. De don Antonio e tekintetben is mindent felülmul: ő mindenkivel egyaránt tud beszélni, mindenkit megért s mindenkivel képes magát megértetni. Gyakran levén dolga hasonló társasággal, saját kényelmére különös nyelvet szerkesztett magának, mely a világ

minden ismert és ismeretlen nyelveinek tarka keveréke, czifrábbnál czifrább káromlásokkal sujtásozva. Ez utóbbiakat akkor használja, ha nyelvét valaki nem érti, vagy, szerinte, érteni nem akarja. S mikor káromkodásait előveszi, tökéletesen biztos benne, hogy az illető nemcsak megérti, de rendeleteit legott végre is hajtja.

Antonio már napkeltekor lóháton volt, s csak estve szállt le, midőn tanyánkon letelepedénk. Lóhátról intézte a felrakodást mind végig, s hogy magát fontos szerepére kellőleg megedzze, körülbelől minden öt perczen a nyerge kápáján tűzérűteg gyanánt arranzsirozott fél tuzzat bikaszarv egyikéből egy nagyot húzott. De azért meg ne ijedjenek önök, a bikaszarvakban se puszkapor, se más öldöklőszer nem volt, csak „chica“, azaz szőlőpálinka volt bennök.

Antonio öltözete ép oly sajátságos mint egész valója. Fejét piros főkötő, vagyis inkább vérpiros tyukász hálósapka ékesíti, s ezt utánozhatlan fonásu s alkotásu sonorai nád kalap szorítja le, mely az állhoz is van kötve, hogy a szél el ne vihesse. Alsó ruházatát még ki nem kémlelhettem, mert derekát piros „poncho“ takarja, s lábain hosszú szórú bivalybőr nadrág van. Sarkából irgalmatlan, hosszú hegyes küllőkkel készült, négy hüvelyk átmérőjű sarkantyú nyúlik ki, nem személye kitüntetésére, mint Antonio megjegyzé, de lova kedvéért.

Mintegy 9 órakor mi is lóra ülénk s elindítók a vonatot, noha ekkor már négy emberünk a „calaboose“-ban, azaz a város tömlöczében volt, részegség, verekedés meg lövöldözés miatt. A rendőr-főnök azonban biztosított vala, hogy mihelyt kijózanodnak, azonnal szabadon bocsátja, s Antonio becsületét kötötte le, hogy legfeljebb jövő reggelig mind a négyen megérkeznek tanyánkon.

A város délkeleti részét, honnét útra indultunk, több mér-földre nyuló, apró homok buczkák környezik; csakhamar azon dombok között mozgott hosszú vonatunk, s a város és buja növényzetű kies vidéke eltűnt szemünk elől. Végtelennek látszó kaktusz erdőben haladtunk előre; „erdőben“ mondom, mert ezen kaktuszok olykor 25—30 láb magasak s törzsük átmérője gyakran 3 lábnyi.*) De ezen kaktuszon kívül, mely a futó homokon, úgy látszik, legjobban diszlik, más növényt alig látni. Az állatvilágot illetőleg csak két nyulfajt **) láttunk nagy bőven mindenütt, ne-

*) Cactus Yucca. — **) Lepus Callotis; és Lepus Trowbridgii.

hányat közülök az út szélén lóttünk le pisztolylyal, oly szelidek voltak. Estvefelé a Carvingo hegyeket értük el s ezek között mindentinnen elzárt szorosban folytatván utunkat, remek forráshoz jutánk, mely mellett tanyát ütünk.

Reggelfelé négy szekereszünk, a tömlőczből kieresztetvén, csakugyan megérkezett.

Los-Angeles vidékebeli emberek, a mint a vásárra árukat visznek.

Jul. 8. Fölkerekedvén, nemsokára a hegygerinczre értünk fel, s a keleti lejtőn lemenvén, délfelé az ugynevezett Carvingo „Rancho“ mellett megpihentünk. A „Rancho“ körülbelöl annyi, mint az alföldi „szállás“ vagy „tanya.“

Déli Kaliforniában egész nyáron nagy szárazság uralkodik, márcziustól novemberig ugyszólván egy csepp eső sem esik, azért emberek csak ott telepedhetnek meg, hol folyó, patak, vagy kiapadhatlan forrás van s hol tehát a barom egész nyáron át némi legelőt talál s a telepítvényes legalább valamit természet. De a természet nagy bajjal jár az ily vidéken, mert víz mellett is csak a partszegély nedves, s a gazda nem vezetheti kertjét vízmentében mfdnyi hosszú vonalban. Azért, noha víz mellett telepedik is

meg, kertjét minden nap öntöznie kell. Ezt itt is ép úgy teszik, mint Olaszországban, vagy a magyar alföldön, hol rizst természetnek. A földet ugyanis keresztül kasul árkolják, hogy az árkokba cresztett víz az egész területet megnyirkosítsa. Természetes, hogy ily fáradságos földművelés igen csekély kiterjedésű, s legfeljebb 4—5 holdra terjed ki, hol csak a házi szükségre valót termesztik, s a marha-, ló- és juhtenyésztés a fődolog. S e tekintetben hasonlít a „rancho“ az alföldi szállásokhoz. Ily szállás vagy tanya a Carvingo Rancho is. Tulajdonosa don Jose Madriguez, ki, saját megjegyzése szerint, nem tudja ugyan bizonyosan, hány lova van, de úgy hiszi, lovainak száma valami tizenötezerre rúg! Madriguez ur igen nyájasan fogadott, körülhordoza birtokán s azután jó ebédet is ada. Azonban noha már apja és nagyapja is e helyen élt és meghalt vala, nem sokat mutathata föl abból, mit javításnak szokás nevezni. Nehány szállótoke, egykét narancs- és olajfa, ebből állt egész ültetménye. Háza amolyan rokkant magyar „kuria“-forma Mária Terézia korából; vályogból épült, elől oszlopos tornácczal, s náddal fedve. S ha a ház előtt felnyuló pálmák és kaktuszok helyett nyár- vagy gesztenyefák állnak, azt képzeltem volna magamnak, hogy valahol Somogyban, Kadarkúton vagy Bajomban, járkálok.

A leirt szállásnál az úgynevezett Carvingo puszta (Llano Carvingo) kezdődik, mely ugyan nem igen nagy kiterjedésű s annál kevesbbé az, mivel az út szélében, nem hosszában szegi, mindazáltal kimondhatatlanul fásasztó mind a barmokra mind az emberekre nézve, mert egész területe ugyszólván merő futó homokból áll. Azonfelül utazásunk épen juliusba esett, mikor a nap sugarak függőlegesen sütik főzik az ide tévedt szerencsétlen utast. Ily forróságban nem mertem délután tovább indulni, barmainkat tehát kivertük a legelőre, azután estve jól megittattuk, s csak éjfél után kerekedtünk föl.

JUL. 9. Mikor a nap fölkelte a sivatag felét már meghaladtuk volt, kevés bajjal, mert az éj hűvös volt. E puszta ugyan minden részében egyforma, mindazáltal nem érdektelen; soha anynyi gyikot és csörgős kigyót nem láttam vala együtt, mint itten. Valóban négy embert előre kelle küldenem, hogy őket ostorral az útról lekergessék, mert vonatunk nem haladhata miattok. Ugy látszott, családostul kifeküdtek az útra, hogy a felkelő napon süt-kérezzenek. Nagy része ezen kigyóknak ugyanazon fajhoz tarto-

zott, mely Texasban is előfordul,*) de más fajukat**) is láttam, melyek lényegesen különböznek a keleti és déli államokban előfordulóktól. Ezen kigyófajnak feje ugyanis halpikkelyhez hasonló, apró lemezekkel van borítva s ugyanolly lemezek a hátán is vannak; ellenben a keleti s déli államok csörgőkigyó fajok feje széles lapokkal van borítva, melyek egészen eltérnek a test többi részeit borító apró lemezektől. A *Crotalus lucifer* könnyen megismerhető, s jó, hogy mindenki ismerje, mert ő a legmegátalkodottabb, legvakmerőbb s legmérgeesebb az egész családban. Színe fényesfekete, testén apró halványsárga, egymást négyyszögben szegő vonalok húzódnak el végesvéig. A teljesen kinőtt példány 5 láb hosszú; ekkora hosszúságu rendszeren minden csörgőkigyófaj, kivéve a prairie-csörgőkigyót (*Crotalus confluentus*, Say.), mely ritkán 3 lábnyi, s rendszeren csak 2 láb hosszú; s ha azon rendszer hosszúságukat elérték, még csak vastagabbra nőnek, de többé meg nem nyulnak. Egy feltűnő vastag példányt agyonvervén, megmértem: hossza 4 láb 10 hüvelyk volt; vastagsága nyakán 4 hüvelyk 2 vonal, derekán 10 hüvelyk 5 vonal. Gyomrában 2 emésztetlen ürget találtam szőröstül bőröstül, s e körülmény okozta hihetőleg rendkívüli vastagságát.

Ugyanezen pusztán láttam először a híres mexikói fáczánt, vagyis útfutót, mint a spanyolok nevezik (*Correo del camino****). Ez valóban nagyon különös madár, ha igaz, mit felőle beszélnek, hogy t. i. sohasem repül, de jobban bizva lábaiban mintsem szárnyaiban, futással menekül ellenségei elől. Gyakran megesik, hogy a mexikóiak valami meztelen síkságra szoritják s lóháton üldözik, de gyakran mérföldekre kell futniok, míg nem végre ostorral leverhetik; sőt leggyakrabban a madár ily messzire futván, valami buvó helyet talál, s megmenekül. Szerettem volna magam is e madárral ily módon versenyt futni, mert sokat láttam, de a sok kaktusz közt erről szó sem lehetett. Azért lovamról leszállva gyalog mentem több mérföldre, a vonat előtt, felvont puskával, remélve szerencsét, de siker nélkül. Ha egyegy átfutott az úton, úgy tűnt fel mint valami phantóm, vagy mint villámsebességgel távozó barna légvonal.****)

*) *Crotalus atrox*. Baird et Girard. **) *Crotalus lucifer*. B. et G.

) *Geococcyx Mexicanus*, Gambel. *) Azóta szerencsés voltam két példányt szerezhetni, hímet és nőtényt. Az utóbbit magam lőttem a Calavezesi sikon, a másikat egy indiántól szereztem. A madár sokkal kisebb,

Útvonalunknak ily különös, s még meg nem szokott állatélete szünet nélkül oly lázas ingerültségben tartott bennünket, hogy az órák, nagyon természetesen, sebesen repültek, s csaknem sajnálkoztunk, a mint dél körül egyszerre kemény agyag utra érkezünk, s mint valami varázslat által a növényélet is egészen megváltozott. A kaktuszokat itt törpe oleanderek, narancs- és olajfák váltották fel, imitt amott gyalog fenyőkkel és tölgybokrokkal keverve, mely utóbbiak halavány színezete különös kedves színváltozatot adott a narancs- és olajfák haragos zöld vegyületébe.

Léptenként a növényzet gazdagabb lón, míg végre rendes erdővé változott, hol számos gyönyörű tollazatú madarakat látunk, különösen harkályokat, szajkókat és szarkákat.*)

Nem sokára kibontakoztunk az erdőből, egy gyönyörű viráglepte mezőre értünk; a szemközti hegyoldalon kevesebb mint két mérföldnyi távolságra nyult fel előttünk San Fernando, hol nem sokára megérkeztünk, s tanyára szálltunk.

J u l i u s 9.

Az úgynevezett déli Kalifornia az éjszaki szélesség 32. fokától egész a 36-ig terjed ki, azaz a Bibor tengertől egész a Tulare sivatagokig, s e szerint szélessége 240 m. f. s hosszúsága mintegy 450 m. f., nyugottól keletre. Csaknem az egész ország kopár és ezikás hegyekkel van átszelve, számtalan homokos sivatagokat zár kebelébe, s alig diszlik egyéb, mint a különféle fajú óriási kaktuszok. Azonban a hol viz találtatik, az éghajlat forró természete mindent bámulatos termékenységűvé varázsol, számos völgyekben csudálva látja a vándor a tropikus növényélet gyö-

mint a magyarországi közönséges fácán, de farka legalább még egyszer oly hosszú. Színére hátán setétbarna, aranyos zöld foltokkal; szárnya hasonló színű három sárga diagonális vonallal; farka szürke, vörös foltokkal pettyezetve, s egész alsó tollazata chamois színű, azaz halvány narancssárga. A hím fején a páváéhoz hasonló ultramarine kék búbot hord, melyet minden irányban mozgatni képes. — Mindkét példány tökéletesen jó karban van, s legközelebb útnak indítandó gyűjteményemmel a magyar nemz. Muzeumnak fogom őket küldeni.

*) Többek közt előfordultak: *Pica Nutallii* és *Pica Bullockii*; *Garrulus ultramarinus*, *Californianus* és *Stelleri*; *Picus formicivorus*, *torquatus*, *ruber* és *Picus imperialis* sat. Az utóbbi a legnagyobb harkály az ismert világon s nagyon ritka madár. Hossza, orra hegyétől farka végéig, 27 hüvelyk! Színére kék és zöldbe játszó fekete, szárnya hófehér; feje sárga, egy 3 hüvelyk magas kármin piros taréjjal.

nyörű terményeit. A czukornád és indigo oly tökélyel terem itten, mint sehol másutt Éjszak-Amerikában. Az olaj- és fűgefák, narancs, citrom és gránátalma, ugy számos más növény, melyek a dél buja égálgához tartoznak, valamint jó bort adó szőlőtőkék, tökéletesen diszlenek. Azontul a Sierra Nevada lábain számos sótavak és sós-lapályok találtak, úton útfélen arany és ezüst ásatik, s a Bibor tenger partján nagy mennyiségű igaz gyöngy, kláris és szivacs halásztatik.

Déli Kaliforniát 1698-ban telepítették meg a jezsuiták, kik — a benszülötteket tekintve — kétségkívül jötevő telepedők voltak, annál is inkább, mert (ezen esetben legalább) minden vérengzés és minden katonai erő nélkül foglalták el az országot, egyedül a vallás befolyása alatt. Szerződést kötöttek az indiánokkal s barátságos viszonyba léptek velök, kik akkor mintegy 50 ezeren lehettek. Jó indulatjokat hasznukra fordították s rövid időn tökéletesen megváltoztatták sorsukat.

Tizennégy missiót, azaz térítő telepet építettek ők itten azon időben, melyek a környék indiánjai gyűlhelyéül szolgáltak, s hova öszve is gyűltek mint a — birkák, nem csak lelköket, de testöket is feltétlenül a szent atyák gondjaira bízva. S valóban minden régi író megegyez abban, hogy alig lehet képzelni alázatosabb, feltétlenebbül engedelmeskedő hiveket, mint épen ezen vadak lónek térítőik irányában.

A jezsuiták ily óriási léptekkel előnyomuló befolyása s hatalma az új világban végre féltékenynyé tette a spanyol kormányt, s ez számúzta őket a gyarmatokból. A katonai csapat vezére, ki egy hajóhaddal megérkezett Kaliforniában, a kormány határozatát végrehajtandó, s ő felsége, a legkatholikusabb király nevében elfoglalandó az országot, azt hitte, hogy roppant mennyiségű kincseket fog lelteni a missiókban, s hogy azokat a barátok egész légiói s ezer meg ezer indiánok védelmezni fogják. Azonban nagyon csalatkozott, mert alig hogy partra lépett seregével, a jezsuiták (nehány czüst fűrtű aggastyán) követve siró és jajgató fegyvertelen indiánoktól, alázatosan közelitettek feleje. A tábornok (azt állítja egy szemtanu) könyeket hullatott, annyira megindult ezen váratlan látványon, de rendeletét végre kellett hajtania. A jezsuiták hajóra szállítottak, s rögtön elvitettek, az indiánok ezrei siránkozása kíséretében, kik napokig jajgáltak a parton, a hajókat kémlelve.

Nemsokára az indiánok nagy része, igen természetesen, visszatért ősi lakjaiba, a hegyek rengetegeibe; s oly vad lón ismét mint ősei voltak század előtt. Utóbb a kormány néhány ferenczest küldött ki, de ezek semmire sem mehetvén, nemsokára a dömések vették át a missiókat, s maig is tartják, noha jelenleg csak kettő van virágzásban, San Gabriel és San Fernando. A többi pusztulásnak indult, s nagy részt romokban hever.*)

San Fernando azonban eléggé tanúsítja a jezsuiták egykori hatalmát és virágzását. A kolostor és templom valóban nagyszerű épületek, s az első egykor a jezsuiták itteni főnökének lakhelye volt. A Sierra Nevada egyik legnyugotibb kinyuló sarkantyuján áll, egy leirhatlan szépségű gazdag völgy szegélyén, s a kilátás belőle valóban remek. Délre a messze távol láthatárán a Biber tenger csillog; nyugotra a Carvingo sivatag, háttérben a hasonnevű heglánczczal; s éjszakkeletre a Sierra Nevada örökös hóval borított czukorsüveg forma kupjai magaslanak. Hozzá járul a setétkék égbolt, a növényzet csudás változatossága, s a gyönyörű tollas világ — mindez oly tájképet varázsol egybe, melyet bámulni igen, de leírni nem lehet.

A templom és kolostor faragott kőből épült. Az utóbbi egyemeletes, 210 láb hosszú és 65 láb széles. A templom terjedelmes, két tornyu épület, a tornyok falai 6 láb vastagok s 3 lábnyi átmérőjű kőboltozattal borítvák. A kolostor pusztuló félben van, csak két dömés barát lakja, a padozatok rothadnak, az ablakon a szél sűvölt keresztül, s peremein kaktuszok nőnek.

A missióhoz mintegy 15 □ league tartozik, s 1600 indián van gondjai alatt, kik nagyrészt a missio körül apró vályog épületekben laknak, melyek némelyike fehérre van meszelve. Az intézet meglehetősen boldogult az indiánok jobbléte elősegelésében, mert számos tinár, csizmadia, takács, kovács, kófaragó s más

*) Különös valóban, hogy jelenleg az egész ország az Egyesült államok birtokában lévén, s e szerint korlátlan vallásszabadság uralkodván, a jezsuiták nem foglalják el újra térítő házaikat. Senki sem gátolná őket, az tény, s bizonynyal sokat tehetnének a szegény indiánok sorsa javítására. Azonban az is igaz, hogy Kalifornia jelenleg az Egyesült államoké lévén, következképen minden ember benne egyenlő jogu, s tehát ur és jobbágy megszűnvn, mindenki pénzért dolgozik, s nem ingyen. Ezen elvet minden féligmeddig polgárosodott indián is oly jól érti már, mint akármely »egészen polgárosodott« új-yorki bérkocsis.

mesterembereket képezett köztök. — Egy különös osztály a mezei gazdasággal foglalkozik, másik pedig az ezer és ezerekre menő lovakat, öszvéreket, juhokat és szarvasmarhákat őrzi. A nők fonnak, szőnek, varrnak, s általában mindazt végzik, mi a rendes polgárosodott életben a nők teendője.

Művelés alatti földjük mintegy 1500 hold, két külön kerítés alatt. Ezek egyikében kizárólag szőlő termesztetik, mintegy 40 hold kivételével, mely zöldségek s egyéb kertvi növények számára van fennhagyva. A másik kertben gyümölcs termesztetik, mint: barack, dió, narancs, füge, citrom, ananász és gránátalma, az egész mintegy 600 holdnyi kert kétsorban olajfákkal van szejélyezve, melyek terménye a telep egyik főjövedelmét teszi.

Ezenkívül az egész telken árpát is természetnek, s noha a fák árnyéka tetemesen gátolja a magv érését, mind a mellett három aratást ad a föld; az őszi vetés már április elején tökéletesen érett, a második vetés júliusban, a harmadik pedig október végén érik meg. Ezen egy körülmény világosan tanúsítja, hogy gabnanevet is lehetne ily helyeken természetni, korlátolt mennyiségben, de még eddig nincsen vásár, hol a termést eladni lehetne, azért senki sem kísértette meg.

A missio jövedelme a papok korlátlan kezelése alatt áll, de mind a mellett meg kell vallani, hogy a gondjuk alatt levő hivek szükségét semmiben sem szenvednek, sőt sok tekintetben kényelemmel vannak elárasztva.

Lovak és marhákból szinte szép jövedelme van a missiónak, noha példátlan olcsók. A lovak igen kicsinyek, s nem a legjobb véreiek, de az öszvérek szépek és jók. Ma egy lovat vettem 3 dolláron, s két öszvért 15 dolláron, s a ménesből, mely legalább is 5000 darabból állott, tetszésem szerint válogathattam.

J u l i u s 10.

Mint rendesen minden expediciónál történni szokott, ugy mi is csak tegnap vettük észre, hogy nyergeinken, szerszámainkon s málháinkon ez is roszul van, az sincs jól, sok lónak a háta feltörött, számos málna felbomlott, s általában alig volt valami, a mi igazítást ne igényelt volna; tehát tegnap és ma ezen hiányokat javítottuk ki, mielőtt a hegyek közé vonultunk, hol minden igazítás bajjal jár.

A két napi mulatást társaságunk minden tagja hasznára fordította; körüljártuk a missiót s mindenét kifürkésztük. Társaságunk

igen szívesen fogadtatott, mint minden ilyen misszion szokas, hol a papok kivétel nélkül vendégszeretők mindenki iránt, tekintetbe sem véve a vendég rangját vagy vallását, s ez minden esetre keresztényi elv!

A szent atyák engedelmet adtak a legénységnek, annyi juthot és marhát vághatni le élelmül, a mennyi nekik tetszik, s egyedül azon feltételt szabták, hogy a bőröket szolgáltatassák be. Azonkívül tiszteletünkre egypár löversenyt és egy bikaviadalt is rendezett a missio, mely mutatványok nem kevés élvezetet nyújtottak legénységünknek. De mi leginkább tetszett nekik, ez a kaliforniaiak *) lovaglási ügyessége volt. Sok és olcsó ló levén itt mindenütt, természetes következménye, hogy mindenki született caballero, azaz lovag. S valóban az itteni indiánok, mexikóiak s félvérűek életök nagy részét nyeregben töltik. E szerint rettenthetlen lovasok valamennyien, s ügyes és nyaktörő mozdulatjaik töretlen csikókon s vad lovakon kétségkívül bámulatra méltók, s mi is bámultuk, habár a prairiek comanché-jeit is láttuk vala.

A kaliforniai lovas sok tekintetben hasonlít De Vega, vagy Cervantes andaluziai lovagjaihoz. Nagy karimájú csucos kalap, ezüsttel sujtásozott rövid dolmány, pávatollakkal kivarrott nyereg, s a térdtől lefelé oldalán felvágott nadrág, hogy alóla a piros kapcza kilássék. A rövid csizma óriási sarkantyukkal van fegyverezve, melyek terjedelmes lánczezal vannak a sarokhoz erősítve; fél mérföldre hallhatni csengésüket. A nyeregkapán közönségesen róka vagy mókus farkokkal ékesített hosszú pisztolyt és egy hegyes tört hordanak; s ilyenénkép a nyeregben mindegyike, kétség kívül, azt hiszi, hogy ő kegyelme se több se kevesebb, mint „Kalifornia dicsősége s az elrévült világ ostora.“

A kaliforniai caballero ritkán lovagol a lasso nélkül, mely egy hosszú öszvekonyított kötél, hurokkal az egyik végén; a lassót igazán csodás ügyességgel tudják használni. Gyermekkoromban hallottam otthon, hogy Erdélyben és Bukovinában szinte szokásban van a hurokkal való lófogdosás, de én sohasem láttam ilyesmit Európában. Annyi kétségkívülinek látszik, hogy e fegyver jelenleg egyedül Spanyol-Amerikában használtatik oly általánosan,

*) Indiánoknak többé nem nevezhetjük őket, mert hisz valamennyien polgárosodottak, spanyolul beszélnek, írnak, olvasnak, isznak és kártyáznak sat.

noha Prescott, a híres történetíró állítása szerint ázsiai eredetű. Szerinte a persák használták egykor, kik közül nyolcz ezeren követték ily fegyverzettel Xerxest kalandos hadjáratában. A spanyol-amerikaiak különféle czélokra használják a lassót, többek közt fahordásra is. A kaliforniai caballero sohasem száll le lováról ha fát akar fölvenni, hanem lován marad s így hurkol meg egy fatörzst vagy tuskót, lassója végét a nyereghez erősíti, s úgy vontatja haza a tűzifát. A vad marhát és vad lovat szintén ekkép fogják be.

A lasso egyik legfontosabb szerepe azonban kétséskül abban áll, hogy vele medvét fognak, s ez az egész itteni lakosságnak legtöbb — noha barbar — élvezetet nyújt. A medvét következőleg fogják be: rendszeren 3—4 caballero valami erdőségbe lovagol, hol medvék tartózkodnak, egy marha- vagy bornyu-dögöt nyílt helyre tesznek, s közelében lesre állnak. Nem sokáig váratnak magokra a medvék, mert a szag után rögtön előjönnek s regálirozni kezdik magokat a nem várt falatokon. Mihelyt valamelyik medve a caballerok czéljának tökéletesen megfelelő állásban van, rögtön előrontanak bühelyeikből, s a lassóval meghurkolják. Ennek megtörténte után tüstént vágtatva tova vontatják, míg a medve tökéletesen ki nem fárad, ekkor aztán „becsületesen“ megkötözik, s nagy diadallal a szinkörbe kísérik. Ilyenkor azonban már oly dühben szokott lenni az állat, hogy a caballerok sokszor hideg vízzel kénytelenek azt megöntözni, hogy némüképen mérsékeljék dühét. El lehet képzelni, mily veszedelmes lenne mind lóra, mind lovasra nézve, ha medve uram ily paroxismusában történetesen elszabadulna. Ekkép fogják meg közönségesen a viadalok számára a medvéket.

San Fernandóban tartózkodásunk alatt nem mulasztottam el a különféle mühelyeket is meglátogatni, hogy lássam, mennyire mentek a benszülöttek. Noha különös szépségű és nehéz pokróczokat s különféle csinos szőnyegeket és köpenyeket tudnak gyártani, s minden gazdasági szerszámaikat is magok készítik, az ekétől kezdve a konyhakésig: mégis mühelyeik még mindig primitív szerkezetűek. Mindennek azonban természetesen nem az indiánok az okai.

Minden leírás nélkül ide melléklek kovácmühelyök, s egyik szövőszobájok rajzát, melyekből elég világosan látandják önök, mily fáradságosan teremtik elő szegények szükségleteiket.

Julius 11.

Szekereinket már tegnap délután előre indítván, ma reggel egész karavánunk folytatá utját. Nem levén nehéz terhünk, nem követtem a szokásos szekérutat a hegyek lábán, de egy rövidebb vonalú ösvér-ösvényt választva, egyenesen haladtunk fel a hegyekbe. Ezen körülmény miatt, pár órai lovaglás után, a hegysarkantyú legmagasabb gerinczén találtuk magunkat, honnét először pillantám meg egész nagyszerűségében — az álmainban már rég látott — Sierra Nevada havasokat! Éjszak, kelet és délkelet felé a merre csak a szem láthatott, az óriási hegyekkel találkozott, melyek hó borította süvegei az egekbe látszottak felnyulni s melyek éjszak felé mind inkább magasra meredeztek, míg végre ködfátyolba látszottak elolvadni. Délnyugotra a szem végtelen vadon felett tévelygett, s a messze láthatáron gőzzel borított hősivatagot vélt láthatni; noha jól tudtuk, hogy az utóbbi a Bibor tenger, amaz pedig a Carvingo sivatag.

Mindenki elképzelheti, ki csekélységemet személyesen ismeri, mily dobogó kebellem s rózsaszínű kedélylyel közelítettem ezen vadregényes világ felé, mely, ha a sors úgy akarja, legközelebbi éveim kalandjainak színhelye leend.

Későn délután végre Fort Reid-be érkeztünk, mely már a Sierra Navadák közt van, s mely részint az utazók menhelyéül szolgál fergetegek alkalmával, részint azok védelmére a számos ellenséges indián csapatok ellen a hegyek közt. Az erősség fából épült, 3500' magasságra a tenger színe felett, s őrségét 20 lovas vadász teszi egy hadnagy vezénylete alatt.

Szekereinket már Reid-nél találtuk s kifizetvén őket, elbocsátám szolgálatunkból, mert a szekér-útnak itten vége. Holnaptól kezdve csak ösvényünk lesz, s a következő napokon hegyeket fogunk mászni.

Julius 12.

Éjfél után megindulva, ösvényünk nemsokára a San Francisquita folyónak a havasokból lerobogó egyik mellékágához vitt, melyet szeszélyes kanyarulatain felfelé követtünk, sokszor átgázolva, hol a függőleges bércek miatt az ösvény egyik partjától a másikára vitt. A nehéz növényzet nem sokára megszűnt, s helyét különféle fenyők és tövises — a magyarországi kőkényhez sokban hasonló — csepőték foglalák el. Sok helyütt mérföldekre ily tövises közt vezetett vonalunk, melynek keskeny volta s a tövises

tömöttsége miatt dél körül térdeinkről nem csak a nadrág, de imitt amott a „valóságos bőr“ is kopni kezdett.

Ugyancsak déltájban az első hófoltokkal is találkozánk a patak forrásai körül, s innét ösvényünk egy kis gerinczen fel és lehaladva, egy tátongó mélység párkányára vitt, melynek szegélyét követtük felfelé. Az ösvény csakhamar úgy összeszorult, hogy egy keskeny szalaghoz hasonlított, tova futva a sziklalapokon. Balra több száz láb magasságu függőleges bazalt és gránitfalak emelkedtek; jobbra pedig iszonyatos mélység tátongott, melynek oldalai csaknem függőlegesen ereszkedtek alá, s a mélységből öszsze visszahányt sziklahalmazok közt szökdelő patak tompa morgása zúgott fel. Ösvényünk helyelközzel oly összeszorult téren vitt, hogy málháink, sőt sokszor térdeink is a sziklafalat érték; csak egyetlenegy ferde lépés, s a mélységbe zuhanás elkerülhetetlen! Azonban, noha sok szerencsétlenség történik évente, s számtalan utazó és öszvér leli sirját ezen óriási mélységekben, ki már hozzá szokott ily utazáshoz, nem igen fél bajtól. S valóban, ha az öszvér jó lábu, s a rajta ülő ember okos és higgadt vérű, alig is történhetik szerencsétlenség, ha csak nem esetlegesen. Képzelnem sem lehet, mennyire tudja és belátja az öszvér ily helyen, hogy biztos lépése feltételezi életét! Ha az ösvény jó és elég széles, sietve halad; ha rosz és keskeny, oly kiszámítással rakja le lábait s oly közel szorul a falhoz, hogy valóban bámulnunk kell helyes ösztönét. Néhol az ösvény át van szelve több láb szélességű hasadásokkal, másutt hóval vagy síma jéggel van borítva; ily helyekhez érvén az öszvér, okvetlen mindig megáll, hogy gazdája leszálljon, vagy hogy terhét leszedjék. A mint az első ily helyen, hol több mint 15 lábnyira hó borította az ösvényt, öszvérem megállott, nem tudtam, hogy szálljak le róla. Jobbra a tátongó mélységbe léptem volna, s balra térdem a sziklafalat érte. Nem igen vizsgáldtam természetesen előre, s így nem láttam, hogy szállott le don Antonio, ki előttem nyargalt. Végre egy utánam következő perui tanácsára az öszvér farára helyeztem át magam, s onnét lassan lecsúsztottam magamat háta mögött. Mennyire érezte a szegény állat, hogy a műtét mindkettőnk életébe kerülhet, tanúsítja azon körülmény, hogy egész leszállási operatióm alatt balfelével a falnak támaszkodott, s lábait a párkányhoz feszítette. Alig hogy lecsúsztam hátáról, azonnal tovább indult lassacsán, puhatolva lábaival a he-

lyet, hova lépni fog. Én nyomában követtem, s a mint elég széles ösvényre ért, megállott és ismét hátára vett.

Antonio több rendbeli utasítással látta el társaságunkat, s tapasztaltuk, hogy utasításai csaknem kivétel nélkül hasznosak és gyakorlatiak valának. Többek közt ajánlotta, hogy mindenütt, a hol az ösvény sikamlós vagy keskeny, kengyel nélkül nyargaljunk, s a felfelé hajolva felső részünkkel. Az ekképi nyargalásnak azon előnye van ily nyaktörő helyeken, hogy, ha az állat megcsuszamlanék és a mélységbe zuhanna, a rajta ülőnek egy kis lehetsége marad, magát megmenthetheti. Mert nem lévén lába a kengyelben s ferde helyzetben ülven, okvetlen a felfelé esik s megkapaszkodhatik, ha lélekjelenlétét el nem veszti, vagy — a mi földolog — ha történetesen van valami, a mibe kapaszkodhatik.

Utközben két tanyahelyet is elhagytunk, melyek rendesen ott vannak felállítva, hol elég tágas hely van az állatok és utazók számára, s hol fához és vízhez is juthatni. Azonban karavánunk sokkal számosabb levén, mintsem ezen helyeken kényelemmel tanyázhatott volna, elhatároztuk az úgynevezett „Plaza“ig vonulni, hova d. u. 5 órakor, 16 órai szünet nélküli és rémséges mászkálás után szerencsésen megérkeztünk. A plaza egy, mintegy 5 holdnyi nyílt tér, s számos gerenda házakkal van ellátva, melyek mindenki használatára szolgálnak. Noha bútorzatuk öszvesen két tűzhely-, két asztal- és néhány padból áll csak, mindazáltal már ez is képzelhetlen kényelmet uyújt az ily helyen.

A tűzifa előkerítése nagy bajba került, mert sok utazó járván kelvén a vonalon, természetes, hogy nagy térben köröskörül már rég felemésztettek minden bokrot. Hat embert küldvén ki e célból, későn estve visszaérkeztek, s mindöszve is csak annyit szedtek öszve, mely épen elég volt a teát elkészíteni. S miután az állatok lehetőleg jól ellátattak s biztosítottak az éjjelre, mindegyikünk ott, a hol jónak látta, pokróczokba burkódzott s lefeküdt.

A plaza 11,400 láb magasan van, s el lehet képzelni, hogy ily rögtöni felemelkedés a tropikus égájl alatt, nagy befolyással van az idegrendszerre. Csaknem mindenkinek feje fájt, sokaknak gyomorgörcsei támadtak, s csak kevesen voltak képesek éjen át aludni, mindenki fázott. A hőmérő*) esti 8 órakor 36° állott s tegnap ugyanazon órában Fort Reidben 87° mutatott vala.

*) Fahrenheit.

Vasárnap levén, egész nap ostromoltak embereink, különösen a peruiak, hogy ha tanyára érünk, egy misét vagy legalább predikációt mondjak nekik. Eleget kapacitáltam őket, hogy nem levén pap, nem értek ilyesmihez, de semmikép sem beszélhettem le őket a tervről; azért végre megigértém, hogy ha egy imádságos könyvet keritenek, elfogom olvasni a vasárnapi imádságokat s azonfelül még egy litániát is, melyet ők aztán utánam énekelhetnek. Az ígérést nagy örömmel fogadták, de midőn a tanyára értünk, épen azok dideregtek leginkább, kik a misét kívánták vala, azután csakhamar pokróczaik alá vették magokat s nem sokára mélyen hortyogtak, megfeledkezve a miséről és predikációról.

Délután nagy falka havasi kecskéket és havasi juhokat láttunk több izben. Az előbbieket*) felette vadak voltak, s közeledtünkre megrémülve odább ugráltak a cikás sziklák közé. Az utóbbiak azonban csak bámultak bennünket, s nem igen látszottak félni; néha valóban alig puskalövésre báméskodtak és legelésztek. Sok természettudós azt képzelte magának s képzelet most is, hogy az amerikai havasi juh**) azonos a kamcsatkai argali-val. Azonban ez nagy tévedés, mert nem is tekintve az anatómiai szerzetét a fajoknak, mely Baird tanár legujabb munkája szerint***) óriási különbségeket tüntet fel, már az állatok külső alakzata is világosan mutatja, hogy a két faj különböző. Én ugyan sohasem láttam a kamcsatkai argalit, de történetesen birtokomban van egy jó rajza****), s egy pillantás kell csak, hogy átlássuk, miként a két állat merőben különböző egymástól. Noha sok természettudós erőködött megmutatni, hogy nem csak a nyest, hód és veres medve*****), de a havasi juh is közös Ázsia- és Amerikával, én igen távol vagyok ezen állításoknak hitelt adni, s tökéletesen meg vagyok győződve, hogy egyetlenegy amerikai emlős állat sem azonos Ázsia hasonló nemű állatával. Ezen hiszemben állítom, hogy a havasi juh tartózkodási helye csakis a Sziklahegyek- és Sierra Nevadára szorul; azon néhány példányt nem véve tekintetbe, melyek imitt amott éjszaki Mexikóban néha lát-

*) *Aplocerus Montanus*. Richardson.

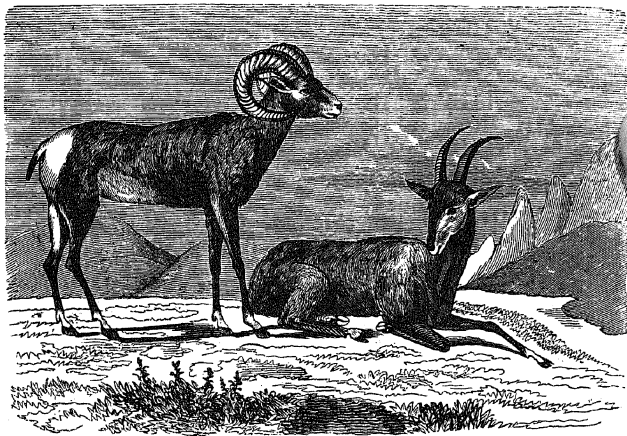
**) *Ovis Montana*. Cuvier.

***) *Revision of the N. American Mammals*. Washington. 1857. 4-o.

****) Pallas, *Naturgeschichte merkwürdiger Thiere*. XI. tab. I. et II.

*****) *Mustela americana*, Turton. — *Castor Canadensis*, Kuhl. — *Ursus Cinnamomeus*, Audubon.

hatók. A nóstény kis állat, kurta s hátrafelé nőtt, a kecskééhez hasonló szarvakkal, s színére télen hófehér, nyáron pedig világos szürke. A kos azonban tekintélyes kinézésű ficzkó. Színére sötétbarna, durva tömött szőrrel testén, s szarvai füle mögött lefelé és előre fél körben konyulván, oly óriásiak, hogy némelyike 60 fontot nyom, s tövük kerülete nem kevesebb mint két és fél láb. Egy ily tökéletesen kinőtt példány közönségesen 400 fontot nyom szőröstül bőröstül.

Kaliforniai havasi juh.

Julius 13.

Korán reggel utra kelve, fáradságos vándorlásunkat folytattuk. Az ösvény ma már csak helyvel közel volt oly veszedelmes, de azért korántsem mondhatjuk, hogy jó lett volna. Nagyobb részt széles meztelen kőlapokon vitt át, initt amott hófuvatok közt melyek a magasabb kúpokról lecsuszamlottak; s általán mindenütt meredekebb volt, mint tegnap. Pár helyütt a málhákat hosszú kötélhez kellett erősítenünk, s több öszvér segedelmével vontatnunk, fel. Végre dél körül a havasok gerinczére értünk minden baj nélkül, s egy lapályban letelepedtünk tanyára.

Az egész itteni térség, melyen a szem elterül, leirhatlan „fel-forgatott világ.“ A merre csak tekintünk, mindenütt egyforma, rémséges, czikás és megmászhatatlan csúcsokat látunk, s az egész földalkat azt látszik vélünk elhíttetni, hogy ezen kúpok képezték egykor a föld színét, míg a mélyedések, lapályok és plateau-k a föld süllyedésének, vagy alászállásának eredményei.

Több mint 13 ezer láb magasan lévén, igen természetesen nagy változást éreztünk a levegőben. Embereink nagy része gőrcsökben szenvedett, sokak nyelve és ajka kisebesült, s általán valamennyien főfájásban kinlódtunk.

Részint hogy légmérői észrevételeket tegyek, részint hogy terjedtebb kilátást nyerjek a vidék felett, elhatároztam egyik magas kúpot megmászni, s pár barátommal rögtön oldalán termettünk öszvéreken. Egyik lejtője azon reménnyel kecsegtetett, hogy állataink hátán egész a hórétégekig minden baj nélkül feljuthatunk, s valóban ezen számításunkban nemis csalatkoztunk, mert az egész lejtő porhadt kő- és kavicsból állván, könnyen feljutottunk. De mikor a lejtőre felértünk vala, nagy bámulatunkra azt láttuk, hogy egy mélység párkányán állunk, s hogy a hórétég egy átellenben felemelkedő, még magasabb hegyet koronáz. Öszvéreinket egy emberünk felügyelete alatt ott hagyva, lemásztunk a mélységbe s túlfelől ismét felkapaszkodtunk, folytatva a fárasztó műtétet, mignem a hegy tetejét elértük; de ottan csaknem kétségbeesetten kelle látnunk, hogy ismét egy bukkanó peremén állunk, s az áttelleni hegy még magasabb azon pontnál, melyre felkapaszkodtunk vala.

Azt hittem eleinte, hogy ezen kúpok egyes elszigetelt hegyek, azonban most már sejteni kezdtem, hogy azok rendes hegylánczot képeznek a hegyláncz tetején, el levén különítve egymástól hosszúkás vágányok által; azért kétszeres kötelességemnek tartám a kérdés megfejtését, s elhatároztam mindaddig folytatni a mászást, míg elég terjedelmes kilátás nem nyílik előttem, legalább megközelítőleg pontos tértani szemügyletre.

Közeledvén az éj, egyik barátomat visszaküldtem a pokróczokért azon utasítással, hogy öszvéreink vezettessenek vissza a tanyára, s az expeditio folytassa hajnalban útját a Mojave folyó felé, hol azután ránk várakozzék, hat öszvért és 2 embert hátrahagyva számunkra élelemmel a mostani tanyán.

Mire barátunk visszatért, már a tulsó hegyet is megmásztuk, és egy — ilyen körülmények közt — kényelmesnek nevezhető szállásban (egy mély hasadékban) pipáztunk. Évek óta azon szokásom levén, hogy rövid sétára is napokra való dohánynyal látom el magamat, ezen szokásom különösen jelenleg nagy fontosságú volt. Noha gyúfánk elég volt, dohánynál egyebet nem gyujthattunk meg, s ezzel üztük unalmunkat, ezzel melegítettük magunkat — képzelődésben! Mind a mellett összebujva egy halomra, mint bizonyos állatok, nem sokára Morpheus karjai közé borultunk, s jó izüen aludtunk reggelig, mikor aztán

Julius 14-én mászásunkat folytattuk, s nemsokára a rémséges hegyek valóságos méhébe jutottunk. Egyedüli szerencsénk volt, hogy a juhok és kecskék már előttünk sétáltak ott, s így nyomaikat követve tova haladhattunk; noha ezen ösvények néha oly hajmeresztő bukkanókra vezettek, hogy odább nem haladhatva, nagy bajjal visszavonultunk, s innét új irányba haladtunk. Azonban mennél tovább vánszorogtunk, annál magasabb, fekete, függőleges bástyák nyúltak fel előttünk. S mármár kétségbeesetten felhagytunk tervünkkel, a mint egy hvágányt pillantottunk meg, mely úgy látszott, egyik legmagasabb kúp tetejéig nyúlik, s mely nem megmászható. Kapva az ingeren, rögtön felfelé indultunk, s nagy fáradság után tetejére értünk; de ismét még magasbra tornyosuló sziklaszálak közt találtuk magunkat. Ennyire jutván, kiválasztottuk a legmagasbat, s rövid pihenés után mászni kezdtünk. Nemsokára átláttuk, mily óriási vállalatba kaptunk, de az ember büszkesége s uralkodási vágya sohasem levén nagyobb, s sohasem levén megrögzöttebb és makacsabb, mint épen hegymászaskor, kérdésen kívül állott minden hátrálás. Pakróczainkat már rég odahagytuk, mint hátráltató terhet, s most kabátjainkat is letettük s veritékes arczezal, négykézláb haladtunk előre, imitt-amott egyegy marok havat tömve égő torkunkba.

Végre, ily kitérés mellett a tetőre értünk, s ide érve oly látvány tárult szemünk elé, melynek végtelen nagysága egy ideig csudálkozással árasztta el bennünket. Mert azon elosztó gerinczen állottunk jelenleg, melyet a dél-kaliforniai indiánok a „világ taréjának“ neveznek, honnét biztossággal azt mondhatjuk, hogy a táj a világ két fő Oceánja felé lejt. — Bár merre vezettük szemünket, ezek összezavarodtak a tárgyak nagysága és változatossága szemléletén. Alattunk a Sierra Nevada minden rejtekeit feltárni lát-

szott: mély és mogorva völgyek, tükörsima tavak, rémséges szelvények, hajmeresztő hegyszorosok, ijesztő bukkanók és tajtékzó patakok; — míg vadregényes körvonalukon túl a bámuló és megvadult szem átnérhetlen tájképen merengett, melynek hossza csak a látkör lehanyatlásával látszott megszűnni. Mindenfelé — mint a tenger nyáron — ködfátyolba enyészett el a látvonal! Bármerre tekintettünk, napfénytől csillámló határnélküli rónákat láttunk, imittt amott ezüst szalagokhoz hasonló folyókkal átszelve, melyek melán hömpölygették ágyaikban az elemet, adóul viendők a világ két főtengerének. Éjszakra mindenfelé égbe nyúlni látszó hősüvegeket láttunk, melyek odább meg odább mind határozatlanabb körvonalat mutattak, mignem a felhők közt elenyészni látszottak.

Végre mi is csaknem hinni kezdtünk a mojave indiánok hagyományosésében, miszerint holta után a harczos innét látja meg először a lelkek országát, innét látja meg először a boldog országot, hol a vad állat kifogyhatatlan, s a vadász élvezete végnélküli!

Sokáig álltunk némán e bérceztetón, érzelmeink s képzelődéseink mámorában elmerülve, míg végre egy hosszú lélekzet után kibontakoztunk a költészet világából s ismét a földre szálltunk, azaz idejöttünk feladatához, szemügyletre veendő pontonként a panorámát.

A bércezkúp, melyen állást foglaltunk vala, a Sierra Nevada egész délnyugoti szárnyán tökéletesen uralkodik, mely ámbátor geographiailag csak mellékszárny, mind a mellett már magában is egy óriási hegyláncz, számos kiágazó sarkantyúkkal ellátva, s átszelve számtalan völgyekkel. Ezen utóbbiak legtöbbje tavakat zár ölébe, s át van czikázva robogó patakokkal, melyek úgy a Csendes, mint az Átlanti tengerbe ömlő számos nagy folyók tulajdonképeni forrásaiul tekinthetők. Délkeletre a Mojave folyó kanyargásait láthattuk, egész a messze messze távolba, hol aztán nyom nélkül elvész a szivacsos láva sivatagokon. Keletre a Colorado folyam nyugoti ágait láthattuk egész odáig, hol a San Franciskói hegyek közé kigyóznak, hol aztán elvesztek szemeink elől. Nyugotra csaknem lábaink alatt a Santa Clara folyóval találkozott tekintetünk, mely, mint alig figyelmet érdemlő hegyi patak kezdi pályafutását a bércezen vakmerőn leszökve, míg végre tekintélyes alakban a Csendes tengerbe hömpölyög.

A nap különösen derült, az idő csendes, s a levegő oly tiszta volt, hogy bámulatos messzeségre láthattunk.

Végre a lengedező szellő s hóborította magasság befolyása alatt annyira átfáztunk, hogy a lég- és hőmérőn tett észrevételek s jegyzetek után, rögtön levonultunk; örömmel érkezénk a helyhez, hol kabátjainkat elhagytuk volt, s ezeket magunkra véve nyakig begomboltuk. Pár óra múlva a pokróczokra találánk, ezek is köpeny alakban jó szolgálatot tettek; s noha szándokunk volt ismét a tegnapi szállodát használni, mikor ide vergódtunk, úgy átfáztunk s oly éhesek voltunk, hogy daczára a késő éjnek elhatároztuk a tanyára vándorolni.

Későn éjfél után oda érkezünk végre, s senki sem képzelheti, mily páratlan meglepetés és öröm várt ott reánk. Pattogó tüzet leltünk a tanyán! Embereink kikóvályogtak, s messziről elégendő fenyő bokrokat keritettek, nem tudom magok kényelme végett-e, vagy a mi meglepetésünkre és tiszteletünkre; de mindegy, fát keritettek, tüzet raktak, mi nem keresvén az indokokat, nagy köszönettel fogadtuk.

Julius 15.

Kis csapatunk minden baj nélkül lehaladott az éjszakkéleti oldalon, s későn estve a karavánhoz csatlakozott, mely már tegnap óta a Mojave folyó partján tanyázott, beérkeztünket várva. Alig reményltem, hogy így, minden legkisebb kellemetlen esemény nélkül, végezzük utunk ezen borzasztó részét, azonban mégis minden baj nélkül átestünk rajta, mi nagy ritkaság ily jelentékeny számú vonattal ezen óriási és vad hegy-rengeteg közt, honnét az élet csaknem egészen számtízve látszik.

Azonban mind a mellett, hogy ily kietlen, ily rémséges morgunga, s ily csaknem megmászhatlan kősziklákból áll a vidék, mégis vannak ember lakosai. Mig az öszvérekkel ránk várakozó egyik emberünk vadászni volt, egy magános ember nyomra akadt a hófuvatagok közt. Csupa kíváncsiságból követte a nyomokat, s mily nagy volt bámulása, a mint egy bérczetőre érve, közel hozzá 3 indiánt pillantott meg. Azonban az indiánok is meglátták őt e pillanatban, s futni kezdtek. Emberünk kiáltozott, hogy álljanak meg, s nem is képzelve, hogy valaki legyen a földön, ki nyelvét nem érti, azt hitte, hogy nem hallják őt, s amerikai szokás szerént puskáját kilőtte, hogy meghallják, s hogy álljanak meg. Erre a vadak még sebesebben futottak, s csakhamar eltűntek. A mint a tanyára érkezünk, elbeszélte emberünk a történetet, s mindjárt az jutott eszembe, hogy ezen vadak talán azon indián népséghez tar-

toznak, melyről már Hernandez írta egy század előtt, hogy magánosan vagy kis csoportokban élnek ezen hegyek tetején s oly helyeken, melyek csaknem hozzájuthatlanok. Állítólag a mojave nyelvet beszélik, s így alkalmasint a mojave törzs szakadécai, noha jelenleg egészen különböző szokásaik és életmódjuk vannak. Valamennyien — mint képzelni lehet — a nyomorúságig szegények, állataik nincsenek, s egyáltalán minden kényelmet nyújtó czikket nélkülöznek, mihez a fehérekkel való közlekedés által juthatnának. Fegyverök nyíl és ív; az első hegyesre köszörült kőhegygyel; s e fegyverrel vadásszák a havasi kecskéket, juhokat, farkasokat, mely utóbbi állatok mind élelmök, mind ruházatuk főrészeül szolgálnak.

Vadászok sokszor találkoznak nyomaikkal a legmagasabb bércek közt, s sokszor láthatni tüzeik füstjét, a mint kigomolyog a sziklák közül, hihetőleg sok tudós utazót azon nem várt élvezetben részesítvén, hogy „egy szundikáló tűzokádó hegyet látott a Sierra Nevadák közt.“*) De igen ritkán lehet az indiánokkal magokkal találkozni, s még ritkábban lehet őket reábirni, hogy az emberrel szóba álljanak; s minthogy szájalomra méltó szegényeségek nem ingerli a többi indián törzsek vagyonszomját, s mivel egyáltalán senkit sem bántanak szegények, nagyon természetes, hogy senki sem vadássza fel őket. Azonban ha történetesen a mojave és tejon indiánok egyet kézre kerítenek, feje bórét okvetlen lenyúzzák már csak azért is, hogy aztán otthon a kedves „fejbórtánczot“ eljárhassák, mely mulatság minden éjszak-amérikai indiánok közt a legfontosabb.

A mint ma reggel a havasok közt lefelé utaztunk, s kissé elmaradtam a többiektől, azon váratlan szerencsében részesültem, hogy e vadakat igen közelről láthattam. Midőn t. i. egy vizmosásból ismét az útra tértem, alig néhány lépésnyire előttem — illetőleg felettem — hármat megpillantottam, a mint egy obione bokor mögül nagy kíváncsisággal minden mozdulatomra ügyeltek. Kettőjük közvetlen a bokor alatt állt, egymáshoz szorúlva, míg a harmadik kissé hátrább térdelt. Mindhármójuk puzdra, ív és vesszőkkel volt ellátva, s öltözetük csak egy pár szelet farkas bőrből állott. Óhajtván őket szemtől szembe láthatni, egy pár ezüst dollárt vet-

*) P. o. Wagner, dr. Reise im Westlichen Amerika.

tem kezembe, s felmutatva megszólítottam őket, azonban nagy sajnálkozásomra rögtön megfutamodtak.

Alkalmassint ugyanazon 3 egyén volt, kiket emberünk látott az előtte való napon.

Julius 16.

A mint tegnap a karavánhoz csatlakoztunk, egy mojave főnököt loltunk ottan vadászkisérével; az leirhatlanul barátságos s beszédes volt, s egész napon át mulattatta a társaságot.*) Alig érkezém meg a tanyán, megigérttem neki, hogy holnap, (azaz ma) törzse egyik nagy falujában meg fogok szállni; mindjárt futárokat küldött előre, hogy népe illően készüljön fogadásunkhoz.

Éjszakkeleti irányban felfelé haladva a folyó partján, mindenütt termékenynek látszó vidéken, végre a mint egy halom gerinczére értünk, kivehattuk szabad szemmel a falut, sőt a mozgó alakokat is körülte.

Közeledtünkkor legott a szokásos puskalövésekkel üdvözöltük egymást, s nem sokára az egész lakosság rendbe szedte magát, s az alsóbb rendű főnökök vezénylete alatt, folytonos vaklövésekkel üdvözölve bennünket, előttünk termett. Leszállván a lovokról, a főnökök illető rangjok szerint felénk jöttek, s rendre kezet szorítottak velünk. Ezen czeremonia így folyt, míg az egész lakossággal barátságot kötöttünk, azaz kezet ráztunk, mely jelenet alatt a főnökök köztünk és mellettünk maradtak, mint valami tábornokok ügyelve legénységök mozdulataira.

Nemsokára pokróczok, gyékények és párnák hozattak, néhány pillanat alatt sátrakat vertek egész társaságunk számára, s számos máglyák lobogtak fel, élénken recsegve és pattogva. Állatainkat lenyergelték s legelőre verték indián pásztorok felügyelete alatt; úgy podgyászunk is egy halomra rakatván, indián ór állítottatott melléje.

Ekkép minden rendbe hozatván, egész társaságunk a faluba s ott a legnagyobb gunyhóba, azaz a tanácsházba vezettetett, hol már kész lakoma várt reánk. Különféle halak, főtt gyökerek, esigák, szarvas- és juhhus sat. nagy mennyiségben tálatatott föl; mondanom se kell, hogy valamennyien derekasan hozzá láttunk a királyi lakomához!

*) Neve: Yumusruy-Ekahat-Hum, oly név, melyet az olvasó iránti kinélethez nem fogok többször említeni, mint elkerülhetlenül szükséges.

Vége lévén³ az evésnek, a tanácsülés kezdődött. A barátság-pipa szivása után (mi minden indián tanácskozmány elkerülhetetlen „nyitánya“) a főnökök úgy, mint az egész törzs különösen kíváncsiak voltak alapos felvilágosítást nyerhetni az Egyesült Államok felől, mely országok népéről és kormányáról (kivéve azon kócsa híreket, melyekhez szomszédaik, a tejon indiánok által jutottak) épen semmit sem tudtak; minden összeköttetésök és cserekereskedésök eddig Mexikóval üzetvén. Igen természetes, hogy összedtem minden ékesszólásomat, hogy az Egyesült Államok érdekeit kiemeljem, s különösen velök megértessem, mennyire hasznokra leend az amerikaiak barátsága. Argumentumaimat hosszasan támogatta tisztelt barátunk a hosszú nevű főnök, s mindent elkövetett, hogy törzse felfogja, mily nagyszívú a keleti nép, melynek képviselőit és küldöttjeit vendégeiben láthatja. Mind a főnökök, mind a nép, úgy látszott, nagy öröm- és meglepődéssel vették az értesítést, s készséggel látszottak a barátságos összekötést elfogadni. Az egész nép mondom, mert noha a tanácsházban csak a törzs főharczosai voltak, a szónoklat korántsem volt ezen kis körre szorítva, de minden mondat pontról pontra az ajtó előtt felállított hírnökök által rögtön a kívül táborozó néppel is közöltetett hangosan. Ezen szokás, hogy mindent hírnökök által juttatnak köztudomásra, nem kizárólag a mojavéké, de számos más indián nép közt is található. Meg kell vallani, hogy elmés intézmény oly helyütt, hová a hírlapok még nem jutottak; s a mellett nagyon igazságos is, mert a tanácskozás eredményének a helyszínén és élőszóval történt kihirdetése, miszerint mindenki rögtön megezáfolhatja, ha elferdítve közöltetik, kétségkül helyes, és legalább is oly hiteles, mint közönséges hírlapi közlemény.

A hírnökök közönségesen oly egyének, kik elaggott koruknál fogva egyébire már úgy sem használhatók; s minden falunak több ily „járkelő hírlapja“ van — mint a fehérek szokták őket nevezni —, kik fel és alá járnak, kihirdetve a napi ujságokat, nyilvános tanácskozmányokat, vadász expedíciókat, ünnepeket, tánczokat, s bármilyen más közérdekű ügyet; különösen kihirdetik, ha valami elvész, vagy valami találatott bárki által. Ott létem alatt keztyűmet elvesztém, s mielőtt észrevettem, már a főnökhöz vitetett, s nem sokára egy hírnök jelent meg a keztyűt póznán hordva s hirdetve a találmányt, s felszólítva a tulajdonost, jelentse magát.

Mily nehéz ezen vadak valóságos jellemét megérteni, s tanulmányozni! Irwing egyik legújabb munkájában azt állítja, hogy a mojavék vendég-gyűlölő, önző és csalárd kóbor nép, s általánvéve alávaló tolvaj csorda.*) Mig én például személyesen köztök lévén, s azután is Tejonból őket párszor meglátogatván, úgy vagyok meggyőződve, hogy felette nyájas és vendégszerető nép, a tulságig becsületes, s semmi tekintetben sem önző, sőt tovább menve, bizton állithatom, hogy noha nevelés nélküli vad és pogány nép, mind a mellett oly nyílt és becsületes, s oly romlatlan szívű, melyhez hasonlót hogy találjunk, messze kell kóborolnunk a földtekén.

A hosszú nevű főnök még tegnap panaszolkodván, hogy köhögése és rekedt toroka van, egy jó adag dowerport adtam neki, ma reggel egy másikat, s jelenleg tökéletesen jól érzi magát. Ezen sikeres kísérletem oly hirbe hozott az egész nép közt, hogy meg vannak győződve, hogy én vagyok a legjelesebb orvos a világon, s seregestől tódulnak hozzám gyógyszerekért. Nagyon is méltányolván a bennem helyezett bizalmat, s megfontolván az ebből eredhető hasznót, mindenkép igyekeztem az oly olcsón szerzett bizalmat nem csak fentartani, de meg is gyarapítani tehetségemhez képest. A sors kegyelméből azon kort értem el már, mikor minden ember kisebb nagyobb mértékben orvos; s így képes vagyok előnnyel alkalmazni az úton útfélen összekapdosott apró gyógyítási fogásokat, s néhány egyszerű esetben kétségkél sikerrel jártam el. Az egyetlen beteg, ki minden aesculapi combinációmát tönkre tette, s még csak kísérletre sem bátorított, egy öreg elaszott anyó volt rémséges orgonaköhével. Baján semmikép sem tudtam volna segíteni, mindazáltal azzal vigasztaltam az anyót, hogy Tejonban fogok számára valami jó orvosságot szereznii, s majd alkalmilag elküldöm. Ezen biztatáson a férje annyira megörült, hogy rögtön egy malacot ajándékozott reggelire, mit orvosi honoráriumképen nagy köszönettel el is fogadtam.

Julius 17.

Folytatva útvonalunkat a hosszú nevű főnök kíséretében, az idő kellemesen múlt; mert kísérő barátunk minden bokrot és forrást „per longum et latum“ megmagyarázott, számtalan adomákkal borsózva tértani jegyzeteit. Még mindég a Mojave partján haladtunk, s a vidék sok változatosságával valódi élvezet nyújtott.

*) Astoria. Chap. III. 2-ik kiadás.

Néhol merészen felemelkedő sziklafalak alatt haladtunk, másutt pedig mosolygó mezőket szegtünk keresztül; imitt amott hullámos völgyekbe jutottunk, hol mindenütt az állat- és növényélet bájai csudálkozásra gerjeszték társaságunkat. Sokhelyütt apró mojave csapatokkal találkoztunk, s ilyenkor mindig megálltunk — kezet szoritani; ők valamennyien kíváncsiak voltak járatunk célját kitudhatni, e kívánságuk kielégítésében nagyon kezünkre járt a hosszú nevű főnök, ki szajkói ékesszólással minden csapatnak bőven megmagyarázta: kik és mik vagyunk.

Főnökünk táblabirói szokása, mely szerint örökös csevegését folytonos pipaszóval kísérte, végre kéznél levő minden dohányunkat felemészttette, s így látszólag azon veszedelemnek volt Yumusruy-Ekakat-Hum barátunk kitéve, hogy többé nem csacsoghat. Azonban nagy multságunkra csalatkoztunk, mert ő keme legkisebb zavarba sem jött, de mint a féle talalékony elme bicskájával nád pipaszára felét felapritotta, pipáját megtömte egy részével, s újra rágyujtott.

Ha a Mojave vidéke szépsége eddig sok élvezetet nyújtott, a Nevajo nevű mellékága, (melyhez most jutottunk) valódi csudálattal tölte el bennünket. Néhol a folyó fölibe mesés nagyságu s ijesztő alakú fekete sziklaszálak borultak, magasra emelkedve, mint óriási bástyák és tornyok. Imitt amott tátongó mélységek és hasadékok voltak, melyek mintegy regélni látszottak a mult idők nagyszerű természet-forradalmait. Néhol a folyó oly sima és csendes volt mint a tükör, míg másutt tajtékozó dühvel robogott le a gránit torlaszokon, óriási sziklákat hömpölygetve tovább, ropogó, ezer és ezer álgyulövéshez hasonló, zaj közt. Sok helyütt a sziklák minden képzeletet felülmúló zavarral voltak össze visszahányva, míg másutt buja növényzet alatt nyögő keskeny völgyek tárultak elénk. Egyszóval az egész terület oly valami eredeti nagyszerűségben tűnt fel, mely multhatatlanul koldussá teszi az író és művészt, kik tájait ecsetelni vagy leírni kísértené. Távrolról sem hasonlíthatok ez utunkban látott más vidéket a Nevajo vidékéhez, melyet az utazó nem győz bámulni, mely minden fordulatra a halálos rémület és képzelhetlen kék érzelmeit költi fel benne. Alig hiszem, hogy Éjszak-Amerikában más folyó legyen, mely oly gazdag meglepő és vadregényes tájképekben, mint a Mojave és mellékágai. A Mojave forrásától kezdve (a Sierra Nevadák közt) egész a nagy Coloradó-val egyesültéig, körülbelül 600 mértföldet

fut be, s oly mesés változatosságu tájak közt, minők minden képzetet túlszárnyalnak. Forrása salak szelvények közt, egy rég kihalt kraterben, s általán oly terület közepett, melynek minden pontja a tűz-csem nyomait láttatja. A mint a Sierrákat elhagyja, láva és homok sivatagokon halad át, aztán számtalan hegylánczokon tör keresztül, rémséges bukkanókon szökik le, míg másutt alig észrevehető árral kigyózdik át mosolygó völgyeken és mezőkön.

Meglehetős magasra követtük fel a Nevajót, ekkor a főnök megállapodott, leszállt lováról, s kérte társaságunkat, hogy pihenjen, míg ő unokaöcsésével elvégzi dolgát. Ez a folyó túlpartján lakott egy épen átellenben levő gunyhócsoport közt, s az öreg főnök kurjantására rögtön egy kis lélekvesztőbe ugrott, s pár pillanat múlva köztünk volt. Csinos, sugár termetű legény, mi annál inkább előnnyel volt részére, mert egész meze, a mojave divat szerint, egy nyúlborból készült uszógatya forma öltözetből állott, csakhogy ennél is tetemesen rövidebb szabásu volt. A hosszú nevű főnök rögtön bemutatta öcsését, kinek — sajnálva kell jelentenünk — szintén oly hosszú neve volt, nem levén más mint: *Hajse-i-Kaukau Miutiugetsh*. Új barátunk különösen kíváncsi volt megtudni, kik és mik vagyunk, honnét jövünk, hová megyünk, mi járatban sat. S mindezen kérdéscire természetesen nagybátyja rögtön válaszolni sziveskedett, szokott bőbeszédű ékeszolásával. Ekkor már tetemes parlírozás keletkezett köztök és a tulparton kitódult indiánok közt, s nemsokára számos ladik repült át hozzánk tele dohánynyal s különféle élelmiszerekkel az útra, mert új barátunk szintén eltökélte magát arra, hogy hozzánk csatlakozzék.

Estve a mojavék legszélso éjszakkéleti falujában tanyáztunk, s szükségtelen emlitenem, hogy az éj kellemesen mult, a vendégszerető s szives törzs kebelében. Mindenüket felajánlották szolgálataunkra, a mivel csak birtak; s nemesak minden kiejtett kívánságunkat rögtön teljesítették, de vágyainkat lesni látszottak, s mindég megelőzték.

Azonban orvosi tudományom nagy hire már ido is eljutott, s alig érkezttünk meg, midón a főnök *Opush Yje Cathum*, kérve kért, hogy segítsek leányán, ki hetek óta beteg, mert az indián kuruzsolók semmire sem mehettek vele. A mint a kunyhóba léptem, egy gyékényre terítve találtam a leányt, ki rendkívüli görcsökben szenvedett. Apja különösen kedvelni látszott őt, s megfogadta,

hogy ha leányát meggyógyítom, az amerikaiakat szíve mellé helyezi örökre. Azonban ígéret nélkül is megtettem volna természetesen, a mit tettem, mert a leány kinlódása s rendkívüli szépsége ugyanis eléggé igénybe vette rokonszenveimet és részvéteimet. Csak az volt a bökkenő, hogy nem tudtam, mi a baja, s hogy orvosi tudományom minden egyéb, csak nem igen terjedelmes. Miután sokáig gondolkoztam és tünődtem vala, mint mindenki tenni szokott, mikor valami bizonytalanba kap, végre a következő rendeléseket tettem. A leányt gőzfürdőbe tétettem, (a gőzfürdő a kaliforniai indiánoknál nagy divatban van a tisztaság végett), hol mindaddig izzasztatott, míg ájuldozni nem kezdett. Ekkor egy jó töltés — vízben felolvasztott — puskaport adtam be neki, bivalybőrbe takarítottam, s pár mázsa bivaly- és farkasbőrök közé nyomtattam, mig-nem elaludt.

Ákár hiszi az olvasó, akár nem, de a kúra tökéletesen sikerült, mert reggel a leány jól érezte magát, s noha még nagyon bágyadt volt, a veszedelemből megszabadult. Ekkor aztán a homeopathiához nyultam, azaz egy hétig koplalást rendeltem, kivéve naponként egy kupa szarvaslevest.

A nagy főnök annyira elfeledte méltóságát, hogy csaknem cigánykerekeket hányt örömeiben, hogy leánya meggyógyult, s mindenkép nógatott, hogy maradjak vendégc, mennél tovább annál jobb. De őszvéreink nyergelve lévén, tovább kelle utaznunk. A mint őszvérem elővezettetett, a főnök határozottan kijelenté, hogy ily nagy fülű állat nem méltó arra, hogy oly nagy férfit hordozzon, mint csekélységünk; s rögtön elővezettette legszebb lovát, s erőnek erejével kicsérélte őszvéremmel, megjegyvezve: miként szíve csordultig megtelt örömmel azon, hogy barátját oly nemes állat hátán láthatja.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a fentebb említett gőzfürdő közönségesen el van terjedve a mojave indiánok közt. Izzasztó gunyhóik, így nevezik, kicsi, zárt viskók, s a gőz, izzó tűzes kőre csepegtetett víz által idéztetik elő.

Julius 18.

Opus Yje Cathum uradalmából kilépvén, a tejoni indiánok birtokába jutottunk, s egyszersmind elhagytuk a magas vadregényes tájakat. Utvonalunk most gyengéden hullámzó rétecskéken vezetett át, melyek oly buja termékenységűek, hogy egy közöttünk lévő Ohio állambeli állítá, miként soha sem látott terméske-

nyebb földet. Dél felé magas erdővel borított vidékbe értünk, melyen keresztülhaladván, nemsokára a Tulare tó csillogott fel a láthatáron, s napnyugtakor Fort-Tejonba, utazásunk végpontjára szerencsésen beérkeztünk.

Midón a mojave indiánokat oly annyira dicsértük, sajnáljuk, hogy egy körülményt kötelességünk megemlíteni, mely talán pillanatra homályt von jellemükre. A múlt éjjeli kellemes csevegés közt egyik barátom elővett gyűjteményéből egy fehér patkányt, mely az itteni vadászok közt igen nagy becsű ritkaságnak tartatik. Az indiánok is nagyon bámulták, csudálkozva vizsgálták, s kijelentették, hogy a fehér patkány bőre megbecsülhetetlen varázserővel bír minden betegség ellen, ha mint fejkesség használtatik. Reggel a mint indulandók voltunk, a patkánybőr nem volt helyén. Mindenfelé kerestetett, de scholsem akadtunk nyomára, tehát világos volt, hogy valamelyik indián elesente. Mind a falusi, mind a hosszú nevű főnök nagy felindulásba jöttek a kellemetlen eseten, s rögtön összehívták az egész lakosságot, a teendő vizsgálat végett. Azonban minden egyén neheztelve utasította vissza a vádat, kijelentvén, hogy senki se merésznél a nagyszívű amerikaiakat így megbántani. Csaknem vége szakadt már a vizsgálatnak, a mint néhány indián megpillantván a hosszú nevű főnök kutyáját, mely mindenütt velünk utazott, határozottan állítá, hogy a vidéki kutya ette meg a becses patkánybőrt.

Mindenki tudja, hogy ha a kutya vádoltatik, rögtön el is szokott ítéltetni, s az elítélt kutya rendszeren ki is szokott végeztetni. Épen ez volt az eset itt is! A szerencsétlen kutya rögtön elfogatott, s morgása és fogvicsorgatása által magát még inkább gyanuba ejtvén, egyhangulag halálra ítéltetett. Hiában állította a hosszú nevű barátunk, hogy kutyája sohasem eszik patkánybőrt; hiában vettem én is magamat közbe, hogy kegyelmet eszközöljek a szegény delinquens számára; a bírák kérelhetlenek voltak, mert szerintök a kutya kettős vétket követett el: 1) meglopta barátjait a „nagyszívű“ amerikaiakat; 2) a mojave hitelt és becsületet kockáztatta és hozta gyanuba. Tehát karóhoz köttetett szegény és agyon nyilaztatott.

Az ítélet így rövid uton végrehajtván, rögtön látélet tartott fölötte, bűnténye megalapítása végett, hogy a mojave törzs jelleméről minden homály letörültesség. Tán mondanom se kell, hogy a procedura nagy kíváncsiságot gerjesztett mindenkiben; de min-

denki borzalmára a patkánynak se szőre se bőre nem találtatott a felbontott állatban!

A váratlan eredmény oly dühbe hozta a hosszú nevű főnököt, hogy a kemény szóváltást pörölés, ezt fenyegetés, s ezt végre általános verekedés követte. Fegyveresen kellett az ellenséges felek közé lépniük, hogy őket lecsillapítsuk. Mi megtörténvén csakhamar, számtalan módot számláltunk elő, melyeken természetesen tűnhetett el a patkánybőr; s biztosítottuk őket, miként legkevésbé sem gyanítjuk, hogy ők tulajdoníták el a bőrt. S noha ilyenképen rendbe hoztuk az ügyet, hosszú nevű barátunk annyira felindult az eseményen, hogy megváltoztatta eredeti szándékát s nem követvén tovább, e helyen érzékeny bucsút vett tőlünk s haza ment.

II.

TEJON,*) ÉS A TEJON INDIÁNOK.

Az Egyesült államok évek óta követett indiántügyi politikája Kaliforniára is kiterjesztetett. Alig hogy Mexikóval béke kötöttetett, s így Uj-Mexiko, Arizona és Kalifornia a szövetség birtokába került: azonnal biztosok küldettek ki Washingtonból az indián ügyek kormányzójától, azon utasítással, hogy a nevezett tartományok indiánjait öszpontosítsák, földmivelésre-biztassák (vagy kényszerítsék, a mint t. i. a körülmények kívánták), s általában oda működjenek, hogy állandó lakhelyekbe öszpontosítsák őket törzsenként; s így az óriási területeket, melyeken az indiánok vadásztak és kóboroltak volt, a szövetség polgárai számára telepítésül megnyissák, s általában azon helyeken az utazást biztossá tegyék.

A biztosokat rendszeren katonai csapatok követték, melyek minden indián törzs kellő közepén egy vagy több erősséget alapítottak részint az indiánok megfélemezésére, ha t. i. nem akarnának a polgári hatóságok követeléseibe egyezni, részint az utazók és telepedők nyomatékos védelmére. S ha nem vesszük tekintetbe, hogy minden ily erősség építése egyegy indián népség megsemmisítését hozta maga után, akkor meg kell vallanunk, hogy ez intézkedések az általános jóllét előmozdítására kétségkívül sokat tettek; mert azon vidékekre, hova azelőtt fehér ember nyomulni nem mert, s melyek tehát el voltak zárva a polgárosodás elől, mihelyt erősség épült, s katonaság szállotta meg, nagy számmal vándoroltak a telepedők, s először az erősségek környékét lepték el, aztán messzebb messzebb terjeszkedtek, míg kevés év múlva minden ily várda virágzó telepek és városkák[közepén állott.

*) Mond : Tehhón.

A megtelepedő sok előnnyel birt ily helyeken, mert minden terményét rögtön eladhatta a katonaságnak s az ezzel összekötött kézműveseknek, s pedig roppant áron; mert kezdetben sokszor 100 és 100 mértföldre egyébűtt nem volt kapható élelem, vagy bármi kényelmi cikk. Az európai utazó nem kevésbé bámul, mikor néha 1000 és több mértföldnyi sivatagokon utazik keresztül, hol egyetlen egy fehér embert se lát, s egyszerre egy ily erősségre botlik a vadonban, hol köröskörül számos virágzó telepet és városokat, gőzmalmokat, butorgyárat, kovácműhelyeket, hírlapnyomdákat sat. lát; s nem csak az élet multhatatlan szükségekre megkivántató cikkeket képes megszerezni, de bőségben oly cikkeket is talál, mint például: havanna-szivart, francia pezsgót, panama-kalapot, fénymázás topányt, porcellán árukat, kristályüvegeket sat. Igaz, hogy ily helyűtt oly cikkekeknek rémséges magas áruk van, de hisz senki se kénytelen venni, s ha épen valaki venni akarja, gondolja meg a nehézségeket és fáradságot, melyek közt a kereskedő oda szállította az árukat, mennyi tört és zúzatott össze, penészedett meg, romlott bomlott és ázott el, míg végre azon vadonba eljutottak.

Ily formán alakult **F o r t T e j o n** is, azaz Tejon erősség.*) Közeli a Forthoz egy nagy völgy szemeltetett ki (Cannon las Uvas) az indiánok megtelepítésére. Sokan meg is telepedtek, s jelenleg szorgalmasan művelik kertjeiket, de a nagy többség mitsem akar tudni a telepedésről, és máig is szanaszét, maga szakálára él, azaz vadász, halász sat., s imitt amott a hegyek közt (néhány család egyűtt) földet is művel.

A **F o r t** 1854-ben alapított, az ugynevezett **C a n n o n d e l T e j o n** hegyszorosban, s az egész ország legtermékenyebb, legegészségesebb s legregényesebb részén. Épen a hegyszoros torkán terül el éjszakra a **T u l a r e** tó, melynek partjain különösen jó fü terem legelőül; fa is, elegendő mennyiségben található építkezési czélokra.

*) Bármennyire plausibilis legyen is e szó „erősség”, az olvasó ne képzelje azt európai értelemben. Az amerikai erősség vagy Fort mindössze is néhány fa- vagy tégl-épületből (sokszor egyedül sátorokból) áll; ezek egy pár laktanya, egy pár apró épület a tisztek számára, egy malom, egy élelem-, fegyver- s öltönytár, és egy kórház, köröskörül kertekkel. De erősítőmények bármi nemének nyoma se látható, melyekre vajmi kevés szükség is van nyilak és lándsák ellenében.

Már is 3 városka keletkezett a tó mellett, a Fort közvetlen szomszédságában, s egyes kertészek nagy számmal települvék mértföldekre köröskörül. Ha az olvasó visszaemlékezik leírásunkra, az ide utazhatás nehézségeit illetőleg*), kétségkél bámolni fog, ha tudtára adjuk, miként ezen ujonszült városkákban már is teke-asztalokkal ellátott kávéházak, egy pár új-yorkiason bútorzott vendégló sat. léteznek; a raktárakban a manchesteri kártontól a brüsszeli csipkéig és párisi kárpitig, minden kigondolható czikk kapható. Nemesak straszburgi pástétomot és genuai szardiániákat ehetünk, de mindenféle fagyalaltot is, noha az utóbbi képzelhetlen áron kél, mert a jég 700 m.földről hozatik ide, s nem csuda ha 3 dollárba kerül fontja, a mint valóban fizetik.

Hogy a divattól sem maradtunk el teljesen, csak azon egy körülményt szükséges említenem, miként a „crinoline“ még a múlt évben ide érkezett szerencsésen; s jelenleg egyetlenegy nő sincs köztünk, ki benne, (azaz hegyette) ne pompáznék. Múlt télen a szürke medvék és farkasok nagyon megfogytak körülünk, s egy életre való elméneáz határozottan állítja, hogy ezt a crinoline megérkezete okozta; mert medve és farkas uraimék épen úgy elrémültek tőle, mint az indiánok a tevéktől. Ha ez állítmány egyszer kétségen túl be leendő bizonyítva, akkor bizonyosan ez lesz legnagyobb (együttal egyedüli) hasznót hajtó eredménye a crinoline-mozgalomnak világszerte; mert valóban a múlt évben alig sétálhattunk egy mértföldre, s már is egy vagy más medve fára kergette csekélységünket, mitssem ügyelve arra, nők társaságában voltunk-e vagy nem; ellenben most ha crinoline mellett jár-kelelünk, medvét kívánva sem láthatunk.

A tejon indiánok egy önálló törzset képeznek, s a fentebb érintett hegyi területet lakják, mely kiterjedésére nézve körülbelül 12,000 □ m. f.; s a törzs szükség esetén 3000 lovas harcizost képes kiállítani.

Hazájok leginkább hegyekből áll, melyek közt kevés kivétellel dél-éjszaki irányban elvonuló völgyek vannak; sok helyütt mély vizmosások, meredek oldalu nyilások, s csaknem függőleges szegélyű hegyszorosok találhatunk, s ezen vágányok szolgáltatják az egyedüli utakat, melyeken az országot bejárhatni. A hegyek

*) Az igaz, hogy egy pár jobb uton is jühetni ide, mint én jöttem, de mindegyike sokkal hosszabb, s tehát keevsen használják,

keleti oldala aránylag lejtős, s kevés fáradsággal megmászható; de a nyugoti és déli oldalak csaknem függőleges meredekék mindenütt és sok helyütt 5 sőt 6 ezer láb magasak. A hegyek teteje általában lapos s fensíkokat (mesas) képez. S azért ha ily hegytetőn állást foglalunk, az egész körülünk elterülő vidék egyedül apró halmokból alkotottnak látszik. Ha azonban bárhonnét nyugot felé tekintünk, magas bástyaalakú hegylánczokat vehetünk ki, melyek nagyrészt homokkőből szerkesztvék, s valószínűleg az új vörös homokkő szakához és a szénképződményhez tartoznak. Közönségesen puha és porhanyó ezen kő, noha imitt amott keményebb példányokra is találhatni, melyek elég kemények építésre az itteni égélj alatt; de másutt, hol a levegő nem annyira száraz, és a kipárolgás nem oly gyors, korántse lehetne építési célra használni. Hellyel-közzel mészkő is találtatik, de tisztátalansága miatt bajos belőle meszet égetni, mert 10—25 napig kell a kemenczében hagyni. Gyülevész és csillámkő nagy mennyiségben s kiválólag nagyszerű példányokban látható mindenütt; helyelköz-zel jó minőségű kőszén s imitt amott pyrop is van.

Arany mindenütt mutatkozik vízben úgy mint szárazon; de az éjszaki vidékek sokkal gazdagabbak levén ezen nemes ércben nem fizeti ki magát még itten a mosás és bányászkodás, noha évek, múlva hihetőleg az itteni bányászat is fontosságot fog nyerni.

Helyenként óriási 3—4 száz láb magasságra felhányt lávatómegek láthatók. Egy különös efféle folyam létezik az alsó Tularé tó és a Cajon hegyszoros közt, mely körülbelül 200 járd széles s mintegy 70 m. fd. hosszú. A tűzhányás főpontja, úgy látszik, a Mills nevű hegycsúcson létezett, mely egyik legnagyobb csúcs a vidéken, 50 mföldnyi körben mindenünnen látható, s két kiholt tűztölesérrrel van ellátva. Az épen említett lávafolyam kétségkül újabb korú, mert mindenütt láthatók még a hullámok, tekervények és kanyarulatok a felszínén; noha a spanyolok kikutató járatuk leírásában (ezen vidékre vonatkozólag) nem említik, s az indiánok semmi hagyományt sem bírnak ezen eseményről.

A Tejon kerület éjszakkeleti határain számos trapp-döczők is látható, s így minden arra mutat, hogy nem igen régen az egész ország hatalmas tűzforradalom színhelye volt, mit világosan tanúsít Hernandez naplója Alsó-Kalifornia kikutatásáról, hol ezt mondja: „Utvonulunkat folytattuk a Bibor tenger éjszaknyugoti sarkától a Csendes tenger felé, s nemsokára egy sivataghoz

érkeztünk, mely oly meleg hamuval volt borítva, hogy lehetetlen volt tovább haladnunk, mert akár vízbe fulasztottuk volna magunkat, akár előnyomultunk volna a hamu közt, tökéletesen egy lecsúsztunk. Az egész föld úgy remegett, mint valami nagy dob, azért pater Anastasius azt vélte, hogy földalatti vizek — tán tengerek — léteznek itten; s a hamu néhol valódi pokoli robajjal forrongott, s füstölgött“ stb.)*

A föld az egész országban főképen homokból áll, mely imitt amott szürke agyaggal van keverve, de kivétel nélkül szivacsos. Művelésre általában nem alkalmas, valószínűleg a víz hiánya miatt. Eső után sok helyütt egész térségek a sziklás kristályjaival borítvák, s ily helyeken a föld művelése kérdésen kivüli. A víz kivétel nélkül mindenütt igen kemény, s közönségesen hasmenést okoz azoknál, kik még hozzá nem szoktak. Kívánságomra Dr. Bähr, san-franciscoi vegyész, a fort tejoni vizet minőségi vizsgálat alá vetette, s úgy találta, hogy nagy mennyiségű szénsavas meszet, kénsavas magnéziát s szénsavas zódat tartalmaz, potassa és chloridum sodae jelenségeivel.

Esős időben, azaz a tél végével, az egész terület ugyszólván járhatatlan a föld szivacsossága miatt, kivéve a vert ösvényeket a hegygerinczen. A hegyek csaknem mindenütt artemisiával borítvák, egyéb növény nem is tenyészik rajtuk, egyetlen fűszál sem, következésképen az egész vidék visszataszító sivataghoz hasonlít. De a völgyekben, hol patakok léteznek, buján tenyészik minden tropikus növény és gyümölcs.

Régtől nagy hirre kapott már az ezen nép által lakott terület, mint páratlan baromtenyésztő vidék. Az ugynevezett „sheep gamma“, vagy is juhfü, mely baromlegeltetésre kiválólag alkalmas, a „mesa“-kon és a hegyek alján terem, felette tápláló s szárított állapotjában is épen oly zöld, mint lábán. Minden állat különösen kedveli, de főleg a ló. Azonban ezen gamma fű korántsem tenyészik oly nagy mennyiségben Tejonban, mint a vidékiek képzelik, s ennél fogva biztosan állíthatjuk, miként a hírek, a vidék gazdasági képességét illetőleg, nagyon túlzók voltak, s meg vagyunk győződve, hogy ha a jelenleg itt találtató állatok száma még egyszer annyira szaporíttatnék, nagy része éhen halna. Fort Tejonban pél-

*) Exploration del California mas baxo. Por Enrico H. Hernandez. Madrid.

dául az egy század dragonyosok lovai (54) élelmezésére 50 □ m. f. terület szénája kivántatik évente, s közönségesen még az sem elegendő! A kormány 85 dollárt fizet minden tonna szénáért, mely mellette oly alávaló minőségű, hogy a nyugati államokban senki sem fogadna el ily szénát, bár ingyen ajánlatnék. Így tehát a Tejon vidék, mint baromtenyésztő ország nagy hire kétségkül képzelődésből támadt, oly egyének képzelődéseiből, kik vagy futólag utaztak rajta keresztül, vagy mexikói híreket kapdostak össze; mert tetteleg egészen az ellenkező eset áll. Az artemisia rengetegekkel s végnélküli kóhalmazzal borított roppant területek eléggé bizonyítják be magokban is ebbeli állításomat.

Fenyűk, törpe tölgyek s különféle faju kaktuszok (mintegy 65 faj) és pálmák teszik mindenütt a völgyek növényzetét. Sőt imitt amott czédrusok is láthatók a hegyek oldalain, hol az artemisia nem otthonos, kivételesen magas és sugár fenyűk is található a mély hegyszorosokban, s a posványok szélein néhol nyárfák láthatók. A Kern folyó körül néhány akáczfát is találtam, egy faja különösen szép kárminpiros virágokkal volt terhelve, de az akáczfák csak véletlen fordulnak elő.

Egres, szilva, málna, szőlő s különösen komló képzelhetlen mennyiségben tenyészik a patakok peremén mindenütt, ugy egy kis törpe fajú fűzfá*) is, melynek haját az indiánok dohány helyett használják, s mely — köztünk mondva — nem csak dohányozható surrogatum, de egyszersmind oly kellemes szagú és zamatú is, hogy azt bármely perzsa sah is kétségkül mint legnagyobb fényűzési cikket tekintené.

A tél közönségesen rövid, s ha az esős idő nem emlékeztetne reá, észre sem lehetne venni, mert sokszor december- és januárban a hőmérő 95° áll, s egész télen át (napközben) póre ingben járhatni. Az esős időben a föld mindenütt ingoványnyá alakul, mely remeg mint kocsonya, ha az ember rajta járkal; azonban ez nem sokáig tart, mert a száraz időszak beállta hamar megszikkaszt mindent. Tavasszal a szél örökösen dél és délnyugot felől fú, s az egész levegő annyira terhelve van porfellegekkel, hogy az utazást felette kellemetlenné teszi. A téli és tavaszi esők is változatlanul dél- és délnyugotról jönnek.

*) *Salix cascarilla*. Xántus. — Botanical memoir of Southern California. Philadelphia. 1858.

Nyáron át a hőség nem kiállhatatlan, ha valaki nincsen kitéve a nap függőleges sugarainak. Az éjszakák azonban kivétel nélkül hűvösek és felette kellemesek; mert a pakrócz vagy takaró mindig elkél. Legtöbb eső februárban esik, januárban kezdődik, s mártius közepén végződik. Juniusban minden növény elszárad oly helyeken, hol viz nincsen, mert a föld egyrészt szivacsos s minden nedvet hamar elnyel, másrészt a vidék magas fekvése miatt a kipárolgás is igen gyors, azért az egész növényélet szenved az illető nedv hiányában.

Az ide mellékelt meteorologiai táblázat legjobban meg fogja értetni az olvasóval a tejsóni, illetőleg dél-kaliforniai klíma minőségét; e táblázatot a kormány rendeletéből, a Patent hivatal számára tett figyeléseimből készítettem, tehát minden tekintetben hivatalosnak tekinthető:

A Cannon de las Uvas-ban felállított meteorologiai Pavillon jegyzőkönyve kivonata 1857-ki juniustól 1858-ki juniussig. (1 év)

Év és h ó n a p	Fahrenheit Thermometer				S z é l								I d ő		eső hüvelyk és 1/100 hüv.
	7 óra. reggel	2 óra. d. u.	9 óra. este	Közép.	É.	ÉK.	K.	DK.	D.	DN.	N.	ÉN.	derült	boros	
1857.															
Junius	71	85	77	77	4	12	14	16	25	6	9	4	29	1	
Julius	72	89	78	79	5	5	11	22	10	3	26	11	31	0	
Augustus	75	85	76	75	6	14	6	19	8	18	12	10	28	3	
Septemb.	64	79	73	72	13	6	0	8	10	31	18	4	29	1	
October	59	76	64	66	5	6	8	6	11	21	19	17	30	1	
Novemb	53	69	60	60	2	0	0	7	9	19	34	19	27 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	0. 15.
Decemb.	49	59	54	54	10	16	1	0	0	18	32	16	25 ¹ / ₃	5 ² / ₃	0. 45.
1858.															
Január	45	54	50	49	0	0	0	0	0	46	43	4	15	16	2. 85.
Február.	46	52	49	49	2	0	3	12	0	30	25	12	3	25	9. 73.
Mártz.	54	69	63	62	10	0	0	0	50	22	10	1	24	7	5. 43.
Aprilis	59	70	64	64	2	0	0	0	22	31	16	19	26	4	0. 34.
Május	65	78	74	71	12	0	0	0	30	31	19	1	29	2	
Összesen :	71	59	43	90	175	276	263	118	297 ¹ / ₃	63 ¹ / ₃	18. 95.				

Olvasóink azon részére, mely nem ismeretes a meteorologiai figyelések tételével, szükségesnek látom a következő magyarázatot: minden nap reggeli 7, d. u. 2 és esti 9 órakor tétetik figyelés és könyvbe jegyeztetik, a 3 szám aztán összeadatik s 3-al elosztatik; az ez úton nyert összeg a hőmérő napi közepét adja. — A hónap végével összeadatik az egész p. o. reggeli 7 órakor gyűjtött figyelések rovata, a hónapban levő napmennyiség számával elosztatik, s az így nyert szám a hónap napi közepet adja a reggeli hét órára, stb.; a napi közepet összeadott rovata pedig a havi közepet adja valamennyi a hónapban tett (90 vagy 93) figyelésre nézve.

A szél iránya szinte 3-szor jegyeztetik fel naponta, s következőkép, ha a hónap p. o. 30 nappól áll, 90 szélfigyelés van a könyvben.

Az idő derült vagy borus természetét illetőleg szinte 3 figyelés tétetik naponta, s ha p. o. egy 30 nappól álló hónap következő figyeléseket ad: „derült 74, borús 16“, a számok mindegyike 3-al osztatik el, az eredmény a napok számát adandja, következőleg „derült nap $24\frac{2}{3}$, borús nap $5\frac{1}{3}$, összesen = 30.“

Az eső megmérésére egy, csupán e célra készített réz-tölcsér állittatik fel egy gúlaalaku emelvényen, minden magasabb tárgytól távol, mely az eső szabad esését gátolná vagy felfoghatná. Az így gyűjtött eső megmértetik aztán minden eső végeztével az ugynevezett imbrometerrel (esómérő), mely egy hüvelykek és $\frac{1}{100}$ hüvelykre osztott pálczácskából áll egyedül. S ha tehát az imbrometer azt mutatja, hogy p. o. 2.85 hüvelyk esőt tartalmaz a tölesér, következőképen az egész környülvaló esőterület minden pontján ugyanannyi eső esett; s e szerint nagyon könnyű megközelítőleg kiszámítani, mennyi eső esett p. o. $15\frac{1}{8}$ □ m. földön, ha tudjuk mennyi esett a $10\frac{1}{2}$ hüvelyk átmérőjű tölesérben.

A Tejon kerület művelés alá vonható földje felette korlátolt mennyiségű, ha tekintetbe vesszük az ország kiterjedését; s nagyon kétlem, ha, déli Kalifornia kivételével, találtató-e ugyanakkora terület Éjszak-Amerikában, hol a művelhető föld oly csekély terjedelmű, mint épen itten. Mulhatatlanul szükségeltetvén a termények öntözése, egy pillanatra át lehet látni, miként a föld művelése vajmi kis mértékben történhetik, mikor eső 9 egész hónapig nem esik, s folyó viz csak kivételesen található; ide járul még, hogy az egész ország 7000 láb magasan van a tengerszin fölött,

tehát a kisugárzás képzelhetlen gyorsan történik. Imitt amott kivételesen az indiánok természetnek ugyan öntözés nélkül is, de alig említésre méltó mennyiségben; mert ily helyeken a magvat 10—12 hüvelyk mélységre ültetik, ezt könnyen tehetik a föld nagy porhanyósága mellett, a nélkül, hogy a levegő kizárassék a magtól. De az indiánok természetményei egyedül tengeri, buza, tök és különféle babok. Itt-ott a buzát is rendekben ültetik, 10—15 szemet tevén egy gödörbe, mint Magyarországon például a tengerit ültetik.

Noha sok helyütt a völgyekben (mint p. o. Fort Tejonban) olaj, füge, narancs és ananász, úgy különféle „plantain“-ek is és dinnyék jól tenyésznek, mégis az egész országot átalán tekintve, nem terem egyéb gyümölcs, mint barack, mely azonban mindennütt bámulatos minőség- és mennyiségben diszlik, s juniustól októberig sok indián csak abból él.

Semmit se lehet tudni ezen indiánoktól eredetök felől. Kérdéseimre néhányan azt állították, s pedig egész komolysággal, hogy a földből nőttek ki, mint a gomba vagy tök. Mások biztosítottak, hogy mit se tudnak eredetök felől, s nem is kételkedem, hogy ebben igazok van. Azonban egy értelmes és hitelt érdemlő tejon-i főnök azt mondá, hogy törzse korántsem televér, hanem nagy részben keverve van az utah, arapahoe, mojave és moquis indiánokkal, még pedig oly annyira, hogy nehéz feladat jelenleg egy tiszta és vegyületlen vérű tejon-találni. Ennélfogva nehéz is volna oly leírást adni, mely az egész népségre alkalmazható physiologiai tekintetben; mindazáltal a vegyületlen vérűnek látszó tejon indiánt körülbelül ilyformán ismertethetjük meg: magas (mintegy 6 láb) termetű, s minden tagja szabályos és arányban van a testtel; pofacsontjai kiálló, orra hosszú és egyenes, homloka magas de hátráló, haja és szeme fekete; fogai fehérek, nagyok és átalán szépek; ajkai duzzadtak s fülei aránytalanul nagyok. S így a tejon indián külseje egészben véve azt mutatja, hogy noha lelki kifejlődésére nézve sok tekintetben a kaukazusi faj alatt áll, mégis az amerikai őslakók közt első helyen áll.

Mi a kormány-formát illeti, a tejonok oly kevés jelenségeivel bírnak a rendezett államnak, hogy nem vagyunk képesek minőségére nevet találni. Anarchia az egyedüli jelző, melyet társadalmi lételőknek adhatunk. Se örökös se választott főnökük nincsen; az egyén, ki jelenleg ezen hivatalt viseli, az indiánok min-

den befolyása nélkül kapta azt, s hivatala jelképei : egy ezüst emléklap mellén és egy ezüst gömbü hosszú pálcza.

A hivatalába ekkép igtatott főnök tekintélye természetesen csak névszerinti, s a törzs többségének akarata ellenében hatalma megtörik. Ügyszólván mindenki, a ki néhány ló, öszvér, vagy juh tulajdonosa, főembernek tekinti magát s szavazatot követel a tanácskozmányokban. De még azok is, kik gazdagság vagy vitézség által némü népszerűséget és tekintélyt vívtak ki magoknak, felettelé óvatosan járnak el a tanácskozmányokban, nehogy valamely intézkedés vagy határozat részeseivé váljanak, mely talán a nép többségének inye ellen lehetne.

A junták, vagy is tanácskormányok e szerint a nép leggazdagabbjaiból szerkesztvék, minden tag önalkotott képviselője lévén a nemzetnek Ezen szerkezet természetes következménye, hogy a junta határozata sohasem tekintetik érvényesnek, ha az a nép általános többsége kívánataival egybe nem hangzó; s így vajmi kevés határozat léphet fogamatba s hajtathatik végre. Tehát hiánya az összes nép által választott főnöknek, ki a népet korlátlan hatalommal igazgatná, kétségkül nagy hátrányára van ezen törzsnek s felette nehezíti fékentartását és kormányzását; ez csakugyan nem kevés tapintatot igényel, hogy zürzavar és ellentállással ne találkozók; mert a nemzet tökéletesen meg van győződve, hogy mint nemzet leghatalmasabb a föld hátán. Ezen szerencsétlen hit hihetőleg onnét származott, mivel sok évekig örökös félelem és rettegés tárgyai voltak a mexikói éjszaki államokban, sikeres rablásaik és beütéseik miatt. A leggazdagabbak régtől hinni kezdik már, hogy az Egyesült Államok dragonyosai nem rémülnek el nevők pusztá említésére, de ezen hit távolról sem otthonos még a szegény osztály közt, azaz a nép többségénél, mely lovakkal, öszvérekkel és juhokkal nem bir; s azért ezen osztály sokszor megtámadja ma is az utazókat, s nem egyszer hajtja el a fehér telepedók nyájait, stb., s a főnök oly annyira nem képes az ily tetteket meggátolni, vagy kézre keríteni s megbüntetni a tetteseket, hogy sokszor inkább saját vagyonából téríti meg az így okozott károkat és pusztításokat, mintsem megkísértené az elrablott vagyon előke-ritését.

Egyszóval, a tejon indiánok kormányserkezetete egyáltalán nem tekinthető kormányserkezetnek; mert a főnök hatalom s tekintély nélküli, s e szerint mindenki úgy és azt teszen, a mint és

a mi neki tetszik saját czéljai elérésére. S hogy az egész nemzet nem él tökéletes anarchiában, ezt egyedül a dragonyosoktói félelemnek köszönheti.

Fort Tejon körül, és de las Uvas völgyben számos jó karban levő és diszes házakkal bírnak azok, kik rendesen megtelepedtek, s a kormánybiztos felügyelete alatt élnek. De általán véve az egész nemzetet, nem lehet egyebet mondani, mint hogy lakjaik ideiglenes sátorokból állanak egyedül, melyek a képzelhető legnyomórúbb szerkezetűek. Rendesen ezukorsüveg formájúak, ágak és póznákból építvék, levelekkel vagy gazzal fedvék, s legtöbbször nem képes egy középtermetű férfi felállani. Egy birka vagy szarvasbórral, néha pokróczezal borított lyuk az oldalon ajtó gyanánt szolgál. Egy ily kunyhó kétségtől elég meleg a téli esős időszak alatt, de felette kellemetlen lakást nyújthat egyáltalán, mivel a friss levegőt tökéletesen kizárja. Sokan (a Sierra Nevada keleti lejtőin) barlangokban laknak, sziklák közt, s hihetőleg a tudós Dr. Wagner ezen körülményt értette, mikor azt állította munkájában, hogy a tejon indiánok „gyönyörű kőházakban“ laknak.*) Semmi néven nevezhető házat sem építenek biz ezen indiánok, mert valamenynyien az épen leirt formájú kunyhókban laknak, s még árnyékával sem bírnak a polgárosodás azon magas fokának, melyet több utazó nekik tulajdonított, midőn róluk különösen ezt mondák: „hogy első helyen állanak lakjaik tekintetében az amerikai indiánok közt“; mert erre nézve tétovázás nélkül állithatjuk, hogy ők nagyon elmaradtak az éjszaknyugoti indiánok mögött.

Egyik legkülönösebb szokásuk a tejon indiánoknak, hogy ha valaki meghal, kunyhóját tüstint elhagyja a család többi tagja, és semmi körülmény se képes őket vagy mást is reábirni, hogy a kunyhót ismét lakásul használják.

A gőzfürdő ezen indiánok közt is közönséges használatban van. Mintegy 4 láb magas kunyhót építenek e célra, egy ráházatra illesztett egész mennyiségéből a juhbőröknek. Az illető egyén a kunyhóba vonul, az ajtót — alias lyukat — egy juhbórral betömi, s a kunyhóba már előbb helyezett tüzesített kövekre hideg vizet csepegtet; így kevés pillanat múlva oly izzadásba hozatik, hogy egész testéről csorog a víz.

*) „Sie leben in wahrhaft schönen und geschmackvollen steinernen Häusern überall.“ (Reise im Westlichen Amerika).

Az öltözék különféle. Sokan rövid uszó-gatya forma, barna szarvasbőr nadrágot hordanak; mások piros, vagy feketepiros sujtásos, gyapjuból szőtt, nadrágot viselnek; imitt-amott mindezen kényelmetlen öltözékeket a derék körül kötött zsinegre aggatott néhány cifra toll, vagy színes hosszú fűszál pótolja. Lábbelijök kivétel nélkül szarvasbőr topány, mint minden más amerikai indiánoknál. Esős vagy különben hűvös időben pokróczot hordanak, mely kellő közepén ki van vágva, s e lyukon át dugják ki fejüket. A pokrócz illetéknép köpenyül szolgál, és sok tekintetben nem csak hasznos, de egyszersmind diszes és izletes öltözet is; a tejon indiánok „baize“-nek nevezik.

A nyaklánczok és karpereczek nagy divatban vannak, s közönségesen meg lehet utánok itélni a tulajdonos vagyoni állását. Míg a gazdagok mexikói és perui doublon-okat, sasokat és $\frac{1}{2}$ sasokat hordanak zsinórra fűzve*), a közép osztály megelégszik ezüst pénzekkel, s az egészen szegények kecske-, hiúz- és borzfogakkal.

Ezen leírt czikkek az egyedüli öltözékek, melyek ezen indiánok által használtak; különösen nyáron sokszor egész csapatot, mind férfiakat mind nőket láthatni, mely minden öltözék nélkül van, a topányt és karpereczet kivéve. Sőt mult télen találkoztam egy vadász csapattal, melynek, noha a hőmérő 36° állott (Fahrenheit), minden és összes öltözéke — a boeskor volt! Ezen utóbbi cikk finomul elkészített s setétbarnára füstölt szarvasbőrből készítették, a talpak kivételével, melyekre nyers ökör-, disznó- vagy lóbőr használtatik. A szár mintegy 6 hüvelykkel magasabb a bokánál, s tökéletesen hasonló szabásu a férfiaknál s nőknél egyaránt.

Az utóbbiak öltözéke, az épen leírt topányon kívül, a derék körül tekert zsinegre fűzött színes tollak-, vagy hosszúszálu színes füvekből áll; újabb divat szerént azonban rikitó színű pokróczokat is használnak, mely szoknya alakban levén összevarrva, s csak térdig vagy sokszor térden felül érven, à la Lola Montez szoknyának volna nevezhető.

Helyén lesz itt megjegyeznünk, miként a nők épen ugy lovagolnak nyeregben vagy nyereg nélkül, mint a férfiak.

*) Nem rég láttunk nyaklánczot, mely $6\frac{1}{4}$ fontot nyomó doublonok és kettős sasokból volt szerkesztve, s tehát 875 dollár értékű volt.

Főveg, vagy fejékesség nem ismeretes ezen indiánok közt. Esős időben, télen s a legforróbb nyári napokon egyaránt meztelen fővel járnak, a férfiak úgy mint a nők. Hajukat nemkülönbség nélkül hosszúra növesztik, s hátul egy fürtbe fonják, mely néha 4 sőt 4½ láb hosszú, s mely különösen mikor lóháton ülnek, felette mulatságos látványt nyújt, midőn örökösen mozog s ide s tova repdes, mint valami macskafark. E sorok írója a jelen nemzedék tagja lévén, természetesen nem ólt Mária Terézia és József császár idejében, s tehát nem kevés elégtétel és élvezet volt reá nézve azon szerencsében részesülhetni, hogy az itteni indiánok közt láthatta azon képet, melyet a magyar honatyák, s különösen a magyar harcosok azon gyönyörű időkben a szemlélőnek nyújtottak.

De térjünk vissza tárgyunkhoz, s említsük meg, miként a tejon indiánoknál általános betegség a rheumatismus acutus, mely sokszor rheumatismus chronicus-ba fajul át, s azután természetesen nagyon veszedelmessé válik. A gonorrhoea és siphilis szintén nem ritkaság. Minden betegségek gyógyítására gőzfürdők és különféle fűvek-használatnak. Ha mindez siker nélkül marad, akkor, mint vég kísérlethez, tánczhoz, énekléshez és kuruzsoláshoz folyamodnak. Szülő nők talpon állnak, s egy fölibök akasztott kötél vagy guzsalyba fogódnak; néha térdelnek is, de a test felső része mindég felemelt helyzetben marad. Ezen körülmény eléggé tanúsítja, hogy szülésök fájdalom nélküli s gyors, noha kivételesen néha ellenkező az eset, s ilyenkor éneklés-, tánczok-, füstölések- s különösen fülsiketítő dobolásához folyamodnak, hogy szerencsés eredmény idéztessék elő.

Fő élelmi czikkök a tengeri, melyet éretlen korában tökmaggal kevernek, öszvetörnek, aztán tökhajba tesznek s a hamuba takarva megsütnek. A tengeri nagy része azonban lábán hagyatik, míg tökéletesen meg nem érik; a szemeket aztán gondosan lemorzsolják, s föld alatti vermekbe rakják télre. Mielőtt élelmül használják, mindég megórlik, vagyis jobban mondva — liszté törik. S ezen műtétet nem kevés fáradságba s időbe kerül, mert a tengeri egy kővel padozott vályuba tétetvén, óriási, négyszögletesre csiszolt kövekkel töretik meg; e foglalkozás kizárólag a nőket illeti. Ha tekintetbe vesszük, hogy egy nő ilyformán reggeltől estig csak mintegy 5 font lisztet képes előállítani, azt kell kö-

vótkeztetnünk, hogy ezen szegény nők fele élete tengeri-törésből áll, s valóban nincs is különben.

Az említett kenyéren kívül ép oly nehéz volna előszámlálni, mit esznek a tejonok, mint könnyű felsorolni, mit nem esznek. A tejon egyszóval mindent megeszik, a mihez csak hozzá juthat, s a mi csak megehető a szó tág értelmében. Ürgék, baglyok, varjuk, kányák, kutyák, lovak, macskák, görények sat. rendes eledeleihez tartoznak; azonkívül megeszik mindenféle gyümölcsöt és bogyót (a makkot is beleértve); sőt láttam tejonokat oly rothadásnak indult dögön is lakmározni, melynek pusztá láttára fejünk szédelegni s gyomrunk keveregni kezdett. A csörgökigyót különös ünnepi falatnak tartják, fejét elvágván, a kigyót megnyúzzák s azután parázson megsütik, mint valami angolnát.

Az egész nemzet főfoglalkozása juh- és lótenyésztésben összpontosul. Az előbbi állatok száma különféleképp becsültetett 100 ezertől egész 400 ezerig; én azonban azt hiszem, hogy ezt 250000-re tehetni. A tejoni juhok gyapja durva, hasonló a baranyai ugynevezett magyar juh gyapjújához, s soha se nyiretik. Egyik különösége a tejoni juhoknak, hogy minden nyájban számos 4, sőt 6 szarvú példányokat láthatni. A kosok egész éven át az anyabirkákkal járnak, s következésképp egész éven át ellenek az anyák, s az esős időszak alatt sok bárány eldöglik. Ezen ok miatt a nyájuk sem szaporodnak úgy, mint sokan képzelik, kik az ország körülményeivel nem ismeretesek közelebbről; kecskék szinte nagy számmal léteznek, s a juhokkal összekeverve legelnek.

A fonás és szövés a nők foglalkozásához tartozik, s mindkét mesterséget egyedül a kéz segédelmével végzik, azért a fonal közönségesen durva s nem egyforma vastagságu. — A pokróczot hosszadalmas és fárasztó módon szövik, épen úgy, mint a sanfernandói indiánok. Az így készített pokrócz durva, vastag és nehéz, kevés szórú, s azért bármely közönséges amerikai vagy angol pokrócznál is alábbvaló. Mindazáltal némely tejoni pokrócz oly tömött szövésű, hogy a víz nem hathat rajta keresztül. Ezt nem akartam eleinte hinni; de kísérlet után meggyőződtem, hogy ily pokróczban számos gallon vizet 40—50 m. fd. távolságra lehet lóháton elszállítani, s ha jól összeköttetik, egyetlenegy csepp se folyik ki. De ezen rendkívüli tulajdonságuk vajmi kevés előnyt ad ezen pokróczoknak általános használati tekintetben; mert az esős időszak alatt annyi vizet szívnak magokba, hogy az alattok

levó szegény vándort csaknem földre nyomják roppant súlyok miatt. Kedvencz szincik veres, kék, fekete és sárga; a fekete és veres sujtások azonban legközönségesebbek. A veres szín a maz-quanita*) hajából, a fekete a hasonszínű birkák gyapjából, a kék indigo nedvből, a sárga a tulipánfa**) virágaiból készítették. — A színek közönségesen csikok, sujtások és négyszögekben szövethetnek, néha koczka alakban; de mesterséges vagy bonyadalmas mustráju szövetheteket sohasem láttam köztök.

Kivételesen azonban néha nagyon finom szövethet, szerfelett ezifra pokróczokat is láthatni köztök, melyek rendesen mesés áron kelnek el, mert gyakran 100, sőt 125 dollárt is fizetnek egy ily pokróczért. Ilyféle cikkek mindazáltal ritkán készíthetnek, csakis bizonyos meghatározott célra, vagy biztos megrendelésre szokták készíteni, mikoris 2—3 nő hat, sőt sokszor 8 egész hónapig dolgozik egy ily pokrócz előállításán. Mindezeknél fogva magok a tejonok is inkább hordanak gyártott amerikai pokróczokat, mert olcsók és könnyűk, annál is inkább mert az amerikaiak minden tekintetben méltányolják vevőik izlését, s pokróczait a tejoni divat szerint festik és szövök.

Egy előnye azonban mégis van a tejoni pokrócznak, melyet nem hallgathatunk el; ez abból áll, hogy bivouac-ban, mikor szabad ég alatt hálunk, ágyul használhatjuk. Szerfelett tömött szövethetük levén, semmi nedv vagy kipárolgás sem hathat rajtuk keresztül, s így a szabad ég alatt alvó tökéletesen szárazon nyughatik rajta. Ezen tulajdonsággal semmi más pokrócz sem bír, s így kétségkél a szövés különösségének köszönhető, mely szövés, úgy hiszem, egészen eredeti, s csak ezen indiánok közt ismeretes. S ezen körülmény az egész népség területén találtató nagyszerű romokkal és magas műveltségi fokra mutató építészeti maradványokkal kapcsolatban azon véleményre hozott már sokakat, miszerint a tejonok valószínűleg az egykori mexikói indiánok, vagy is az aztek és tusalosa nemzetek maradványai.

Lovaik száma mintegy 80 ezerre tehető; ezek kétségkél a spanyolok által behozott, s szanaszét elfutkosott lovaktól származnak, mert a spanyol vére ma is reá lehet bennök ismerni. Nevelésöknél egyedül a mén lovakra fordittatik némű gond, a kanczák tökéletes mellözésével és elhanyagolásával, mert azt hi-

*) *Yucca acutifolia*. Torrey. — **) *Lyriodendron tulipifera*. Linn.

szik, hogy az ivadék minősége egyedül a ménló minőségétől függ. Lovaik egyáltalán kicsi termetűek, néha szépek és jó futók; mert vannak tejadi lovak, melyeken egész napon át vágatva lehet nyargalni s 100 mföldet is megfutni, minden hosszabb pihenés nélkül, s még sem dőlnek ki. De ily erőtetés után a lovat tüstént legelőre kell kiverni s hónapokig sem lehet használni.

A tejadi nyereg semmi különöséggel sem bír, s nagyon hasonló a mexikói s közép-amerikai nyergekhez, minél fogva azt kell következtetni, hogy szinte spanyol eredetű. Azonban a tejonok sokkal rövidebb kengyellel élnek, mint a mexikóiak, s a kengyelszár sokkal előrébb áll. A zabla egy aczél gyűrűvel van el látva, melybe a ló állkapczájának egy része beszorúl, s melynek segedelmével, ha a kantár meghúztatik, hatalmas nyomás eszközölhető, úgy hogy nincs a világon olyan keményszájú ló, melyet ilyeténkép féken ne lehetne tartani. A zabla két oldalán még apró aczélszeletek, ezüst pénzecskék, s szienit-lapok aggatvák, melyek különös csengést idéznek elő, ha a ló mozog, miért is már fél mértföldről hallani lehet, ha tejon közelit. A kantárfék és nyereg köröskörül szarvasbórból hasogatott bojtokkal és rojtokkal van ékesítve, melyek néha csaknem a földön úsznak, s borztövisekkel és papagálytollakkal felezifrázvak; néha-néha tiszta ezüstből való nagy karikákkal és gömbökkel ékesítvék.*)

Lovaik főérdeme kétségkél, miként biztos léptűek, mert sokszor uraikkal hátukon oly meredek hegyeket másznak, s oly keskeny ösvényeken futnak vágatást, hogy a szemléelő hajaszála felborzad; de a veszély mind a mellett hallatlan, vagy legalább rendkívüli esemény. Nem egyszer lovagoltam fel magam ily állatokon 60 söt több foknyi emelkedésű hegyeken, minden baj és nehézség nélkül.

Azonban általán véve lovaikat, úgy vélem, nagyon hibáztak azok, kik állították, hogy minden tekintetben felülmulják szépség, jóság s haszonvethetőségben a kelet-amerikai lovakat. Nemcsak hogy nem áll ezen állítás, de szerintem merőben ellenkezik a valósággal; mert mind termet, mind kitartás, s általános

*) Mellesleg legyen mondva, a tejonok különös szakértők, kivétel nélkül, az ezüst tisztaságát illetőleg; mert mindegyike csak felületes tekintetre is képes megmondani, ha vajjon az ércz tiszta-e, vagy pedig rézzel vagy másféle anyaggal kevert.

haszonvehetőség tekintetében a tejoni lovak hasonlíthatlanul a keletamériakai lovak alatt állanak. Kivételkép található csak szép és kitartó ló, de általábanve egészen ellenkező az eset, s ha egy százakra menő ménesben 2 vagy 3 jó lovat található, ebből az egészre vonni következtést, nem csak hibás, de felette nevetséges is.

Mint az igazság híve, azt se mondhatom, hogy a tejonok általábanve szorgalmatosak, mert a szó: szorgalom semmi tekintetben sem alkalmazható rájuk. Természetnek ugyan némű kerti növényeket és gabnanemeket; lovakat és juhokat is nevelnek; de a szó valóságos értelmében azért még korántsem szorgalmatosak. Mint minden más indiánok, ők se dolgoznak többet, mint a mi elkerülhetetlenül szükséges saját fentartásukra. Ez minden! S szerintem, ha a szorgalom szónak értelme lustaság-, vagy tétlenségre változtatnék, akkor jobban megfelelne jellemök kimutatására.

Az sem igaz, hogy sajtot és vaját készítenek. E két cikk általában igen nagy ritkaság a mexikói háztartásban; s ha tudjuk, hogy a tejonoknak polgárosodott élet felőli fogalmai a mexikóiakkal való összeköttetésökből származtak, s ha megmondjuk, hogy általában tehenekkel se bírnak, akkor kiki elhiszi, hogy se sajtot, se vaját nem készítenek. Kivételesen imitt-amott láthatni ugyan szarvasmarhákat s e szerint teheneket is, és ily helyeken készítenek is egy rémséges szagú, borzasztó ízű, pogácsaforma valamit, mi a német nemzeti sajthoz (alias Quargli) sok tekintetben hasonlít; de szerintem a polgárosodott világ egyik része se ismerné el az ily ocsmány keveréket sajtnak, noha meglehet, hogy tudós Wagner barátunk ellenkező véleményben volt, nemzeti lelkesedése által elragadtatva.

A mint már említettük, a tejonok csaknem másfél század óta félelem és rettegés tárgyául szolgáltak egész Mexikó- és Uj-Mexikóban; s valahányszor magokat ezen országokban mutatták, a nép oda hagyta minden földi javait, s kétségbeesetten futott szanaszét — meztelen életét megmentendő. Sőt pusztá hírére is, hogy tejonok közelegnek, a nép félrehuzta a harangokat, térdre borulva imádkozott védszentjeihez, szentelt vizet öntözött a tűzbe, meztelen lábbal járt processiókat, bójtölt, sat. sat. Sőt a litániák is a tejonok rablásaira való tekintettel megváltoztattak; nem rég magam is láttam egy 1802-ben La-Paz-ban nyomtatott

imádságos könyvet, melyben a litánia minden szakja e szókkal: „Ments meg uram a tejonoktól“ és „szabadíts meg uram bennünket a tejonok beütésétől“ végződik. A pásztorok rendesen odahagyták nyájaikat, ha tejon közelgett, s a roszt gyermeket a tejon névvel ijesztgették. Mióta azonban az éjszak-amerikai szövetség elfoglalta az országot, a tejonoktól való félelem hamar eltűnt még a mexikóiak közt is; s így kétséget nem szenved, hogy a tejonok példátlan hirre kapott vitézsége nem annyira ezen indiánok bátorságának, mint inkább a mexikóiak hallatlan gyávaságának tulajdonítható. Míg Mexiko spanyol gyarmat volt, a tejonok nemesak rendben tartattak, de néha a spanyol seregek országuk szívébe is berontottak, s a jezsuiták vezénylete alatt sokszor hallatlan kegyetlenségeket vittek ottan végbe. Csudálni tehát nem lehet, hogy a tejonok is hasznukra fordították a zavaros idót a spanyol uralom megszűnté és az amerikai foglalás kezdete közt; s tapasztalván, hogy a nép sokkal gyávább, mintsem hogy beütéseiket gátolni merészlette volna, kettőztetett düh- és vadsággal pusztították Mexikót; s nemesak nőket és gyermekeket hurczoltak el, de egyszer Uj-Mexiko fővárosát, Santa Fè-t is elfoglalták, magát a tartomány kormányzóját is megkötözték s mint foglyot magokkal vitték. Mennyire változott a dolog az amerikai foglalás óta, csak onnét is következtethetni, miként jelenleg a Fort-Tejonban állomásozó egy század dragonyos képes az egész nemzetet (3000 lovas harczost) rendben és féken tartani.

A tejonok közönséges használatban levő fegyverei a nyíl és ív, s hosszú nyeltű nyárs; mely fegyverek használatát tökéletesen értik is. Az ív mintegy 4 láb hosszú, s egy fanemből készítettik, mely nem található a Tejon vidéken, s melyhez a tulajdonosok cserekereskedés útján jutnak, melyet az apache indiánokkal úznak. Az egész ív szarvas bőrrel van körülfonva, hogy részint hajlékonyabb legyen, részint a repedés vagy törés gátoltassék. A nyíl két láb hosszú yucca vessző, hegyesre köszörült acél vagy tövisborz éllel, noha néha halszállkák is használtatnak e célra, s ezek hatása legveszedelmesebb. A nyárs 10 láb hosszú, beleértve a hegyet, mely kivétel nélkül 18 hüvelykre tehető, s hegyesre és 3 élűre köszörült acélból áll szarvasbőrrel a nyeléhez kötve.

Ha háború támadna, kétségkél sok bajba kerülne ezen indiánok legyőzése, nem mivel vitézül verekednének, de mert az ország számtalan barlangjait s a csaknem hozzáférhetlen szorosokat

ismerik, s hasznukra fordítani képesek is lennének. Azonban noha gyávaságuk jelenleg közmondásúvá vált, korántse lehet mint bizonyost feltemni, hogy azért nem mérkőznének meg ellenségeikkel, ha multhatlanul kellene, és elkerülhetlenné válnék saját védelmükre. Sőt mivel meg vannak győződve, miként ők a leghatalmasb nemzet a világon, fel lehet tenni, hogy verekednének is mindaddig, míg az ellenkezőről tényleg meg nem győződnének. — Többen közülök lőfegyverekkel is ellátvák, melyekhez a bórkereskedők által jutottak még az amerikai foglalás előtt, mindazáltal ezen fegyverrel való bánást még kevésbé tanulták meg, s puskáikat inkább czifraságul hordják, mint valódi használatul.

Vallásukról keveset tudhatni ki, sőt az ismételt tudakozódásaimra nyert válaszok azt látszanak mutatni, hogy vallásról egyáltalán fogalmuk sincs; mi több: az egész tejoni nyelvben nincsen is szó, mely a „teremtő“ vagy „legfelsőbb lény“-féle fogalmat kifejezné! Régenten a jezsuiták itten is téríteni kezdtek, s hátrahagyott fakeresztjeik, faszentjeik, olvasóik s képeik eléggé tanusítják ma is egykori itt létüket. De távoztukkal működéscik minden egyéb nyoma eltűnt, s a szentek képei és alakjai csupán czifraság gyanánt tartatnak becsben az indiánok által.*) Sohase voltam képes bármely isteni tiszteletre vonatkozó szertartást ki-nyomozni köztök, s mindenki biztosított, ki őket közelebről ismeré, hogy e tekintetben minden más amerikai indiánok alatt állanak; e szerint erényességről fogalmuk is felette korlátolt; sohase lehet számítani állításaik valóságára, ha csak saját érdekek nem vezeték őket az igazság kijelentésére; mert bármi négyyszögkört képesek állítani, ha csak sejthetik is, hogy ebből valami hasznot fognak látni.

A hazugság tehát közönséges véték a tejonok közt, s a tolvajság sem ritka. Sőt az utóbbi véték oly kiterjedésű szokássá vált köztök, miként sokszor lopnak, csakis azért, hogy lopjanak; mert hisz mindent elsajátítanak, mihez csak hozzájuthatnak, akár

*) Egy főnök lakásán nem rég az Agnus Dei-t láttam, fából faragva s a szokásos zászlóval háta mögött; kérdeztem őt, ha tudja-e mit jelent azon faragvány? Erre hosszasan elbeszélte, hogy a „birka“ egykor a messze-messze délen élt, s egy híres tejoni harcász hozta ide messze hadjáratából; s hogy ugyanezen „birká“-tól származnak a tejoni birkák és kecskék, s ezért tartja a faragott „birkát“ az egész nemzet oly nagy tiszteletben!!!

használhatják akár nem. Ezt személyesen végbe vitt számos kísérletek után állíthatom, mert hinni nem akarván, próbára tettem őket. Szobámban hagytam többeket egyedül, s egyik nadrágtartómat, másik ajtókilincsemet, s egy harmadik órakulcsomat loptá el, más meg lepkefogó hálóm rámásátát, s ismét más néhány szál spanyolviaszt sajátított el. — Sőt mi több, a szokásból eredt lopás annyira el van köztük terjedve, hogy a nő tulajdon férjét, a férj meg nejét lopja meg. Nem rég egy főnök a tejoni katonai parancsnokot kérte meg, hogy lovait szíveskedjék a katonák ménésébe fölvenni s őriztetni; mert annyira elharapódzott köztök a lopás, hogy rövid idő múlva minden lovát elveszti. Egy másik főember ugyancsak a dragonyos kapitányt szólította fel, hogy egyik pásztorát büntesse meg, ki lovait szándékosan eladta, s kit nem mérszel megbüntetni, mert népszerű ember az egész törzsben.

Mindezekből kézzelfoghatólag látható, mennyire ferde azon állítása egy — már többször idézett — írónak, miszerint a tejonok közt merő becsületesség uralkodik, mert az ezzel ellenkező tettek kemény törvények által sujtják. Ha ily törvények csakugyan léteznek, min alapos okunk van kételkedni, úgy papíron létezhetnek egyedül, mert életre ható jelenségek ugyan sehol sem látható.

Az erkölcsiség, mint már említém, szinte nagyon ritka a tejonok közt; a férjnek szünet nélkül őriznie kell nejét vagy nejeit, hogy az egyenes útról le ne térjenek, mind a mellett sokszor letérnek! A nők nagy befolyással bírnak, sokkal nagyobb, mint bármely más indián népségnél Éjszak-Amerikában. A gyermekek nevelése is egészen gondjaik alatt áll, soha sem engedik meg az atyának gyermeke megfenyítését. Mi több, egy tejon nem rég azt állítá ebbeli kérdéseimre, miként mindég fél fiát csak szóval is megpirongatni, nehogy alkalmilag megboszúlja magát, s anyja nógatása következtében lenyilazza őt! Továbbá a férjnek semmi joga neje vagyonához, nyájaik mindig külön járnak, s külön is őriztetnek; s e szerént valószínűleg innét ered a nők befolyása, mely nem csak a házi körre, de a nemzet közügyeire is kiterjed, s sokszor nagy mértékben gyakoroltatik.

A nő kivétel nélkül lovakkal vásároltatik apjától, minden egyéb szertartás nélkül; s ha két hetes próba-együttlét után nem elégszik meg férjével, visszamegyen apjához, s ezzel vége az egész dolognak. A többnejűség általános, mindenki annyi nőt tart,

a mennyit csak vásárolni képes; de a nők nem laknak szükségképpen ugyanazon egy kunyhóban, sőt sokszor nemis laknak ugyanazon egy vidéken.

A vagyon sohasem száll apáról fiúra, de mindég a meghalt öcsésére, vagy ennek hiányában nővérére. S így megtörténik, hogy sokszor az apa nagyon gazdag, s halálával fiai mégis koldusok. — Azonban ha az apa még életében felosztja vagyonát gyermekei közt, akár szerzemény a vagyon akár ősi, ily rendelkezés mindig érvényesnek tekintetik, s mindenki tartozik benne megnyugodni.

Hadjárataik alkalmával szerzett foglyaikhoz rendszerént kimélet- és szeretettel viseltetnek, oly annyira, hogy a csak pár évig köztök tartott foglyok inkább helyzetükben maradnak, mintsem haza menjenek, ha szabadulásukra alkalom kínálkozik. Ha kivételesen egyik vagy másik megszökik, vagy szabadon bocsájtva elhagyja őket, az rendesen oly haszontalan csavargó, ki mindenkinek terhére van.

A vendégszeretet nagy mértékben található meg a tejonok közt; vendégöket, meg sem kérdezve kiesoda vagy micsoda, minden kényelmeikben részesítik. A szó szoros értelmét véve, azt se lehet állítani, hogy a tejonok kegyetlenek. Meglehet ugyan, sőt valószínű, hogy ők se tekintik lélekben járó dolognak embert ölni, ha a tett által bizonyos cél vagy haszon éretik el, de azt hiszem, sohasem képesek embert ölni csakis az élvezet kedvéért, melyet a gyilkolás nyújt, mint ezt sok más indiánok teszik.

Gyülekezeteik célja legtöbb esetben a táncz, melyet szenedélylyel kedvelnek; azután különféle testgyakorlatok, löversenyek és koczkajáték. Az utóbbi oly annyira elharapódzott köztök, miként sokan egész életök szerzeményét képesek egy koczka fordulatra tenni! Ebbeli játékuk nem egyéb, mint a spanyol koczka-hányás.

Nyelvök, szerintem, egyik legnehezebb minden indián nyelvek közül; e nehézség, véleményem szerint, nem a nyelv bonyalalmas szerkezetének tulajdonítható, de azon körülménynek, miszerint a tejonok a szavak véghangját elnyelik, vagy elharapják. S így felette nehéz az egész szó terjedelmét és eredetét kifürkészni. Meglehetős fáradságot vettem magamnak hónapokon át a tejon nyelv jelleme kifürkészésére; tetemes előmenetelt is tettem benne. Úgy találom, hogy a magyar betűk tökéletesen elégsé-

gesek minden tejon szó, vagy is, jobban mondva, hang tiszta kifejezésére.

A tejon nyelvben nincsen nem.

A számnevek következők:

1	Nast	13	Máhtoti náh
2	Nisch	20	Nesó
3	Náh	21	Nesó nast
4	Név	30	Navó
5	Nóhu	40	Nevó
6	Násótó	50	Nono
7	Nesótó	60	Násótó nó
8	Náuótó	70	Nesótó nó
9	Sótó	80	Nánótó nó
10	Máhtoti	90	Sótó nó
11	Máhtoti nast	100	Máhtótó nó
12	Máhtoti nisch	101	Máhtótó nó nast.

Ezreket tízszer annyi százak által fejeznek ki, p. o. 10, 20, 30 száz*), 1000, 2000 vagy 3000 helyett.

A melléknevek fokoztatását így fejezik ki, hogy a mellék-név elé nagyítást vagy kissebbitést jelentő szót tesznek, de maga a melléknév mindig változatlanul marad.

Az igék minden főidővel bírnak, de csak egy számban használtatnak.

Hogy az olvasónak némű fogalma legyen a tejon nyelv hangzásáról, a következő leggyakrabban előforduló szavakat közlöm:

Kagyló	minne.	tekenős béka	meinek.
mész	slick.	katona	noták.
ladik	rimmone.	főnök	vihú.
fejsze	kekoí ananó.	lud	ennihí.
liszt	pini hákon.	igazság	nitór.
hal	hej juk.	só	wú pumáh.
nyárs	ho móhu.	veló	alm.
paizs	hiáh.	egér	oki.
táncz	mátótó utch.	kés	mutaki.
dob	onne árom.	út	mió.
éneklés	mánis tutch.	gyalogút	héki mió.
béka	áunhí.	pakrócz	hóm.

*) Máhtoti máhtótónó. — Nesó máhtótónó. — Navó máhtótónó.

puzdra	isztisz.	úrge	mini vákeli.
fa (élő)	auszt.	szarvas	máh há eh.
fű	moszt.	borz	mákku.
bokor	héki auszt.	medve	nákku.
futtatás	ono schi.	antilop	wukke.
tűz	oiszt.	tyuk	kuku jakine.
fa (tűzi)	moiszt.	sáska	hákote.
gyöngy	oni avo kisz.	lepke	ávu esim.
kard	hunáth.	bogár	ámi kome.
fésű	téhine.	pók	vinohé.
bagoly	nistáh.	faggyu	ireski.
golyó	violmáh.	tűkőr	ámvuám tutu.
vas	mákeít.	narancs	mu utávi.
bőr	wután.	tűske	is kú.
tojás	wu wut.	esörgökigyó	schischi nuhu.
veres (szin)	wiu mitóru.	kötél	schub hau.
kő	ausz esim.	kaktusz	mátehetz.
kácsa	siski sum.	ananász	leip.
hamu	páhi.	fűge	étúk.
szón	huhusz.	baraczk	memi mik.
vér	míhi.	gyík	hau tevíts.
harmat	ischi im mú.	vakandok	isti hemejk.
levél (fa)	wi putz pá.	pálma (legyező)	hujnusz tik.
gyökér	otu muhiu.	napraforgó	hej nuhuk.
pálinka	wiok mágpi.	vidra	mecskuu.
köszörűkő	moi szuka.	vizi kigyó	nihi csikisz.
aczel	hn pászi.	légy	meucskisz.
köhögés	mái mitz.	méh	hénome.
puska	mitunú.	százlábu	mi esim mi.
szív	hivith.	szilva	miu nimim.
esont	oku nutz.	egres	sesu nitem.
félelem	tutatu iszt.	dinnye	kuku nátsi.
tűleg	omi.	tengeri	vuke námik.
ivókupa	máhén.	nyíl ív	mánuki.
haj	mik.	nyíl-vessző	otuvácsi.
domb	pui jusz.		sat. sat.
hegy	omei mi.		I g é k :
házasság	ovisztáván.	lóni	poni voni.
bél	wi eu niszt.	takarni	im humi.

nyargalni	otei hoj iszt.	törni	éji utz.
élrejteti	nino viszt.	vadászni	ischi humuk.
sütni	en mututz.	feküdni	rajtu muik.
fözni	ischi vut.	alunni	scheku muik.
beburkolni	ippu uszt.		sat. sat.

Midón ekkép a tejonok hú képét akarám adni, gyakran el-
lenkeznem kelle azon néhány íróval, kik ezen nép szokásait, élet-
módját stb. érintik. Nem rég a tejonok oly színben állítottak a
közönség elő, mely akármely polgárosodott nemzet becsületére
válnék, a szorgalom, erényes jellem és értelmiség tekintetében. *)
Pedig mindezen állítás nem áll, mert habár található is kivétele-
sen az egész nemzet tömegében néhány egyén, kikben bizni le-
het, s kik értelmesek (tekintetbe véve mindig, hogy indiánok),
még se mernők ajánlani bárkinek is, hogy magát feltétlenül bár-
mely tejon indián erényességére és nagylelkűségére bizza.

A hagyományok teljes hiánya valóban csudálatra méltó,
mert bármí néven nevezhető tudomással sem birnak eredetöket,
vagy a nemzet történetét illetőleg; ha tehát csakugyan azon nagy
nemzet szakadécai, mely egykor Mexikóban oly magas fokán ál-
lott a polgárosodásnak (értjük az aztek nemzetet), akkor nagyon
is alástülyedtek, annyira, hogy most többé nem lehet rájok ismer-
ni. Ezen tárgyat illetőleg azonban még nagy homályba burkolva
az egész dolog, noha sejtelem és vélemény elég jött már nap-
fényre. Hasonlatosságok találtattak oly helyeken, melyeken leg-
kisebb nyomra se lehet akadni. Régi — alkalmasint spanyol ere-
detű — romok fürkésztettek ki, a történet kiegészítéséül; edény-
cserepek vizsgáltattak meg s részletes mikroszkopikus szemle alá
adattak, aztán lerajzoltattak, s mint az egykori aztek műveltség
emlékei mutattattak be; noha ily példányokat képzelhetlen meny-
nyiségben szerezhethet a tejonok közt bármely tudós, mert nem ki-
vántatik hozzá egyéb, mint hogy az első kunyhóba beforduljon,
egy korsót vagy fazekat vegyen $\frac{1}{2}$ reálért, s cserepekké törje!
Mindezen okoknál fogva, úgy hiszem, a lelkesedés az aztek nép
történetét, műveltségét, s különösen vándorlásai alatti nyughe-
lyeit illetőleg, nem helyeselhető irányt vón; mert mindezen té-

*) Transactions of the american Ethnological Society. Vol. II.

nyek kipuhatólásául az élő indiánok nyelve összehasonlítása az egykori aztek nyelvvel az egyedüli útba vezethető mód, ha ezen cél általában elérhető, min azonban alapos okom van kételkedni.

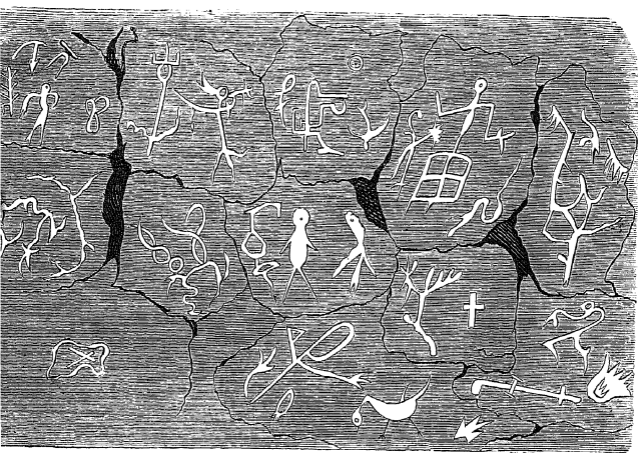
A tejonoktól mit se lehet tudni e tárgyra nézve; mert mint már említém, hagyományaik nincsenek; az igaz, hogy vastag köteteket lehetne írni a tolmácsok által szerzett adomákból, de ily gyűjtemény inkább az ellenmondások, mint a nép történetének könyve volna; s tehát semmiféle hasznot se hajtana. Ha igaz is, hogy egykor a tejonok remek festésű és csudás művű edényeket készítettek, jelenleg ezen titok birtokában nincsenek, mert hisz készítményeik a legkiméletesebb bírálatot sem állják ki. Gyapotot szinte nem termesztenek, s következésképp gyapotszöveteket sem készíthetnek; s a csudás szövésű tollmunkákat, még hirtől sem ismerik. Közel egy évig lakván a nép közt, mindenki elhiheti, hogy elég alkalman volt vele megismerkedhetni, de sohasem láttam köztök oly készítményeket (s készítményeik száma felette korlátolt), melyek csak távolról is összehasonlíthatók volnának az egykori aztek nép által készített — s eléggé ismert — tárgyakkal. Sőt bizton lehet állítani, miként mindazon jelentéktelen készítményeknek is, melyekkel bírnak, előteremtését a spanyoloktól tanulták el.

Elfogult tudósok a nagy aztek nép eredetét vagy maradványait fürkészendők, rohanva futották át a Tejon vidéket, az itt-ott talált romokat képzelődésök alapján őseredeti helyzetökben rajzolták, s tele tömtek a képzelődésök alkotta óslakókkal; s általában a különféle indiánok közös eredetét oly adatokból és szokásokból vonták le, mely adatok és szokások közösek az egész emberfajjal!

Már fentebb kimondám véleményemet, hogy a népségek rokonságát, ha ez csakugyan létezik, egyedül a nyelvek tanulása által lehet kipuhatólni. A szokások, életmód, készítmények minősége fürkészetével, vagy az indiánok kikérdezésével nem sokra mehetünk, sőt teljességgel nem boldogulhatunk, mert nem kevés fáradság- és türelembe kerül egy tejonra arra bérni, hogy értésünkre adja — akarata ellen —, miként megvannak gyózdóve, hogy Monte Zuma nemsokára, közibök érkezendik; vagy hogy tiszteletére bizonyos barlangokban örökös tüzet ápolnak. A tejonok egyáltalán bizalom nélkül közelednek a fehérekhez, s felette óvatosan kell mindég intézni a kérdéseket, ha akarjuk, hogy ily-

féle tudakozódásra kielégítő választ nyerhessünk, mert különben a tejon egy pillanatra átlátja, mily válasz váratik s fog legszivebben vétetni, s bizonyosan ahhoz alkalmazza magát.

Ha csakugyan igaz, hogy a tejonok örökös tüzeket ápolnak és őriznek? barlangjaikban, miből én, mellesleg legyen mondva, egy betűt se hiszek, akkor ebbeli szokásukat (mely oly nagy fontosságúnak tekintetik) épen oly joggal lehetne a perzsák vagy rómaiak szokásához hasonlítani, mint az aztek nemzetéhez; s mindenki tudja, ki a világtörténet lapjain otthonos, hogy a különböző országokban és időkben számtalan nemzet élt, mely szent tüzeket ápol; s tehát átláthatja, hogy ily szokásra semmit sem lehet építeni.

Indián hieroglyphok Cajon hegyszorosban, Kaliforniában.

Sok helyütt az egész Tejon területen nagy kiterjedésű hieroglyphok láthatók, melyek barlangok falaira vagy hegyszorosok kőlapjaira vésvék, s ezen tényeket is felhozzák a fentebb érintett állítás bebizonyítására, hogy t. i. a tejonok az aztek nemzet maradványa. Egy ily hieroglyph-példányt gondosan lerajzoltam a Ca-

jon hegyszorosban; az eredeti kőlapok kiterjedése 29' hosszú, s 13 $\frac{1}{2}$ ' magas.

Szerintem azonban, ezen hieroglyphokra sem lehet támaszkodni. A vésések nagy része felette durván van készítve s nagyon valószínű, hogy csupa időtöltés és mulatság eredményei. Hogy tehát ezen úgynevezett hieroglyphok a múlt, jelen vagy jövő titokteljes történetére vonatkoznának, az, véleményem szerint, mérőben nevetséges.

Ujon felfedezett ország, s ujon felfedezett nép felette nagy ingerrel bír oly egyének képzelődésére, kik először látják őket. Jelen esetben szintén így áll a dolog. Tejon és lakossága csak nem rég még terra incognita volt, s mikor hegyibők botlott a polgárosodás, számtalan ujjal mutattak rájuk, miként „íme itt van az aztek nép maradványa, s vándorlásuk alatti nyughelye!“ Nem csuda, mert hisz az aztek és tuscalosa nemzetek történetét még nagy homály fedi, tehát lázas ingerültséggel veszen a történetbuvár minden alkalmat, hogy a fűszárból erdőt s a cseppekből tengert alkosson, a hiszelékeny sokaság oktatására!

III.

A KALIFORNIAI FÉLSZIGET.

Kaliforniában tartózkodásom egész ideje óta leirhatlan vágy ostromolt szünetnélkül, a kaliforniai félszigetet láthatni, s különösen a Bibortengert beutazhatni, melyek mindegyike még terra incognita a tudományos világ előtt. Azon néhány kaland olvasása, melyeket Castelnau és Poe Edgár közöltek, oly regényes és egyetlen színben tünteték fel a nevezett országot és tengert, miként az én fejem folyvást kerengett és lázas ingerültségbe jött, ha visszagondoltam a félsziget csudás tartalmára — a gyöngyhalászatra, s a kalandok sokoldalú változatosságára, melyeket Poe barátunk képzelődése teremtett, hogy velök a félvilágot fellázítsa!

Senki sem képzelheti el, ki hozzám hasonló lázban nem volt még, mit éreztem, midőn a mult tavasszal (1858) ezen álman egyszerre s váratlanul nemesak teljesülhetett, de utazásom hivatalos szint is nyerhetett, s tehát szerencsém lett egy hatalmas kormány pártolása alatt járkelhetni. Egy kincstári cutter adatott ugyanis rendelkezésem alá; a hajó a San-Diegói kikötőben várt reám, társainmal együtt akármikor felveendő.

A mint estve ezen tudósítás kezeimhez érkezett, rögtön készületekhez kezdtem s másnap reggeli hat órakor már útban voltam rendeltetésem felé, legkevésbbé sem véve tekintetbe, hogy az előttem álló utazás pár ezer mértföldre terjedend!

Utazásom Los Angelesig semmi különös érdekekkel sem birt, mert ugyanazon vonalt követtem, melyen mult évben feljöttem vala. Nem kevés meglepetésemre szolgált azonban, midőn útközben régi ismerőnkhez, Y u m u s r u y - E k a h a t - H u m ó mojave

főnökségéhez beszólván, azt hallottam tőle, hogy utolsó találkozásunk óta nagy utazást tett, hogy ~~h~~ i. San-Franciscóban volt! Kíváncsi levén megtudni, mily benyomást tett reá San-Francisco s az ottani élet, reábirtam, hogy körülményesen beszélje el útazása kalandjait. Ugy látszik, hogy az épen akkor San-Franciscóban volt műlovárda tetszett neki leginkább, mert minden ló színet, nyergét, stb. úgy a műlovagok manővereit is, oly élénkséggel írta le, hogy szinte szemem elé varázsolta. Őszintén bevallá főnök barátunk, miként megfoghatatlan volt előtte, hogy lehet fehér ember képes úgy megülni a lovat; s San-Franciscóban tett tapasztalásai arról győzték meg, hogy a polgárosodás fénypontja a műlovaglás.

Mojave barátunk továbbá azon is felette csudálkozott, hogy oly nagy sokasága az embereknek egy városban lakik, és pedig távol minden vadásztértől; s természetesen meg sem foghatta, hogy és miként élhetnek! Kíváncsi levén San-Francisco lakosainak számát megtudni, egy nap egy hosszú négyszögletes pálczát faragott, ülést foglalt a postahiyatal lépcsőzetén, s az előtte elhaladók számát bicskájával rovására kezdte jegyezni. Ezen mütétet órákig folytatta szünet nélkül a körülte összegyülekezett sokaság nem kevés multságára; míg végre tapasztalván, hogy a járókelek száma nem csak nem fogy, de szünet nélkül szaporodik, s rovása mindnégy oldala teledestele levén metélve, felhagyott szándokával, s boszújában összezúzta s a fiatalság közé hajította a rovást, melyet eleinte szándoka volt haza vinni s népének bemutatni.

Minden esemény közbejötte nélkül Los Angelesbe, s onnét San-Diegóba érkeztem szerencsésen, hol állataimat s podgyászomat a cunterre vitetém s azután körülnéztem a városban.

San-Diego legdélibb telep az Egyesült éjszak-amerikai államok kaliforniai birtokában, mert a várostól csak néhány mértföldre fut a határvonal, mely Mexikót az Amerikai szövetségtől elválasztja. A város a hasonnevű tengeröbölre épült a 35° 15'' éjszaki szélesség alatt. A várost környező egész vidék 100 és 100 mértföldre kietlen sivatag, mely állatéletet fentartani nem képes. Azonban a város közvetlen szomszédságában gazdag arany, réz, kőszén és kéneső-bányák léteznek, melyek művelése mindazáltal igen korlátolt erővel üzetik még eddig. A kikötő, San-Francisco kivételével, legjobbnak tartatik a Csendes tenger éjszaki partvo-

nalán, azaz Acapulco és a Fuca szoros közt; noha keletről nyitva levén, keleti szélvészek ellen védve nincs.

A város, a szokásos négyszögletes „plaza“-n, azaz piacon kívül pár utcából áll egyedül, melyeket alacsony földszintes vályogházak futnak végig, apró ablakokkal és lapos asphalt tetőkkel. Pár templom s a megyeház a város főépületei, melyek azonban akár izlésben, akár nagyságban nem igen mulják fel a többi — nyomorú kinézésű — épületeket. Egyetlenegy nyomdával bír csak a város, mely alól két heti lap kerül ki rendszeren, az egyik spanyol, a másik spanyol és angol nyelven.

Az egész város rémséges minőségű futó homokra épült, s nemcsak fát, de még egy fűszálat sem láthatni mértföldre köröskörül.*) Ide járul még, hogy a dagály beérkezte naponként éjszaknyugoti szelet szokott támasztani, s ilyenkor az egész város képzelhetlen porfellegbe van burkolva, oly porfellegbe, hogy lakói egy arasznyi távolságra sem képesek egymást látni. — Mindamellettt San-Diego egészséges; többen biztosítottak, hogy minden orvos, ki ott akarta szerencsáját megkísérteni, csakhamar tovább állni kénytelenítettett, hogy az éhenhalástól megmeneküljön.

San-Diego összes lakossága mintegy 1500 lélek, kiknek nagy része halászat és sófőzés után él, míg a kereskedők a bányák személyzetét látják el a szükséges czikkekkel.

Estve felé egy vendéglőbe szállván, kellemesen lepett meg a találkozás tulajdonosával, ki senki egyéb mint Rainer — becsületes és derék magyar hazánkfia. R. barátunk sok viszontagságok után szinte Kaliforniába vetődött, s az akkor San-Diegóban tartózkodó Haraszty Ágoston befolyása által hivatalba jutott, mint — sherif. Mult évben egy zajos választás után R. barátunk kimaradt a hivatalból, de azért nem esett kétségbe, hanem igaz amerikai modorban folytatta a pénzszerzést, s egy vendéglőt s ezzel kapcsolatban kovácsműhelyt és lókölsönző intézetet nyitott meg; dolga tökéletesen jól folyik, a mennyiben erszénye pukkadásig tömve. Szívemből örülök rajta.

*) A San-Diego missio kivételével, mely csak pár mértföldre van a városhoz, s mely az egyedüli zöld folt az egész vidéken. A missión pár hatalmas források létezése miatt számos olaj, quince, citrom, narancs és piñon fa diszlik. Szőlő is természetik korlátolt mennyiségben, az kellemes zamatú bort ad, s a belőle készült »aquadiente« kiállja a versenyt bármely kü z ö n s é g e s francia cognac-kal.

April 24-én végre mindent réndbe hozván, a cutter horgonyt vont, tengerre szállott, s éles éjszaknyugoti széllel sebeseen úszott vászon szárnyai alatt tova, míg nemsokára a partok elmaradozni, aztán fátyolként tűnedezni kezdtek; s végre a föld végkép lemerült a láthatáron. S mikor a nap arany tükre a messze nyugot vizeibe bukott — hogy keletről rögtön előbúva, Magyarország munkás népét kicsalja álmaiból — a cutter tova tova bukdácsolt a magas hullámok hátán, kormányosa vas markának engedelmeskedve.

Ki tengeren még nem volt, nem foghatja fel soha a tenger rémes szépségét, s hiába fogunk neki leírni korányt és alkonyt az Occánon, ezt felfogni sohasem leend képes. Pedig mily nagyszerűen szép mindez!

Sokszor voltam már életemben tengeren, de sohasem untam meg, mert épen tengeren való utazásom azon idő, mely munkás tevékenységemből kicmel, s egy-egy időre nyugodt tétlenségbe helyez. Jól esik ilyenkor néha — a számolások tömkelegétől távol — a hazára, s benne élő kedveseimre gondolhatnom. Átröpitem melegülni kezdő lelkemet az emlékezet villámszárnyain a magyarok földére, hol fuldokló öröm közt fogadnak szerettem. — — De hátha meg sem ismernek, hátha a 10 éves távollét ismeretlené tett, mert hisz a gyermekből szürkülni kezdő férfiú lón, s a feje felett elvonult viharok barázdákat szántottak arcába!

De nem, ném! —

Meglehet ugyan, hogy a Balaton és Dráva elidegenültek a régi ismerőstől, kit sokszor ringattak egykor hátukon, a ladikban; mert hisz a Dráva vize azóta sok ezerszer lefolyt kelet felé, s mert hisz a Balaton minden akkori cseppje rég kipárolgott már! Meglehet ugyan, hogy az erdők, ligetek és mezők, melyekben s melyeken annyi sok gondnélküli jó napom tölt, meg nem ismernek már a régi barátot; mert hisz a terebélyes aggastyánokat rég ledöntötte már a vihar, vagy lecsapdosta a villám, s helyöket új nemzedék foglalta el, az egykori sarjak és a csepőték; s mert hisz a mezőkről húsz kaszálás és 10 aratás rég kiirtotta már egész a gyöker hegyéig a régi fajt! Meglehet még az is, hogy barátaim szintén elfeledtek, mert hisz nagy ritkaság a természetben a fehér holló, mert érdekazonosság nem létezik többé köztünk, s mert a természet rendje szerént: „az élők feledni szokták a holtakat!”

De nem lehet, hogy egy jó lélek, ki karjain ringatott és ápolt, rám ne ismerjen. Nem lehet, hogy egy jó lélek, kit én rin-

gattam sokszor, elfeledhessen. S lehetetlen, hogy egy — most már — férfi, kit én vezettem az élet ösvényére, elidegenülhetett volna. Ismernek ók, jól tudom, s ismerni és szeretni fognak, habár kétszer 10 évig ne lássanak is, mint ismerni és szeretni fogom én őket végperczemig: anyám, húgom, öcsém!

S nem lehet, hogy el fog feledni az, mi — noha csak képzemény — magasabban áll mindennél, mi előttem kedves, becses és szent; lehetetlen, hogy elfeledhessen engem, ki azt oly hévvel, oly ragaszkodással s oly fiúi kegyelettel imádom, kinek kebele nagyságánál magasra feldobogott, kinek szíve a reá nehezült csapások alatt vérzett; lehetetlen, hogy a Haza elfelelthesse hű fiát, kinek napi imája:

„Isten áld meg a Hazát!“

Sokan barátaim közül irigylik sorsomat. Szúnjetelek meg irigyelni, kérve kérek benneteket! mert higyétek el — noha vándorlásaim közt néha-néha nemes szívekre találok, melyek többet érnek ugyanakkora gyémántnál; noha olykor szép- és nemesért dobogó keblekre akadok, melyek méltók, hogy legnagyobb tiszteletben részesüljenek; noha néha tárt karok fogadnak, mikor a vándorbot terhe alatt nyugalomért esdik az elfáradt lélek és test; noha néha elismerés, rokonszenv, barátság, áldozatkészség és szeretettel találkozom, mely kárpótlást ígér az élet szenvedéseiért, s a mármár üszkében fuladozó kedélyt új erőre, új életre ébreszti; noha néha bámulhatom a természet óriás műveit, s az örökkévaló mindenható hatalma csudatелjes nyomait, melyek szemléleténél utálattal fordulunk el az istentagadók tanaitól; noha néha oly nép közé vetődöm, melynek hangya szorgalma hatalmat és világhuralmat ígér, s melynek polgárai jólétet élveznek: Hidjétek el barátim, a magyar sohasem leend amerikaivá, hogy szívét, keblét, érzelmeit s lelkét is oly hideggé fagyassza, mint az ércz, melyből a dollár veretik; higyétek el barátim, a magyar sohasem leend németté, mert sohase leend képes szívből énekelni: „ubi bene, ibi patria“; higyétek el barátim, hogy a magyar számára csak egy hely van e nagy földtekén: Hazája! mely, noha szegény, noha nem nagy, nem híres s nem csudás, mégis legvonzóbb vándor fiai előtt; s bár merre kóboroljunk e széles világ hátán, s bármily jól folyon dolgunk, csak egy hang cseng füleinken át honvágyó keblünkbe: „A haza!“

April 28-án reggel földet láttunk, pár óra múlva a Bartolme fokot körülhajóztuk, s 9 órakor a Bartolme öbölben horgonyt vetettünk, hol szándokunk volt partra szállani, hogy a felsziget nyugoti oldalán leúazzunk La-Paz-ba, s onnét a keleti oldalon ismét vissza és fel a Bartolme öbölbe, hol a cutter ránk akart várakozni. Jó lesz itt megemlíteni, hogy társaságunk 12 tagból állott, a két kalauzt és 4 peont is beleértve.

Mexiko különösen pontos a vidékiek megvizsgálásában. Kikötőinek vám- és egészség-tisztjei mindig boszantják az utazókat a mennyire csak tőlök kitélik: utlevél nélkül mulhatatlanul szükséges az egész köztársaság területein. Azonban nagy esudálkozásunkra mi partra szállottunk a nélkül, hogy valakinek csak eszébe is jutott volna kérdezni, kik és mik vagyunk, honnét jövtünk, hová megyünk, vagy mi járatban látogatjuk meg őket. Mindezen, reánk nézve oly kellemesen ható, hanyagságot kétségkül az ország forradalmi rázkódásainak köszönhetjük.

A Bartolme öböl igen tágas és biztos kikötővel bir, mert éjszak-, kelet- és délről magas hegyekkel van környezve. Egyedül nyugotról juthatni belé egy alig fél mértföld szélességű csatornán, mely szintén tökéletesen biztos, mert mélysége egyáltalában 100 lábra tehető.

Az öböl a hasonnevű városkát zárja kebelébe, mely mindössze is néhány vályogházból s egy templomból áll; a nyomorú számnélküli viskókat és vermeteket nem említve, melyekben szintén oly nyomorult és éhes kinézésű félmeztelen nép lakik. A városkában néhány jól megrakott bolt létezik, mert számtalan csethalvadász tér be évenként az öbölbe, folyó szükségleteik beszerzése végett s különösen, hogy magokat vízzel, fával és élelemmel ellássák.

San-Bartolmébe érkezünkör épen valami ünnepet ült a lakosság, s az egész vidékről összegyülekezett a nép — résztveendő a processióban s ezzel összekötött dinomdánomban. Az óriási „caretá“-knak se hossza se vége nem volt, s ezek tömve voltak gyermekekkel és nőekkel, vagy pedig baromfiakkal és különféle más állatokkal a „padre“ tiszteletére. A „careda“ semmi egyéb, mint a somogyi bivalyos kordé, csakhogy összehasonlíthatatlanul primitívusabb szerkezetű, s az ökrök nem egymás mellett, de egymás után fogatnak belé, s a paterfamilias kivétel nélkül a rúdon ül s

onnét nógatja előre fogatát, egy hosszú pózna kiméletlen alkalmazásával.

A mint partra szálltunk, rögtön egy boltba mentem, némű szükséges czikkek bevásárlására; de alig végezhettem dolgomat félig, a mint egyszerre fülhasogató zene közeledvén, kiléptem az utcára, hol különös látványban részesültem. Egy óriási karszékben, melyet rudakon 8 markos legény cipelt, egy óriási — kétszer életnagyságú — viasz alak ült, túlságosan gazdag kinézésű öltözetben, követve két teljes canonicáléba öltözött padre által, rófnyi hosszúságú égő faggyú gyertyákkal kezeikben. Utánok matrózaink nagyrésze ment szintén hosszú gyertyákkal; aztán az „el popolo“, vagyis magyarul mondva, a „misera plebs contribuens“ gyertyák nélkül, de tárt torokkal énekelve a kúrtók, dobok, sípok, gitárok és tamborettok zaja közt. Szerencsétlenségemre épen akkor léptem ki a boltból, midőn a menet előmbe jött, s tehát szó sem lehetett szökésről, s a menet közé keveredtem. Ekkor rögtön egy komoly kinézésű mexikói egy égő gyertyát nyomott markomba, a lehető legkomolyabb arcz kifejezéssel. Tüstént szegény kabátomra gondoltam, egyetlen jóra való kabátomra, mely épen hátamra volt, s melynek rendeltetése volt, hogy csekélységemet egy hónap múlva haza is kísérjen Tejonba! Mig ekkép kabátomon tűnődém, a menet rögtön s minden aviso nélkül megállapodott; az ekkép támadt zürzavarban az összetűközéseket kikerülni nem lehetett, s következősképen a faggyú bőségben folyt mindenkinek nyaka közé.

A menet a templom előtt végződött, hol aztán egy mise szolgáltatott; ennek bevégezte után valamennyien a padre lakásába hívtunk meg ebédre.

Estve felő egy színi előadás tervcztetett szabad ég alatt, azonban oly szélvész kerekedett, hogy az egész terv dugába dőlt s mindenki készülni kezdett a „fandangó“-ra — vagyis tánczmulatságra, a padre vendégszerető házában.

Vendégeik „los americanos“ tiszteletére bartolmei barátaink egy cotilliont rendeztek, mely azonban nem sikerült, mert a mexikóiak természetével egybe nem fér ily hideg és formaszérinti táncz. A „cuna“, „bolero“ és „italiana“ lejtetett szünetnélkül, s végre egy kis gyakorlat után magam is beleléptem a señoriták nem kevés megelégedésére s nem kevesebb csudálkozására, hogy oly hamar megtanultam nemzeti tánczaikat.

Következő reggel megindulva, délkelet felé haladtunk. Egész útunkon a szél pogányul fűtt, s oly porfellelegbe burkolta az egész vidéket, hogy sokszor csaknem megfűtünk. Az egész itteni vidék terméketlen sivatag, borítva száz és százféle kaktusz fajokkal, melyek közt legfeltűnőbbek: a *Cereus Cespitosa* és *C. Giganteus*, aztán a *Cactus Opuntia*. Sok helyütt egész térségek borítva voltak a szurony-pálmával (*Yucca angustifolia*) s ily helyeken csak nagy bajjal lehetne előrenyomulni a tövissek sokasága miatt. Szamárnyalak *) és szarvas békák **) ezrenként voltak mindenütt láthatók, s az előbbieket oly szelídek, hogy pár lépésnyire üldögéltek körülünk, reánk bámészkodva.

Délután egy kis — Zandia nevű — falueskához értünk, hol pár órát pihentünk s állatainkat megétettük. Alig hogy kiszálltunk a nyeregből, borzasztó zaj hatott füleinkbe egy közeli félszerből; okát megtudandó benéztem, s egy tuezat mezitelen ficzkót pillantottam meg, oly düh- és hévvel kalapácsolva a zöld tengeri szárt, minő buzgalmat soha sem tettem volna fel mexikóiról munka közt. Az izzadság patakként ömlött testeikről az előtők tátongó vályuba, hogy összekeveredjék a tört szárral, mely aztán egy kazánban kásafélévé főzetett, s végre egy sajtóba helyzetetett, mely oly ószerű készítmény volt, minő alkalmasint Ábrahám apánk háztartásában is használtatott már.

A sajtó ugyanis egy óriási, kivájt fatörzsből állott, melyet egy baltával laposra faragott fahasáb borított be. Ezen lap tetejébe egy ágas volt helyezve, s ebbe ismét egy hosszú rúd illesztve. A rúd mindkét karja rakva volt nőkkel és gyermekekkel — nyomtaték gyanánt, s hosszúsága miatt folyvást fel- és leszállt az élő nyomtaték nem kevés multságára. Javasoltam, mint javítást a nagyszerű gépen, hogy a rúd egyik végét erősítsék meg a kávéhoz kötéllel, s helyezték át az „egész nyomtatékot“ a rúd másik végére. „Isten mentsen“, válaszolá egyik, főigazgatónak látszó suhancz, „ha ezt teendém, az egész hintázás megszűnik s tehát minden multságának vége lesz, s ekkor soha se kapok többé munkásokat.“ A suhancz, úgy látszik, tudtán kívül is Fourier tanítványa volt, mert arra törekedett, hogy a munkát vonzóvá tegye.

Ismét nyeregbe ülve tovább folytattuk útunkat, mely mind termékenyebb és kiesebb lón. Közel Zandiához a *Senecio longilo-*

*) *Lepus Callotis*. **) *Phrynosoma cornuta*.

bus, *Martinea proboscidea*, s egy gyönyörű *Convolvulus* példányait láttuk; s tovább haladva az *Obione canescens*, *Prosopis glandulosa*, *Riddellia tagetina*, *Abronia mellifera* egészen közönséges lón körültünk; úgy számos új növények is, mint például egy fehér *Romeria*, több fajú *Fallugiák*, *Amaranthok* és *Dieteriák*.

Estve felé *Christobal* nevű faluhoz értünk, de inkább óhajtván saját tiszta sátrainkban hálni, mint a lakosok vályog lyukai-ban, a falu közelében telepedtünk éji tanyára. Tűzifában nagy hiányt szenvedtünk, mert tanyánk közelében nem volt; a *Chamisa* bokrokat kelle e célra használnunk, s nagy bajjal csak annyit hordtunk össze, hogy teánkat készíthettük és pipára gyujthattunk az éjen át. Mert egész éjjel serenádban volt szerencsénk részesülni, melyet a tanyánk körül összegyülekezett farkasok teljes zenckara adott, szünetnélkül ugatva és tutulva. S ha pillanatra olykor elhallgattak, nemsokára annál nagyobb erővel ismét rákezdtek, mely csudálkozásunkra, hogy torkuk meg nem reped. Volt idő életemben, mikor ily farkashangverseny nagy mulattatásomra szolgált, s legkevésbé sem volt kellemetlen; néha azonban — mint jelenleg például — az embert mintegy sívataggá alkotja, s lelkét testét megfagyasztja.

Amerikában egymástól teljesen különböző hétféle farkas létezik.*) Azonban a nagy farkasok csak alkalmilag és esetlegesen láthatók, mert akármerre járunk, mindig csak egy fajjal találkozunk bőségben, s ez a *Canis latrans*, vagyis prairie-farkas, mely oly hirre kapott, s melyről saját észrevételeimet ezennel közlöm.

A prairie-farkas a Missziszippi és Csendes tenger közti néptelen terület minden részén bőségben található; noha nincs kizárólag e vidékre szorítva, mert Mexikót is — le egész a 21-ik északi szélességi fokig — épen oly bőségben lakja; ennélfogva elnevezése — prairie-farkas — nem helyeselhető, már csak azért is, mert többi rokonai szintén a prairieken tartózkodnak leginkább. Bármely kétség létezzék azonban az amerikai nagy farkasok különböző fajaira nézve, a prairie-farkas iránt semmi kétség nem lehet, mert tökéletesen különbözik minden más farkastól a világon, szokásait s életmódját tekintve, s egyedül a sakálhoz hasonlít, sőt ettől nem sokban különbözik; hihetőleg nem csalatkozom, ha azt mondom, hogy a prairie-farkas a sakál újvilági képviselője.

*) *Canis fulvus; frustor; albus; ater; griseus; nubilus* és *latrans*.

Termetre nézve a prairie-farkas a róka és nagy farkas közt áll, alakra tökéletesen hasonlítva az utóbbihoz, míg ügyes ravaszága sokban felülmulja az előbbinek közmondássá vált fufangosságát. Színe szürke, néha azonban világos vagy sötét az évszak és égaljhoz képest; de háta mindig barna és vereses foltokkal árnyazott. Ügyességét és ravaszágát illetőleg, a róka hozzá képest csak kovács-inas. A prairie-farkast lehetetlen megfogni. Számtalan kísérletek tétettek e czélból, de azok eredménye az állatok ösztönéről divatozó fogalmat tökéletesen felforgatta. Csapó-ajtón be nem megy, de alatta ássa be magát, s megeszi a csalétket, aztán tovább áll az ajtó alatt, a nélkül, hogy a tollat érintse. Akárhogy takarjuk el az aczél és vas csapdát, a szaglásnál tovább soha sem közelíti meg; s a hurokkalitkákat megvetéssel tekintgeti távolról. Az utazók sátoiraiba mászik éjenként s ellopja élelmöket; a vadászok csapdáit leugrasztja kő- vagy pálcza segédelmével, s megeszi a csalétket, a nélkül hogy magát megfogja; s nagyon ritkán történik, hogy magát csak láttassa is ilyenkor.

A prairie-farkas szünetnélküli követője a karavánok s utazó társaságoknak, melyeket néha száz és száz mértföldre követ, hogy a tanyákon hátra hagyott ennivalóban részesüljön. A tanya körül fekszenek el, rendesen puskaövésen túl; de néha nem élnek ilyen elővigyázattal, mikor tudják, hogy nem nagy veszély fenyegeti őket. Vadászok ugyanis nagy ritkán vesztegetik rájuk a lóport, mert bőrük mitssem ér. Azért a prairie-farkas különösen csak akkor vigyáz bőrére, ha kivándorló társaságokat követ, mert ilyen társaságban — jól tudja — mindég elég „vasárnap“, vagy „mükedvelő“ vadász találkozik, ki soha se veszi tekintetbe, mire ló, csak pattanjon a puska.

A prairie-farkas a bivaly csordákat is követi, szintén száz és száz mértföldre, néha ezerrel. Rendesen a csorda körül heverésznek s szünetnélkül leszen állnak, ha netán egyik vagy másik állat kiválna a csordából, vagy megbetegednék és hátramaradna, vagy ha netán egyik tehén megborjazna s lefekünni kénytelenítették. Ily esetek beálltával az egész csapat körülfogja a szerencsétlen állatot, s halálra fárasztja és kinozza. Néha sebesített vagy elvénült bika marad el, ezt is megtámadják, noha a bika mindig védelmezi magát, s csak kétségbeesett viadal után terítették a földre, mely alatt nem egy farkas szokott a gyebe harapni.

Ha prairien úтажunk, sokszor órákig tekinthetünk szét mért-föld távolságra, a nélkül hogy csak egyetlenegy farkast látnánk; azonban lójjuk csak ki ilyenkor puszkánkat, s meg fogjuk látni, hogy mint búveró által elővarázsolva százanként futkosnak és nyújtóznak körülünk. Elórontanak ilyenkor búvó- és fekhelyeikből, hogy a puska keresetéből ók is osztozzanak!

Éjen át a tanyának némü élénkséget adnak kísérteties tutulásaikkal, noha sok úтажó nyugodnék minden efféle élénkség nélkül is. Ugatásuk hasonló a terrier kutyáéhoz, mindig hármat ugatnak egyszerre és szaporán egymás után, s erre egy hosszú, végét érni nem akaró igazi farkas-tutulással rekesztik be.

A prairie-farkas családja minden kegyetlen vadságával bir, de mindamellétt alig van teremtmény a világon, mely nálánál gyávább lehetne. S így természetesen senki sem fél tőle — közönséges napi rendü körülmények közt; de azért nem egy eset jegyeztetett fel, melyben egész társaságok tönkre tétettek általa; természetesen zivataros hófergeteg közt, mikor az ember alig képes mászni, s a farkast éhe kétségbecjti. Átalánosan véve a prairie-farkastól senki sem fél, s az utажók és vadászkok ritkán tartják érdemesnek rá vesztegetni a töltést.

Bocsánatot kérve, hogy oly hosszasan kitértem elbeszélésemből, most visszatérek félbenszakasztott soraimat folytatandó.

Reggel korán akartunk indulni, de a farkasok két öszvérünket megszalasztották, s sokáig kellett mászkálnunk, míg ismét kézre kerithettük őket. Végre Christobalon át útra keltünk.

Ösvényünk mindenütt tömött *Artemisia* növéssel volt szegélyezve, teledestele különféle fajú nyúlakkal és foglyokkal; ez utóbbiakat néha ezrekre menő falkákban láttuk. Imitt-amott 20—25 egyénből álló antilop esordával is találkoztunk, melyek azonban mihelyt szelünket fogták, rögtön megállapodtak, s egy pillanatra múlva visszafordúlva villámsebességgel tova iramlottak.

Dél körül egy kis patakon haladtunk át, hol számos nagy ritkaságú növényekkel találkoztunk, mint a *Cevallia* és *Aenothera sinuata*, *Gauva parviflora* sat. Glicyrrhizát is találtunk, melynek gyökere nem édes, mint az eurpai és ázsiai fajoké.

A patak déli oldal-lejtőin először találkoztunk a *Larrea Mexicana*, *Fremontia vermicularis*, *Diotis lanata*, s több más növényekkel. A kaktuszok végtelen fajaiból, melyeket egész naphosszat láttunk, nem gyűjthettem, fájdalom, példányokat, s a kaliforniai

félsziget florája ezen osztályát utánam következő oly utazó számára voltam kénytelen fenhagyni, ki nálamnál terjedelmesebb szállítási eszközökkel leendő ellátva. Sok fajt lerajzoltam ugyan, de a gyorsaság miatt nem eléggé híven, hogy osztályozhatnám s leírhatnám őket.

Az egész ösvény mellett elvonuló hegyek homokkőből állottak, imitt-amott gömbölyű csillámkavicsokkal keverve, s tetejük csaknem kivétel nélkül vékony bazalt lapokkal volt fedezve.

Estve felé egy nagy csapat búbos foglyot láttunk *), s épen a vonat végén nyargalván, tizenhetet lőttem le közülök egy lövés-re! — A kaliforniai búbos fogoly egyik legszebb s legnagyobb képviselője a világon a tyúkfajnak. Egy teljesen kinőtt példány körülbelül hat fontot nyom s him és nő egyaránt; fényes hamuszínű, aranyos zöld szárnyakkal, haragos veres és világos sárga róvátkokkal czombjai körül. Fején 3, néha négy s fél láb hosszú, fekete toll emelkedik fel, melyeket kedve szerént — épen mint a kótyagos gémek — felegyenesíthet vagy nyakára fektethet. Több helyen láttam a félszigeten ezen foglyokat szelidített állapotban, a házi baromfiak közt futkosni, s ha házi tyukok keltik ki tojásaikat, mindig megmaradnak a ház körül. Csudálkoznom kell, hogy még nem honosítottak meg Európában ezen gyönyörű madarak; semmi okát se látom, miért ne lehetne őket Európában elszaporítani. Hány gazdag ember él Magyarországon, ki az említésre se méltó költséget — mibe a tojások átszállítása kerülne — könnyen ráfordíthatná, s nem volna-e valódi élvezet parkjaikban ezen gyönyörű madarakat szelidítve láthatni?

Késő estve 50 mértföldet nyargalván, miután pár óráig végnélkülinek látszó dinnye, buborka, tök és ananász földek közt haladtunk vala, La Joya városkát értük el, s közvetlen szomszédságában sátort vertünk s tanyára keltünk.

La Joya, mint a félsziget csaknem minden más városa és faluja, egyetlenegy épületből áll; de ez eléggé sajátságos, hogy leírjuk. Ha ezentúl várost, vagy falut említünk, ha csak különösen le nem írjuk, mindég — kisebb vagy nagyobb mértékben — a következő leírást juttassa eszébe az olvasó.

La Joya egy napon szárított vályogból készült épületből áll, mely alul 450 láb hosszú s ugyanoly széles, azaz egy nagy

*) *Callipepla plumifera*, Gould.

négyszög, közepén udvarral. Az épület három emeletű, de az emeletek úgy vannak rakva egymás hegyé, miszerént a felsőbb mindég kisebb négyszöget képez az alatta levőnél, s e szerént minden emeletet egy 25 láb szélességű tornácz fut körül, melyet az alatta levő emelet teteje alkot. A földszinti, vagyis alapépület falai 15 láb vastagságúak, s köröskörül 12 láb magasságra apró — lórés alaku — ablakokkal látvak el, de ajtónak se híre se hamva, s egyedül létrák segedelmével juthatunk az első emelet terrace-jára, honnét ismét hasonló módon kell feljebb másznunk, vagy le szállnunk a földszinti lakosok szobáiba, hova csapóajtókon át szinte létrák vezetnek le. A létrák napnyugtakor felvonatnak, s az egész épület ilyenkép nem megvetésre méltó erősséghez hasonlítható, különösen indiánok vagy tengeri rablók ellenében, s egyedül ez is volt eredeti czélja az efféle építkezésnek.

La Joya körübelül 800 lakost számít, s benne is, mint mindenütt a félszigeten, a padre a főember, s úgyszólván az egyetlen művelt lakos, ki, a mint reggel meglátogattuk, megelőző szíveség és vendégszeretettel fogadott bennünket, s ámbátor már reggelizett volt, mégis kényszerített bennünket egy óriási paprikás czombbal megmérkőzni. S valóban a czomb nem is volt megvetendő külsejű, s a fehér tortillák *) s egy nagy kancsó bor hozzájárulta után, megvagyok győződve, tökéletesen megfeleltünk ó atyasága únszolásának.

Egy szép öszvért látván az épület előtt s megtudván, hogy a padre sajátja, szerettem volna megvenni s aranyban fizettem le az árát. De csudálkozásomra ó atyasága nem fogadta el az aranyt s „plata blanca-t“, azaz ezüst pénzt követelt. Vége szakadván ekkép a vásárlásnak az épület egyik szögletébe helyezett templomot vizsgáltuk meg, hol Santo Domingo óriási viaszalakja az oltár felett a legfeltünőbb látvány. A falak teledestele aggatvák különféle szentek képeivel, melyek részben jeles olajfestvények; ilyen különösen szent Jágo képe, melyet hosszú feliratok környeznek; ezekből azt olvashatjuk ki, hogy a képet 1767-ben III. Károly spanyol király ajándékozta a telepnek.

Megjárva az épület nagy részét, bucsuzás közben még egyszer szoba hoztam az öszvért; mire ó atyasága pénzemet vizsgálat alá kérte. Pénzdarabjaim egy része „5 D.“ (5 dollár) nyomatú

*) Piñon dióból készült pogácsák; néha tengeri lisztből is.

volt, míg másokon a „five dollars“ (öt dollár) volt olvasható. Ezen különbség ő atyasága előtt nem kevés gyanúra adott alkalmat. Végre azonban egész ékesszólással megmagyaráztam neki, hogy az 5 és „five“ ugyanazt jelenti, mit a mexikói 5 és cinco; s hogy a D. és dollár szintén nem egyéb mint a mexikói P. vagy pesos. Ilyforma capacitálás után többször komolyan szemem közé néz-vén és kémlelődvén társaim arcán, végre beleegyezett, hogy az 5. D. darabokkal fizethetek, de a „five dollar“ félek ellen ünnepé-lyesen tiltakozott. Szerencsémre elég volt vélem az előbbiekből, s a vásárlás megtörtént.

Alig hogy távoztunk, a padre visszakiáltott, s értésemre ad-ta, hogy egy papago indián fogoly van birtokában, kit szintén el-ád 5 D. aranyokért, ha meg akarom venni. Visszautasítván aján-latát, hosszú panaszokra fakadt szegény, hogy a papago indiánok az egész vidéket elpusztítják, kirabolják, s az ország keresztény né-pét koldusbotra juttatják, míg ők — a pogányok — gazdagság ár-jában fuladoznak! „Son muy ricos, tienen muchos caballos, mu-chos carneras, muchos bucyos, muchos — muchos — muchos!“ fuldoklá a szegény padre még távoztunkkor is.

Végre valahára tovább indulván, rövid idő múlva messze hagytuk mögöttünk La Joyát, s a vidék tetemesen változott. Ös-vényünk folyvást hegyeken fel- és levezetett, helyel-közzel néhány keskeny völgyet tüntetve elénk. A környező hegyek nagy része, úgy látszott, amygdaloid homokkőből állott, initt-amott kalcedon burokkal. Sok helyütt óriási gyülevész halmazok torlaszodtak ki, rendszeresen alkotott rétegekben, sokszor 45° emelkedésben. Egy helyütt egész halom üvegsalakra találtunk, mely körülbelül fél hüvelyknyi rétegekben volt települve.

A növényélet nem sokban különbözött a tegnaptól, kivéve, hogy néhány tamarind fák és banana pálmák mutatkoztak a völ-gyekben. Úgy látszik azonban, a vidék nem szegény hasznos ás-ványokban, ha ebből, hogy az ösvényen számtalan példány rozet, eredeti érc minőségben, s néhány ezüst érczet is találtunk, követ-keztetést vonhatunk.

A mint néhány száz lépésnyire nyargaltam a társaság előtt, egy artemisiával gyéren borított homoktéren számos armadillót pillantottam meg, midőn lyukaik előtt üldögéltek s rám morog-

tak. Egyikök azonban, hátulján ülve, különös megátalkodással morgott, vicsorgatta fogait, s úgy látszott, előhaladásomat gátolni akarja. Hozzá még fehér hasát oly kihívólag elibém terjesztette, hogy elfeledvén, miszerint a padre öszvérén — azaz volt öszvérén — ülök, melyet legkevésbé sem ismerek, czélba vettem ökemét, s sebesen mint gondolat reá pattantottam. De öszvérem is oly hirtelen mint a gondolat, visszafordult, s néhány kétségbeesett ugrás után mint a szélvész repült szemközt a társasággal, ezt megpillantván, a hegyek közé tört s futott és futott, míg végre egy mimoza sűrűbe rontván, tovább nem futhatott, s ott csakhamar ismét megszeliődött. Visszanyargaltam tehát, megkeresendő a helyet, hol az armadillót lőttem, de nem akadhattam reá. Tájékozásom fonalából egészen kiforgatott a fentebbi esemény.

Az armadillo*) csontalkotású hátpánczéjával szerfelett különös állat, s igen nevezetes tünemény Amerika állatországaiban, már csak azért is, hogy a 3 fajból álló egész család csakis Amerikában fordul elő. Az armadillo csontváza átalán, s különösen koponyája oly csudálatos különbséget tüntet fel, ha azt más emlős állatokkal összehasonlítjuk, hogy a természettudóst bámulatra gerjeszti, s nem csekély aggodalomba hozza a muzeumok óreit, hogy hová tegyék. Továbbá az armadillónak nincs metszőfoga, de ór-lökkel oly bőségben van ellátva, miszerént egyik fajnál (*D. gigas*) ezek száma kilenczvennyolczra megy, s tehát annyira, mennyi ór-lője semmi más szárazföldi emlősnek nincsen. Nem czéлом részletes természettudományi ismertetések irni, azért azoknak, kik az armadillokkal bővebben ohajtanak megismerkedni, s Mexikóba nem jöhetnek, Giebel „Säugethiere“ című jeles munkáját ajánlom.

Későn idűlván ki La Joyából, nem voltunk képesek szándéklott útunkat e napon bevégezni, tehát napnyugtakor megtelepedtünk egy patak mellett, mely magas zöld növényzettel levén borítva, úgy hittük, elegendő jó vízzel bír. Azonban csakhamar sajnálkozva kelle tapasztalnunk, miként a csak helyel-közzel egyes gödrökben található összes viz vastag és nyirkos békanyállal volt borítva, s tehát a szarkák- és varjuknak, melyeket seregestől felvertünk, jó lehetett, de mi ugyan inni belőle nem voltunk képesek. Tehát más vizet kellett keresnünk s végre találtunk is jó vi-

*) *Dasypus longicaudatus*. De Wied. — D. novemcinctus. Ltné.

zet, mely mellett letelepedvén, az előbbi kátyúkban agyonvert zöld békákat megsütöttük s vacsorára megettük.

Hajnal hasadtával, épen a mint nyergelni kezdtünk, porfelleget vettünk észre az ösvényen, s nemsokára lódobogás volt világosan kivehető. Pilka, egyik mexikói kalauzunk, rögtön csendot kért, földre lapitva fejét hallgatódzni kezdett, s egy pillanat múlva pisztolyát előrántá, s lóra kapott „Papagos, por Dio santissimo, Papagos!” rikoltással. Mi valamennyien példáját követtük, s a porfellegből csakugyan papago indiánok bontakoztak ki néhány perez múlva; de csatakészületeink feleslegesek voltak, mert a mint a vadak közibénk lovagoltak, vélünk kezét szoritottak, s felkértek bennünket, hogy nekik lószereket s holmi csecsebecsét adjunk cserébe.

Egész tanyánk nemsokára vásártérre alakult; a papagók gyönyörű fonatú békákat, köteleket és ostorokat hoztak, úgy gyöngykagylókat, borztöviseket és papagály tollakat. S mindezekért mi nekik piros flannell üngöket, egy pár réz sarkantyukat, bicskát, ollót, varrótűt és horgokat adtunk cserébe; egyik rokkant málhás öszvéremet egy gyönyörű fiatal állatért cseréltem el, a tulajdonos kényszerítő rimázkodására; ráadásul csak egy piros selyem zsebkendőt adva.

Az egész papago csapat gyönyörű természetű férfiakból állott, kik közül soknak feje fényes halpénzekkel megrakott s gyönyörű tollforgókkal ékesített sisakkal volt borítva, s egész többi öltözék vállra vetett párducz vagy hiúz bőrből állott, szarvasbőr bocskorral lábaikon. El látvány önkénytelen is az ós görögök harczeit hozta eszünkbe.

A könnyű és delies modor, mellyel lovaikra kaptak, vagy rólok leszálltak (s mulhatatlanul mindig a jobb oldalon), egész társaságunkat csudálkozással tölté el. Egy nő is volt köztük, egy nyomorult csudanövésű nő, kinek lába és karja alig volt hosszabb egy csecsemőnél. Nem tudhattam meg történetét, de kimondhatatlan bús és levert arczkifejezéssel bírt. Remek paripán ült, s a valóban lovagias modor és készség, mellyel a harczos férfiak udvarolták, s minden kívánságát szolgálai készséggel vetélkedtek teljesíteni, sőt megelőzni, — nehezen volt vélem képes elhittetni a sok vérengző tetteket és rablásokat, melyek hosszú sorát nem csak La Joya padre-ja, de sok más ember is ez indiánoknak tulajdonítottak.

Csakhamar elvégezve cserénket a papagókkal, kezét szorítottunk s ók éjszának fordultak, mi pedig délnek tartánk. Pár óra múlva a Sepada folyóhoz értünk, s onnan kevés percz múlva Pulvedera nevű faluhoz, mely mintegy 400 lakost számít, s terjedelmes kertekkel környezve, hol a zöldségek és gyümölcsök jól műveltetnek.

Tovább haladva, ösvényünk mindég a folyó partjain vezetett, melyek nemsokára összeszorultak magas falak közé, s imitt-amott rémséges meredek helyeken kellett fel- és lemászni. Egy helyen különösen csaknem függőleges oldalon kénytelenítettünk felkapaszkodni, s itt elég alkalmunk volt látni, mire képes az öszvér. Szerintem egy jó öszvér körülbelől minden sziklafokra képes feljutni, hova a macska felmászhat. Egy négyszögletes kötegünk lebomlott az egyik öszvér hátáról, s röppentyű-sebességgel gördült le a hegyen — végesvégig egész a völgybe, ugyanazon hegyen, melyet öszvéreink nehézség nélkül megmásztak.

Az *Artemisia tridentata* és *Linosyris dracunculoides* voltak az egyedüli új növények útunkon; s a folyóban több helyütt látunk bozótokat az *Arundo phraguntes* és *Typha latifoliából* összevisszafonódva; ez utóbbi növény magyar családnéve, úgyhiszem, „macskafark“ s a széleslevelű kétséggkül egyik legszebb képviselője a családnak; ha bibor és téjfehér színű virágját tekintjük.

Ösvényünk most annyira összeszorult a falak közé, s annyira keresztülkasul volt szelve „arroyó“-kkal vagyis vízmosásokkal, hogy kénytelenek voltunk egy mellékösvényen a hegyek közé mászni, míg végre pár ezer láb magasságra jutottunk, s 16 egész mértföldet kelle haladnunk, míg ismét sok baj közt lejuthattunk a folyóhoz. E távolság megjárása 9 hosszú óra s leirhatlan fáradságunkba került. Állataink is igen elcsigáztattak; két öszvérünk nem csak kidólt, de meg is döglött, s terheiket a többiek közt kelle elosztanunk, melyek ugyis eléggé megvoltak rakodva. Pilka szerint — ki már előbb is járt itten — *el camino del diablo*-nak nevezik ezen ösvényt; s megvallom senki sem keresztelhetne volna el illőben, mert valóban nem lehet egyébnek nevezni, mint „az ördög országútjának.“ Az egész vonal végnélkülinek látszó, s németalföldi háztetőkhez hasonlító bukkánókból állott; mindenütt éles és hegyes bazalt vagy trapp töredékekkel borítva. A sarkantyúk pengése, az öszvérek patkói kopogása, a magas fekete falak és csúcsok, a tátongó és setétszájú mélyedések, s a túlvilágias alakú

kaktuszok, melyek a sziklák közöl kilógatták óriási indáikat, s melyeket önkénytelen is Mephistopheles fülcinek kőpzeltünk: mind-az csaknem azon meggyőződésre birt, hogy most az egyszer legalább az alvilág országai felé utazunk! Időnként egyegy öszvérünk kidólt, vagy kiadá páráját, s ott hagytuk — áldozat-adóul ő fekete felségének.

Valamennyi öszvérünk dülőfélben volt, mert reggel óta sem ök, sem magunk egy csepp vizet se ittunk. A hol csak reménylenünk lehetne, megvizsgáltuk a mélyedéseket, de hiába — víznek sehol sem volt jelensége. Midőn ily mélyedésben, mely palakó-képződményű volt, vizet kerestem, egy óriási kagylófaj számtalan töredékeire akadtam, melyek alkalmasint az *Inoceramus* osztályához tartoztak, noha a példányok tökéletlensége miatt nem állithatok bizonyost. Ugyanitt számtalan gyönyörű és átlátszó szénsavas mészkő-példányokra botlottam, melyek nagyobb része rhomboid alakú volt.

Végre, mikor alig voltunk képesek már nyelni a szomjúság miatt, egy magas csúcsra érkezénk, honnan a rég keresett vizet megpillantottuk, de nagy messzeségben a völgyben. Szomjunk mindazáltal rögtön szünni kezdett, s derült kedélylyel haladtunk lefelé a kanyargós ösvényen, tréfálódzva, mintha egész nap olaszországi országúton haladtunk volna.

A Sepada partjaihoz érve, legkevésbé sem csudálkoztunk szenvedéseinken, a mint Fahrenheit hőmérőnket kipakolván, úgy találtuk, hogy ez 117° állott (d. u. 5 órakor és árnyékban); hány foknyi lehetett a hőség délben s odafent az ördög országútján, gyanítani könnyen lehet!

E napon Socoro nevű egy emeletes házból álló falucska mellett keltünk tanyára, hol nagy kiterjedésű romok voltak láthatók köröskörül. Sőt imitt-amott veres-czedrus gerendák is hevertek csaknem egész épségben, mi eléggé tanúsítja, hogy ezen égalj különösségénél fogva, a növényanyag századok múlva se indul rothadásnak, de sőt keményebbé s tartósabbá válik. Hiába kersegtünk tárgyak után, melyek ezen rég elhagyott romok egykori lakóit élő nemzetekkel hozhatnák kapcsolatba; semmiféle szeresám, butor, vagy házieszköz maradáikaira se akadtunk, kivéve a szanaszét elszórt edénycserepeket s tengeri órló köveket, melyek azonban minden déli indián népségek közt közönségesek. Oly sokaságát szemléltük itten ezen színes cserepeknek, s ezek oly nagy

területű vonalon voltak elszórva, hogy önkénytelen is azon sejtelen támadt bennünk, hogy azok vizesövek maradácai nem pedig edénycserepek. A romok közt ágát s obszidián töredékeket is találtunk, melyek Prescott szerént az aztek nemzet által ellenségei sziveinek kimetszésére használtattak. Annyi azonban kétséget sem szenved, hogy a völgy egykor hangya szorgalmú nép lakhelye volt; de miféle nép volt? s mi lón belőle? arról a spanyol iratok, s indián hagyományok egészen hallgatnak.*)

Reggel a folyót átgázolván, völgyét elhagytuk, s nemsokára hullámos halmok közt haladtunk délkelet felé. Sok helyütt térdig érő porban gázoltunk, s mértföldreke rugó területeken át még csak jelensége sem volt a növényéletnek. Imitt-amott magas gazcsoporttal találkoztunk ugyan, de ez is oly száraz volt, hogy egy gyufát közelébe értetve, mint puskapor lobbot vetett, s egy pillanat múlva csak pörkölt helye volt látható. Egy földalatti patak mellett sokáig haladtunk, s színén különféle évelő növények mutatkoztak, teljes zöld színben, de pár lépéssel odább már semmi zöldség sem volt szemlélhető, még kaktusz sem! Ily kopárság mellett nehezen képzelhettük magunknak, hogy az esős időszak csak pár hó előtt végződött. Az egész terület, mintegy hat m. f. szélességben tetemesen a Sepada tükre alatt fekszik, tehát könnyen öntözni lehetne mesterségesen, mint kétségkül öntöztetett is régi lakói által.

Néhány mértföldre tegnapi tanyánktól ismét nagy kiterjedésű romokkal találkoztunk, melyek tökéletesen hasonlítottak a tegnap találtakhoz, egyetlen, az ösvény mellett magában álló épület kivételével, mely valami várdához hasonlított.

Alig hagytuk el ezen romokat, midőn Pilka barátunk pekárý (vaddisznó) nyomokat fedezett fel. Őszvéreink oly szegényekké váltak már, miként, ha kedvünk lett volna is, sem követhet-

*) Nem lehetetlen azonban, hogy mindezen romok az újabb idők maradácai; mert Vanegas ezt írja Kalifornia történetét tárgyazó érdekes munkájában: „Pater Jacobus Sedelmeyer 1744-iki októberben elindult missiójáról (Todos Santos), s 80 mértföldnyi (league) utat tévén, a Sepada folyóhoz érkezett, hol hatezer papago s ugyanannyi koko indiánokra talált; — s a munkákoz kapcsolt földképen számos indián telepek nevei olvashatók, melyek ma is épségben léteznek. Sedelmeyer atya kutatásai mindazáltal egyedül a Sepada torkolatát környező vidékre szorítottak.

tük volna a nyomokat. St. Vrain barátunk azonban kitért a vonatból, s a nyomokat követte egy nádbozótig, mely a tengerparttal összeköttetésben állani látszott. Nemsokára a bozót felől több lövést s erre csakhamar segélykiáltásokat hallánk. Oda nyargalván, barátunkat különös helyzetben találtuk. Öszvére, a mint a pekkarykra bukkant, rémülve megfutamodott, a bozótba keveredett s elesett. St. Vrain ekkor körülfogott az egész falka által, mely minden pisztoly-lövésre nagyobb és nagyobb dühbe jött. Mikor oda értünk, barátunk épen az utolsó töltést lőtte ki hatlövetű pisztolyából, s törrel kezdte döfödni a borzas állatokat; az öszvér ekkor már egészen össze volt marczangolva. Midőn a pekkaryk észrevettek bennünket, valamennyien egy csapatban visszavonultak, aztán sertéiket felborzasztva, képzelhetlen düh- és rőfögéssel felénk rontottak. Minden lelőtt példány csak nagyobb ingerbe hozta a többit, s öszvéreink rugdalózkodását és taposását mibe sem véve, szünetnélkül harapdálták; míg végre több mint félórai fárasztó küzdelem után az utolsó is földre terítettet.

Öszvéreink lábai össze vissza voltak harapva, mindkét kutyánk is úgy össze volt marczangolva, hogy kénytelenek voltunk öleinkbe venni s a nyeregben tartani, mert járni nem bírtak. St. Vrain öszvére egészen oda volt, tehát máhás öszvéreink egyikére ültettük, mi oly nyomoruságba hozta kis társaságunkat, hogy átlátuk, miszerint új állatok nélkül soha se fogunk La-Pazba érkezni.

Europai természettudósok soha sem mulasztják el az amerikai állatokra a gyávaság bélyegét sütni. Ily általános állítás azonban nagy tudatlanságot árul el. Az amerikai állatok eredetileg az ember ellenében épen oly vérengzők voltak, mint a keleti félgömb leghatalmasabb állatai, az illető fajok erejéhez és nagyságához képest. Azon fehérek, kik elsők telepedtek meg Amerikában, eléggé készen találták az amerikai vadállatokat — verekedni a terület birtokáért. De az állatok csak az indiánokkal való viadalhoz voltak szokva, azaz csak ív és nyíl ellen kellett küzdeniök. Most azonban egy új, megfoghatatlan s láthatatlan működésű hatalom ellen kell küzdeniök, oly hatalom ellen, mely épen oly rémséges hatású, mint csudás működésű, s mely ha rémülettel töltötte el ős ellenségeiket — az indiánokat —, nem lehet legkevésbé sem csudálni, ha őket is panikus félelembé ejtette.

Ezen félelem terjedése mindazáltal lépcsőnkénti és lassu volt. A lőfegyver az egymásután keletkező új telepek széleire szorította

őket, mielőtt bizonyos tekintettel kezdtek lenni a „genus homo“ s lőfegyvere közeledésére. A párducz p. o., mely eleinte mindenütt megtámadta az embert, a hol csak vele találkozott, nemsokára vigyázóbb lón; míg végre a támadó szerepből átlépett a védelmibe, s a helyett hogy az alatta elhaladó embert egy ugrással a fáról megsemmisitené, kétségbeesetten nyalogatja talpát, s tovább creszti a falatot! A fekete medve, mely egykor minden ezereomenia nélkül öleibe zárt minden előtte jár-kelő élő teremtet, soha sem véve tekintetbe kiesoda vagy micsoda, jelenleg már csaknem az okosság jelvényévé vált. A hiúz, mely azelőtt kimélet nélkül mindenkit körmei közé szedett, ma már annyira hozzá szokott a lópor szaglásához, hogy közeledtére nyugodtan tovább áll.

Mindezen változások azonban, véleményem szerint, korántsem bélyegezhetők gyávaságnak, de inkább az ildomos okosság rovására sorozhatók: ellenséget találtak, mely általuk nem értett, fel nem fogható s tehát vissza nem torolható hatalommal van fegyverezve, s azért elhatározták okosan kikerülni azt, épen úgy mint bármely más józan logikai alapon s tapasztalás után gondolkozó is cselekednék.

Mind a mellett szeretném, ha azon fehér nyakravalós és szemüveges jeni tudósok egyike vagy másika, ki az amerikai vadállatok gyávaságát úgy kürtölni szereti, ide a mexikói és délkaliforniai bozótok közé jönne, s megkísértené kezét szorítani az első jaguárral vagy párduczczal, mellyel találkozik; vagy testvériesen átölelné az elibe lépő szürke medvét, vagy eszébe jutna egy pekkáry csapatból magának malacz-pecsenyét szemelni ki! Csakhamar átlátnák azon tudós urak, miként Amerikában még mindig léteznek vadállatok, melyek mitse törődnek az ellenség számával, vagy fegyverök minősége- és mennyiségével; de a professzorok egész légioját is épen oly közönyösséggel megtámadnák, mint — egyes ürgét vagy egeret.

A tény így áll: a lőfegyver feltalálása, a mint megváltoztatta az egész világ arcát physikai, morális és értelmi tekintetben egyaránt, úgy megváltoztatta a vadembert és vadállatot is. S ha a vadember fülébe polgárosodást vagy irtó háborút bömbölt, a vadállat fülébe legalább előrelátó vigyázatot sugott.

Keletindiában az angolok foglalásai előtt az oroszlanok, tigrisek s más vadállatok oly vakmerő és terjedelmes pusztításokat vittek véghez, hogy néha egész falut pusztított ki egyetlen

egy állat, melyet kézrekerítendő egész hadseregek gyülekeztek össze; de ezek is nem egyszer szalasztattak meg a bozótból előrerontó tigrisek által. Midőn az angol tisztek először kezdtek orosz-lány- és tigrisvadászathoz, az a világon egyik legnyaktörőbb mulatságnak tekintetett, s az akkori idők lapjai tömveék hajmeresztő vérengzések elbeszélésével. Akkor még a tigrisek nem vették tekintetbe a veres frakkot és arany vállbojtokat; de kimélet nélkül a csapat közé rontottak, egyet egyet kiszemeltek, s tovább álltak vele — a bozót közé. S ime jelenleg hogy áll a dolog ugyanott? Sohasem hallani esetet, hogy tigris vagy orosz-lány valakit elhurcolna (kivéve Bengálország éjszaki részeit, hová a lőfegyver még nem érkezett); s az elefánt hátáról intózott tigrisvadászat oly közönséges s oly vész nélküli multság lón, hogy rófos kereskedők is sokszor vesznek benne részt, kivált ha előbb füleiket pamuttal bedugják, hogy az első tigris-ordításra el- és le ne ájuljanak az elefántról.

Az egykor félelmes tigris ma már feneketlen berkekben és hozzáférhetlen barlangokban tartózkodik, míg csak röppentyűk, gránátok, tüzes üszkők s más mindenféle kigondolható kinzó eszközök segédelmével ki nem űzetik. A méltóságos orosz-lány pedig sziklák és bokrok között várja be a támadást, s ő maga sohase támad előbb, míg meg nem sebesítettik.

A lőfegyvertől való félelemben nemesak az emlős vadállatok, de madarak s más teremtmények is osztoznak, természetesen mindig értelmiségők arányában. Olvasóim közül sokan fogják tudni tapasztalásból, miként nem csak a kácsák, ludak, daruk sat., de csaknem minden ragadozó madarak, a kányák és varjuk is, képesek megkülönböztetni a puska nélkül közelítő embert a puskás embertől; s ezt oly bámulatos pontossággal teszik meg, hogy néha nem kevés bajba kerül ily madarak közelébe juthatni.

De, régi közmondás szerént, „nincs szabály kivétel nélkül“; s épen e kivételért történt, hogy oly hosszasan keltünk védelemre az amerikai vadállatok bátorsága és vitézsége mellett. Mert bármennyire engednek is más állatok azon rémséges eszköz pusztító befolyásának, melyet puskának nevezünk, s mellyel az ember saját physikai gyengeségét kipótolta, annyi bizonyos, a pekkary még a puskától se fél. Sőt a puskák durogása csak emeli ezen csudálatos kis állatka bátorságát és dühét; s úgy látszik, hogy egyáltalán nem fog rajta mindaz, mi más állatokat visszariaszt s elré-

mit. A félelem helyét a pekkarynál fékezhetlen s vak düh foglalja el, noha az állat csak 18 hüvelyk magas, s alig 3 láb hosszúságú.

A pekkary*), úgy hiszem, a földi borz és vaddisznó közt foglal helyet a természettudomány osztályzatában. Általános alkotásában — külsejét tekintve — sokban hasonlít a borzhoz, míg tarkabarka szőre, mely egyáltalán oly hosszú mint a házi disznó sertéje, nagyon ritka és szurós, mint a tövises-borznál. A pekkarynak nincs farka, mert egy piczi lelőgő izomkinövést ennek nevezni nem lehet. Válla-, nyaka-, feje-, czombjai- és lábszárait nézve tökéletesen hasonlít az európai vaddisznóhoz, noha nevezett részei vékonyabbak, s különösen orra sokkal hegyesebb. A pekkary társaságban él, 10—40 egyénből álló falkákban, s az európai vaddisznóéhoz hasonló agyarakkal bir, melyek azonban sajátos alkotasuknál fogva sokkal félelmesebbek; mert a helyett hogy felfelé konyulnának, egyenesen állnak az állkapczában, s csaknem oly élesek mint a borotva. Az állat mozgása s fordulatai villámgyorsaságuk levén, s feje, nyaka és vállai rendkívüli izmossága is hozzá járulván, oly rémséges gyorsasággal döfődnek és vagdalkoznak csak két hüvelyknyi hosszúságú agyaraikkal, hogy, ki nem látta, képzelni se tudja magának. S minthogy mindent és mindenkit, akár nagy akár picziny, akár ingerli őket akár nem, különbség és válogatás nélkül megtámadnak: természetesen ember és állat egyformán kikerüli őket, ha lehet. S mivel kivétel nélkül az egész falka együtt és egyszerre támad, s csatázni mindaddig meg nem szűnnek, míg csak egyetlenegy is él közülök, azért valóságos őrütség is őket felkeresni s kihívni a csatára. Egyetlenegy állat sincs, mely velök szembeszállni s verekedni merészelne; emberek, lovak, kutyák a legnevettségesebb kétségbeeséssel futnak előlük mindig, ha sorsuk közelükbe hozza.

Mindezt jól tudtuk valamennyien, s Pilka tanácsát követve, nem is indult senki a pekkaryk után, St. Vraint kivéve, ki vadászszenvedélyénck ellent nem állhatott, s a mint láttuk, nemcsak saját bőrét kockáztatta, de egész társaságunkat felette kellemetlen helyzetbe hozta.

Szemlét tartván a csatatéren, a 13 leöldösött pekkary közül két fiatal malacot nyeregbe vettünk, s távoztunk.

Reggel óta már mindenütt indián nyomokat láttunk, s nagy

*) *Dicotyles (Sus) torquatus*. Cuvier.

reménységünk volt velök találkozhatni s legalább pár lovat vásárolhatni, hogy öszvéreink terhét jobban csozthassuk. Dél körül végre Pilka, a mint elől nyargalt, az ösvény egy hirtelen kanyarulatán két indiánt pillantott meg, mindkét fél nem kis meglepetésére. Pilkát csakhamar utolértük, s megjelenésünk még nagyobb félelembé ejtette a szegény indiánokat, kik jó lovakon ültek ugyan, de fegyverrel — nyíl és ívek kivételével — nem bírtak. Nem emlékszem, hogy éltemben valaha nyomorubb kinézésű teremtéseket láttam volna; lábszáraik, czombjaik idomtalan rövidek és vastagok voltak, míg arczok és testök egyéb része — mert egészen meztelenek voltak — teledestele volt apró, halpénzhez hasonló bőrfoszványokkal. Egyikök se beszélt spanyolul, a szóváltás tehát jelek által történt; tudtokra adtuk, hogy lovakat vagy öszvéreket szeretnénk venni, s ha éji tanyánkra hozzák az állatokat, jó vásárra számíthatnak. Egyikök szünetnélkül beszélt, de nyelve inkább hasonlított valami komondor ugatásához, mint emberi hanghoz; s mindketten nem kissé bámultak, — mert hisz örömet kifejezni képtelenek voltak — midőn eltávoztunk a nélkül, hogy akár őket, akár lovaikat bántottuk volna.

Útvonalunk özvizi képződményen vitt keresztül, mely durva meszes homokkővel volt borítva. Körültünk a hegyek vörös gránitból álltak, s éji tanyánk közelében nagyon tömött mészkő-rétegek voltak láthatók.

Szerettünk volna Timpáig utazni e nap, de a pekkary-vadászat megsemmisíté tervünket; s így fele uton telepedtünk meg, néhány vizgödör szomszédságában. Öszvéreinket szabadon bocsáttottuk, mert sokkal fáradtabbak voltak szegények, semmint megfutamodástól féltették volna őket.

A konyhai hivatalosztályt ez este én vettem át, nem mint-ha sokat értenék a főzés mesterségéhez, de mert teljes bizalmam volt, hogy megtudom sütni a malacgot. E tekintetben meglehetősen jó iskolám volt egykor Somogyban, hol Lits Antal ur vendégszerető konyhájában (alias a zádori és szentkirályi erdőekben) nem egyszer volt alkalmam látni, hogy kell sütni a malacgot. Ha tehát olvasóim közül valaki szintén meg akarja ezt tanulni (mert hisz senki sem tudhatja, nem leend-e reá valaha szüksége) Lits Antal urhoz utasítom és előre is biztosítom, hogy azon tisztelt hazánkfia ajánló levelekkel fogja ellátni szakácsaihoz (vagyis a sz.-királyi és zádori kanászokhoz), hol bizonyosan nem fogja magát elünni, s so-

kat fog tanulni, mit még nem tudott, nem látott, de nem is képzelhetett.*)

De. elbeszélésem folytatásához térek. Alig kerültek nyársra a malacok, a mint „fegyverhez“ kiáltás hallatszott; s mielőtt konyhakésemet pisztolyokkal cserélhettem volna ki, az egész társaság lóhalálában futott az ösvérek felé, melyeket az indiánok — állítólag — hajtani kezdtek! Azonban oda érkeztünkkor állataink nyugodtan legelésztek, noha az egész hegytaraj szegélyezve volt lovas indiánokkal. Feljők közeledve, egyikök tiszta spanyol nyelven lekurjantott, s találkozást kért. „Rakja le egyiktek fegyverét, s jöjjön ide“ kurjantá ismét a spanyol hang. Manuel — egyik kalauzunk — rögtön engedelmeskedett, én követtem. Azonban egy tünghen levén, alig haladtunk fel félig a hegyen, midőn az indián szeme tórfogatomba akadt, s rögtön követelte a fegyver letételét, egy hosszú csövű puskát szegezve felém. Elhajítva a tórt, a hegytetőre érkeztünk, hol a főnök (mert a szószóló főnök volt) nem palástolható elfogultsággal fogadott, noha fél tucat fegyveres indián heverészett körülte. A beszélgetés hosszas és unalmas volt, mely közt értésemre adta, hogy két törzsbeli indiántól hallotta, miszerint ösvérekre van szükségünk, s késznek nyilatkozott velünk alkuba bocsátkozni, ha a cserecikkeinket hozzájuk — a hegytetőre — felhordjuk.

Minden ékesszólásomat kimerítettem, hogy őket rábirjam, jöjjenek le tanyánkra, de lehetetlen volt. Végre egy csinos fiatal legény letévén puskáját, Manuelt tanyánk felé követte oly utánozhatatlan léptekkel, s oly leirhatatlan büszkeség kifejezésével arczán, melyért Egressy Gábor mint Bánk bán méltán megirigyelhette volna.

Én szinte követni kezdtem őket, de a főnök kijelentette, mi-ként nem fogja megengedni, hogy távozzak, míg harciosa szerencsésen vissza nem érkezik tanyánkról. A jég azonban megtöretett, mert mihelyt láták az indiánok, hogy társukat semmi baj sem éri, lassanként tanyánkra szállingóztak valamennyien; mikor aztán

*) Mellesleg legyen mondva: nagyon örültem, mikor olvastam, hogy az ujja alakult M. Gazdasági egyesület Lits Antal urat egyik választmányi tagjává választá; mert bensőleg meg vagyok győződve, hogy az Egyesület magyarosb érzelmű, lelkesebb és szakértőbb tagot sohasem találhatott volna. Isten éltesse sokáig!

őszvéreink legtöbbjét csakhamar kieseréltük erős és jó állatokért s hozzá még három újat is vásároltunk.

Az indiánok a piñolero törzshöz tartoztak, s egy középkorú nő is volt köztök, ki örökös csevegésével s folytonos beavatkozásaival alkudozásunkba, valóságos nyűg volt nyakunkon. Egy piros „tulle anglaise“, mellén ritka finomságú és drága brüsszeli csipkékkel pazarul elárasztott ruhát viselt, melyet kétségkélvül valami „fandangó“-ba vagy ünnepélyre utazó mexikói széptől szerzett meg. Egy pompás vas szürkén ült à la Duchesse de Berry; s valahányszor vállairól leesett a skarlát köpeny (alias pokrócz), pusztá körvonalait mindig látni lehetett. Miután őszvérét eladta, lovát is szerette volna eladni, s örökösen ugratta és futtatta, hogy némes tulajdonságait világosan láthassuk. Egy ily evolutio alkalmával egy meredek hegyoldalra futtatott fel, a mikor aztán a fátyolruha hátsó kapcsai felpattogtak, s egész hátrésze szem elé tárult, min az egész néző csapat „lovagiatlan“ harsány kaczajra fakadt. Mindez azonban legkisebbé sem hozta zavarba amazonunkat, ki tüstént visszafordult, s bámulatos ügyességgel levágtatott. Észrevévén ekkor a bajt, egész közönyösséggel a nyeregre állott, fején át lehuzta a fátyolruhát, összegyöngyölgötte, a nyeregre tette, s egy ugrással rája ült. Ily tökéletes meztelenségben azután sokáig lovagolt még körül tanyánkon, egyik tűzhelyről a másikra, míg végre nagyravágásának tárgyát megkapta. St. Vrain ugyanis egy piros flanell férfi mellényt ajándékozott neki, melyet felöltvén, végre nagy büszkén eltávozott, „Adios Señores Caballeros“ üdvözléssel.

Következő nap sebesen s jó kedvvel haladtunk új állatainkkal előre, s kevés idő múlva egy hegytetőn átkelvén, folyvást felfelé utaztunk a Todos Santos völgy irányában. Ösvényünk órákig egy szoros hegyvágány közt vezetett, melynek homokos falai teledestele voltak apró vasfeléleg részecskékkel. A hegytető ós veres homokkó alkatú volt, 25° délnyugot felé hajló rétegekkel, melyek alatt ismét fekete palakó és tömött mészkő rétegek voltak kivehetőek, gránit alapon. A vizmosások mindenütt borítva voltak magas fákkal, s a „Cucumis perennis“ sok helyütt holdakra rugó területeken fonódott szét, teljes virágzásban levén.

Mintegy 15 mértföldet lejjebb s tovább haladván, a hegyek alkata kavics- és homokkó-gyülevésszé változott, több mint 200 láb vastag veres homokkó rétegek felett, melyek nagyon durva szemű

gránit alapon települtek; a homokkő-böczkők nagy része üvegestült kvarcz vékony lapjaival volt borítva. Egyik mélyedésben egy zöld homokkő-alkatu barlangra is akadtunk, csak pár napok előtti tűz nyomaival méhében, melynek célját azonban nem voltunk képesek még csak sejteni sem.

Reggeli 10 óra körül Timpa nevű kétemeletű házból álló faluhoz érkeztünk, mely a Todos Santos völgy éjszaknyugoti sarkát környező hegylejtőre volt építve, s az ültetvények védelméül szolgál, melyekkel a völgy csaknem minden része nagy kiterjedésben van ellátva. Az indiánok azonban nem igen veszik tekintetbe Timpa fegyverzetét, mert sokszor nagy csapatban leütnek hegyeik közül, s a timpai álgyúk öble elől hajtanak el egész öszvér-és ló-seregeket.

A mint a falu elé érkezénk, az egész lakosság elénkbe siette báméskodni. Kérdezém egyikét, ha adhatnak-e árpát vagy tengerit öszvéreink számára? „Si Señor ¡Caballero, tengo maize, elóte calabazas, melones, y chili tambien, ananás, y papayos“ felelé s rögtön bőségben hordtak össze — ekkor már megállapodott csapatunk közé — fejes tengerit, tököt, dinnyét, paprikát, ananászt és banana fürtöket. Bevégezván vásárlásunkat, egy hosszú nyakú fekete palaczkot vont elő köpenye alól árusunk, (ki nem volt más, mint a timpai alcalde, azaz főszolgabíró), s „No quiere whiske“ szavakkal ajánlá. Tudtára adván, hogy nem iszunk pálinkát, nagyon elcsudálkozott, s megjegyzé, hogy a „padre“-tol azt hallotta, hogy az „americanos“ hordószámra iszszák a pálinkát — viz helyett. Kérdeztük aztán az alcaldét, ha nem láthatnók-e a padrét de azon feleletet nyertük: miként ő atyasága Todos Santos-ba utazott, hol Szent Jágo tiszteletére már egy hét óta ünnepek tartatnak; s ajánlá, hogy siessünk, ha az ünnepélyben részt akarunk venni, mert két nap múlva vége lesz.

Timpatól Todos Santosig egy jó careta, azaz kordé-út vezet, mindenütt a Todos Santos folyó mentében. De jelenleg a cukorültetvények öntözése miatt a folyó kifordított medréből, s egész térségek borítva voltak vízzel; sok helyütt az út is el volt öntve. Ennélfogva, az alcalde tanácsa szerint, ki szives volt egy kalauzt adni mellénk, az öszvér-ösvényt választottuk, mely a hegyek közt s hegyek oldalán vezet, mindenütt a völgy szegélyén.

Azokban az ösvény sokkal járhatlanabb volt, mint minőnek mondták s magunknak képzeltük, s néha — bukkanó mélysége-

geket kikerülendők — csaknem mértföldnyire a hegyek közé kelle felmászunk, s azután ismét leereszkedtünk. Egy helyütt pedig egy száraz patak medrében haladtunk mértföldeket, mindenütt derékszögletekben s meredek partok közt, melyek sokban hasonlítottak az utászok által várak megközelíthetése végett ásatni szokott parallel-sánczokhoz.

Midőn a nap nyugvó félben volt, kalauzunk állítása szerint még mindig 5 league távolságra voltunk Todos Santoshoz; tehát ott, hol épen voltunk, a hegyek közt, a Todos Santos folyó egyik mellékága partjain, letelepedtünk.

A völgyoszoros mindkét oldala csudálatos meredek volt, s gránit és homokos mészkőből állott, imitt-amott bazalt és trapp jelenségeivel a tetőkön. A falak déli oldalán pedig, hol sátorainkat vertük, magas, sárgaszínű tűzalkatu sziklák tornyosodtak fel mögöttünk, sok helyütt bámulatos magasságra emelkedve fel, s képzelhetlen fantasztikus alakokat mutatva. A tornyok egyike több száz láb vastag, vizirányos rétegekkel volt fedezve, melyek különféle színvegyületet, a haragos verestől a halvány sárgáig, mutatnak. Az egész hegyoldal pedig porhadt és sárgás színű meszes homokkővel volt borítva, mindenütt — hihetőleg tűz befolyása miatt — amorphoid töredékekben.

A hegyek, cikás alakú tornyaikkal és nyársforma csucsaiikkal, természetesen meztelenek voltak; de tanyánk körül számos legyező-pálma, akác, prosopis, obione, fremontia, chimara és ephydra tenyészett; főkép pedig a pitahaya vagyis a „Cereus giganteus“, a világ legnagyobb*) s legkülönösb kaktusza, a maga villa- vagy oszlop-alakú törzseivel mindenfelé meredezett égnek s oly sajátságos, maga nemében egyetlen látványt nyújtott, mely mind egyikünket csudálattal töltött el, s azért nem is sajnálkoztunk rajta, hogy a rizs- és czukornád-öntözés történetesen ide szorított.

Tanyára mind a mellett csak azért telepedtünk, hogy bejárva a hold felkelését, ismét és kényelemmel tovább utazhassunk. Természetesen csak kevesen feküdtek le közülünk, s társaságunk nagy része pattogó tűz mellett s pipaszóval regélte egymásnak kalandjait, mint az rendszeren kis táborunkban minden estve szokott volt történni. Végre éjfél körül hűvös szél kerekedvén, mindenki pakróczba burkolódzott, s nemsokára ülve szundikálni kezdett.

*) Egyikök, mely épen sátorom előtt állt, 64 láb magasságu volt!

Én még sétát tettem tanyánk körül, tünődve a természet sokféle szépségein; a pataknál megálltam s az ott heverő óriási fatuskók villós fényét nézegettem, melyet rövid eszű s félénk lelkű ember lidércznek vagy bolygó léleknek képzelhetett volna; azután társaim közé menve én is elszenderültem.

De tanyaórnk kürtje csakhamar felkelőt bűgött fülünkbe, s kevesebb mint félóra múlva, uton voltunk. Napkeltekor már lent a völgyben haladtunk, mindenütt gyönyörű ültetvények és kertek közt, s a széles út mértföldrekre szegélyezve volt lakházakkal, pálmák- és narancsligetekkel.

Reggeli 8 órakor Todos Santos plazá-ján nyergeltünk le.

Mielőtt azonban bevezetnök az olvasót a kaliforniai félsziget ezen nevezetes missiójába, helyén leend tán leírni a termékeny völgy nevezetesb növényeit, annál is inkább, mert legtöbbje olvasóink napi ételme főzikeit tárgyazza, a nélkül hogy sokan tudnák, hogyan és miként természetik.

A Todos Santos völgyben különös fekvése miatt, úgy látszik, a tropikus természet keble egész változatosságát kitarja. Hozzá még az egész völgy kiégett salak porhadt anyagából állván, a növényélet egész éven át szünet nélkül tenyészik; s azon ritka esetek kivételével, mikor a Todos Santos folyó kiárad, a növények virág, érett és éretlen gyümölcsök terhe alatt görbedeznek januártól januárig.

A gyapot, már emlékezetet meghaladó idők óta műveltetett egész Mexikóban, s kétséget sem szenved, hogy termesztése és feldolgozása a tolték és aztek nemzetek közt is ismeretes volt. Ruházatrai alkalmazása nemzedékről nemzedékre szállott, természetesen mindig arányban a kor igényeivel s az illető nemzedék műveltségi fokozatával; jelenleg pedig minden indián törzs s hódítóik utódai egyaránt általánosan használják a gyapotszöveteket. A Todos Santos völgyet körző lejtőkön általánosan műveltetik a gyapot, noha még nem eléggé nagy kiterjedésben s kellő figyelemmel. Az itteni gyapot az úgynevezett „fekete magvú“, rendekben ültetetik, mint például Magyarországon a tengeri, mintegy 4 láb magasságra nő, mikor aztán bogyókat hajt, melyek felpattognak s elötüntetik béliüket — a gyapotot. Egy 10—12 éves gyermek képes 20 kosarat tele szedni naponként, mi körülbelül 40 font.

Rizs és cukornád szinte nagy kiterjedésben természetik az egész völgyben mindenütt, hol nagy fáradság nélkül a föl-

dekre lehet forgatni a folyó vizét. Mind a rizs, mind a czukornád termése nagy, s holdanként sokkal nagyobb, mint a mennyi Louisiana- és Karolinában terem, noha távolról sem művelik a földet oly gondosan mint azon államokban. Az itteni természetmény fehér vízi rizs s képzelhetlen nehéz; szinte rendekben vették, néha mindazáltal szanaszét is, mint árpa vagy zab.

A czukornád itten épen úgy ültetetik, mint Missziszippi-, Texas-, Florida- és Louisiánában, azon kivétellel: hogy a sarkak és rendek sokkal közelébb helyeztetnek egymáshoz, mert művelése az egylovas eke és cultivator helyett kézzel és kapával történik egyedül. A kapák kivétel nélkül angol gyártmányúak, hegyes élük és hosszú vékony nyelük. A czukornád épen úgy mint a tengeri és bambu, a sásféle növényekhez tartozik, 12—15 láb magasságra nő; széles és hosszú selyemszórós levelei felette kedves látvánnyá teszik. A czukornád ültetése utáni kilencedik holnapban kezd virágozni, mikor aztán tövén levágatik, s a czukorkészítés különféle stádiumain, mint penyhesztés, sajtolás, főzés, szikkasztás, szárítás sat., megyen át.

A gyapot, rizs és czukornád termesztése mindazáltal sohasem fog emelkedni virágzó állásba a félszigeten, mint nem emelkedhetik fel Mexiko egyéb államaiban sem. Ezen természetmények csak rabszolga-államokban virágozhatnak, hol az ültető nincsen kitéve azon kellemetlenségnek, hogy a legkiáltóbb munka idején — munkás kozek hiánya miatt — a mezón kellessék hagynia termését rothadásnak. Noha néhány ültető jelentékeny mennyiségben termesztí ezen növényeket, s vállalkozása és szorgalma után nem megvetésre méltó anyagi hasznot nyer: az egész eddigi természetmény mindamelllett korántsem elég a félsziget saját szüksége pótlására, de évente nagy mennyiségben szállittatik be nem csak a többi mexikói államokból, de Quatemala- és Costa Ricából is.

Kávé ültetvények szinte léteznek néhány év óta a völgyben, apró területeken. Többek közt a missio közelében valami Ritchie nevű skót ez évben 30 ezer fát ültetett, hozzáadásul a 20 ezerhez, melyek már évek óta termést adtak. Előbb is utazván már kávé-ültetvények közt, s tehát ismeretes levén az egész ültetvényi rendezettel, úgy hiszem, kevés tér van az amerikai kontinensen, mely oly kiválólag alkalmas lehetne ezen fontos kereskedelmi cikk sikeres előteremtésére, mint épen ezen völgy. Mindazáltal nem fordittatik kellő gond a fák ültetése-, művelése-, s kü-

lönösen nyelésére, noha a kávé felülérhetlen jó minőségű, s felle magas áron kél az otthoni vásáron. Az ültetvényeken 2 real fontja, s La-Paz-ban néha nem kevesebb mint 4 real, azaz körülbelül 1 ezüst frt.

Káka o -fákat szinte bőségben láttam teljes virágzásban, különösen a missio körül; azonban úgy értesültem, hogy jelenleg nem természetlik oly kiterjedésben, mint annakelőtte. Összehasonlítva más fakkal, leginkább emlékeztettek az otthoni cseresznye fákra, mind nagyságra, mind növésre nézve. A kácao fa csakugyan nagyon hasonlít egy magyarországi fiatal — épen gyümölcsözőni kezdő — cseresznyefához; csakhogy a törzse 3 vagy 4 ágra oszlik, mihelyt kibúvik a földből. Leveli mintegy 4 hüvelyk hosszúságúak, simák, de nem fényesek, s halovány zöld színűek, míg a kávéfái haragos zöldek. A kácao virága sáfrányszínű, s felle kedvesen lepi meg a szemlélőt. Gyümölse hasonlít egy közepnagyságú uborkához, csakhogy oldalain mély rovátkok láthatók. Szine éretlen korában zöld, azonban tökélye felé közeledvén vereses kékké változik, míg végre citromsárgává lesz, imitt-amott halvány veres foltokkal. Minden hüvely 25—30 mondolához hasonló magvat tartalmaz, pergament alaku burokba zárva. Mihelyt a gyümölcs érett, leszedetik, s szeletekre vágatik; aztán a magvak — melyek ekkor még tökéletesen nyirkosak és puhák — kiszedetnek, s pálma leveleken vagy kiterített bőrökön megszárittatnak. Ekkor a kácao édeses savanyú ízű, s épen úgy meg lehet enni, mint bármely más gyümölcsöt. Meg levén szárítva a magv, 100 fontonként zsákba varratik, s kész a vásárra. A kácao-fa 15—20 láb magasságra nő, s körülbelül 400 ültethető egy holdra, mert nem ágazik annyira szét, mint egyéb gyümölestermő fa. Minden fa legalább is 4 reáltjövödelmez évenként, s megfoghatlan miért nem tenyésztetik nagyobb szorgalommal, annál inkább, mert kevés fáradságba kerül művelése, s a rendek közt egyéb növényeket is természetelni.

Bármerre fordítottam szemeimet, az egész völgy hosszán és szélén, mindenütt a banána és paradicsom pizangfák arany fejeivel találkoztak, melyek meg voltak rakva a föld legtáplálőbb gyümölcsével, mely koldus és király, művelt vagy nevetlen nép asztalán különbség nélkül helyet foglalhat. Ezen fák szaporítása nagyon egyszerű, s épen úgy történik mint a gyór- vagy pozsonmegyei füzesek terjesztése; mert nem kívántatik hozzá

egyéb, mint az anyafáról letördelt ágakat a földbe szúrni. Nyolcz hónap múlva az ágak már terebélyesedni kezdenek, s kevesebb mint egy év múlva — ültetésök után — terhelve vannak gyümölcsessel, s azután folytonosan virágoznak s hordják gyümölcseiket évről évre s egész éven át. Mert a mint az érett gyümölcsessel terhelt törzs levágatik, körülte már számos más sarj áll, a gyümölcsözés különféle szakában. Minden ily fa körülbelől 40 font gyümölcsöt ad évenként, s a fák művelése semmiféle gondot se kíván, azért bizonyára ezen fa a természet egyik legértékeseb adománya az emberfaj számára.

A banána a muza-csoporthoz tartozik, s fűvészeti neve, „*Musa sapientium*“,*) a tropikus ég alj minden zegezugában tenyészik, 8 láb hosszú és 2 láb széles levelekkel bír, s sárga — buborkához hasonló — gyümölcse 6 hüvelyknyi hosszúságú. Érett korában a gyümölcs igen kellemes ízű, s minden asztalon jelentékeny helyet foglal el.**)

A paradicsom-pizang (angolul: plantain) a gondviselésnek egy más becses adománya, hogy táplálja és fentartsa az emberfajt a tropikus ég alatt Ezen fa szintén a muzaceákhoz tartozik, s fűvészeti neve: „*Musa Paradisica*.“ Törzse mintegy 25 láb magas, fűalkatú s nem kemény. Levelei 6 láb hosszúságúak, s közel 3 láb szélesek. A fa tetején felkonyuló fűrtök néha 6 láb hosszúságúak; s a gyümölcs, mely az egész fűrt hosszán csakhamar követi a gyönyörű virágoskrokat, 8—10 hüvelyk hosszú, s két hüvelyknyi átmérőjű; eleinte zöld, de érett korában sárga, s kiválólag kellemes zamatú béle van. A paradicsom-pizang a teremtés egyik leghasznosb gyümölcse, ha tekintetbe vesszük, hogy számtalan tropikus ég alj alatti népek kizárólagos és egyedüli élelme, s bő termését semmi gyümölcsfa se mulja fel a világon; egy fűrt ugyan is közönségesen 60, sőt néha 80 font gyümölcsöt hoz, s egy egész fa legalább 2000 fontot ad évenként. A paradicsom-pizang gyümölcse már félrett korában is ehető, de általánosán túlrett

*) Ez a figeféle pizang.

***) A mexikóiak különös jellemzésére legyen megemlítve, miként sohasem metszik át a banánát közepén, de mindég hosszában hasítják fel. A Todos Santos padre e tárgyban felvilágosításul egy általam kétté vágott gyümölcsöt mutatott be s megjegyzé, hogy a banána béle kereszt-hoz (+) hasonlít, s tehát illetlen azt kéttévágni, mivel jelképe azon keresztnek, melyen üdvözítőnk az emberiségért szenvedett.

korában használtatik. Néha kenyér is készítettik belőle, s ilyenkor előbb megfőzetik, aztán napon megszárittatik; míg gazdagabb ültetvényesek vékony szeletekre hasogatják, írósvajban megsütik, s cukorba burkolva aztán édes csemege gyanánt használják. Ötven gyümölcs-hüvely a paradicsom-pizangnak bőségesen elegendő egy ember élelmére egyegy hétre, akár szárazan, akár nyersen eszi, és sokkal táplálóbb, mint például a búza-kenyér. S ha tekintetbe vesszük, hogy egy fűrt 120—160 gyümölcshüvelyt hoz, s egy egész fa több mint három ezeret: átfogjuk látni, hogy egyetlenegy ily fa képes egy embert egész éven át eltáplálni, minden más eledel hozzájárulata nélkül.

Az ananász egy más becses termény ezen völgyben, s különösen feltűnő nagysága és szédítőn éles zamata miatt. Nagy mennyiségben természetik, mert természetese nem kíván több gondot, mint a tök vagy bab. A levelek vége, vagyis a levelek tövises hegyén lévő csomag leszedetik, földbe dugatik, ebből áll az egész szaporítási működés; s ily módon több mint 10 ezer bokrot tenyészthetni holdonkint. Az ananász felfedeztetése óta a világ egyik első rendű gyümölcsének tekintetett s tekintetik ma is; s általában sokkal ismeretesb, sem hogy részletesen leírnom kellene, meleg házakban elég helyen tenyésztetik Magyarországon is. Azonban Todos Santos völgyben számos különfajú ananász létezik, melyek egyike (B. pingvin) nagy kiterjedésben természetik, s tökéletesen különböző a közönségesen ismert fajtól; mert a bogyók nincsenek egyesülve tetején a fenyő tobozhoz hasonló csomagba, de egyenként és szanaszét érnek a tövises levelek tetején. Ugyanezen ananász-faj leveleiből szálak hasogattatnak, melyekből tartós öltönyöket szőnek, vagy köteleket fonnak. Az ananász-termesztés célja itten főkép a borkészítés, s a belőle készült bor azon sajátsággal bír, hogy 3 holdnapig ihatatlan savanyú, de aztán edesebb és edesebbé válik, míg pár év múlva a valóságos malagával versenyez.

A mamey és chirimoya, vagyis kétféle gránátalma szinte tökéletesen diszlik mindenütt. Az első körülbelől akkora, mint egy 10 éves magyarországi diófa, gyümölcse ludtojasalakú s nagyságú, érett korában vereses sárga, s egy barna színű, szőrös mondolához hasonló magva van a közepén. Ize azonban fanyar, csaknem mint a birsalmáé, s hosszas izlelés és szoktatás után lehet csak megkedvelni. A chirimoya azonban, mely sokkal

kisebb fa, nagyobb s a görögdinnyéiéhez hasonló magvakkal tömött gyümölcsöt terem, mely felette kedves zamatú, s minden tekintetben a narancs felett áll. Mindkét fajnak fája sima és ezüstszin hajú, halvány zöld, hegyes és keskeny levelekkel. Száz ily fa ültethető egy holdra, s mindegyik legalább három dollárt jövedelmez évenként.

Mindenek felett csodálkozásra gerjesztik azonban az utazót a pálmák, a tropikus égaj azon méltó büszkesége, mely neki oly kedves és méltóságos tekintetet ad, s melynek láttára folyton dagadoz a szemlélő bánulattól keble. Az égbe nyúló, egyenes s minden ágat nélkülöző törzsek, kisugárzó óriási levélkoronával hegyetők, oly valami egyetlen, sajátságos látványt nyújtanak, hogy nincs a világon semmi, mit hozzá lehetne hasonlítani. Nagyszerűségek mellett azonban a pálmák hasznosak is, mert számtalan faj tökéletesen felér — gyümölcse haszonvetőségét illetőleg — bármely más növénynyel. A pálmák, mint az olvasó nagy része tudni fogja, az egyszikű növényekhez tartoznak, hat osztályu kellyel. Gyümölcsük bogyó, dió, vagy alma alakú, következésképp kemény, rugonyos, vagy puha, 1—3 magvat zárva keblébe. A pálmák sokfélék, de az egész családban legfontosabb a kókusz-, datolya- és szágo-pálma; s noha a család nagy része magas törzsű fák-ból áll, néhány tagja mind a mellett alig emelkedik pár hüvelykre ki a földből.

A Todos Santos völgyben tartózkodásom alatt különösen figyelmembe tűnt a természet okszerű gazdálkodása; tekintettel a mennyiségre, a mit p. o. egy hold földön természetni képes, a nélkül, hogy összettközzék egyéb növények fentartásával. A kókuszpalmát például különbség nélkül láttam a kávé, kakao, pizáng és banána-, s a cukornád- és más ültetvényeken magasra emelkedve, el nemfojtva, de inkább védelmtől szolgálva napernyőforma koronájával az alatta tenyésző növényeknek az égető nap heve ellen. Ily módon ültetett pálmák semmi különös művelést se kívánnak, s 20 lábnyi közöket hagyva minden ültetvénybe helyezhetni őket a nélkül, hogy a gyengébb növények kifejlése ez által gátoltatnék.

A kókusz-pálma, vagyis tudományos nyelven szólva, „Cocos nucifera“ hét éves korában terem először, s aztán évenként rendszeren minden fa 80—100 diót hoz, melyek darabja La-Paz-ban $\frac{1}{5}$ realon kél, s e szerint minden fa közel 3 dollárt jövedelmez évenként. A kókusz-pálma termesztése következésképp tör-

ténik itten: egy lapályos egyenes tér készítették el, melyet a száraz időszak alatt könnyen öntözni lehet, s aztán a diók 2 lábnyi távolságra egymástól (minden irányban) elültettetnek. Két egész évig folytonosan öntözni kell őket és kapálni, mikor aztán nagy gonddal átültettetnek állandó helyeikre. A kókusz-pálma 4—6 hüvelyk hosszú, tojásdad alakú erdei gyümölcsöt terem, porhanyó szövetű tokban; ez belül fehér színű, erős, húsos anyaggal van kitöltve. A fa néha 60 lábnyi magasságra emelkedik minden ág nélkül, s egyedül tetején van ellátva levelekkel, melyek óriási zöld tollakhoz hasonlítanak, mindegyikök legalább 14 láb hosszú és 3 láb széles levén. A levelek legmagasabbjai egyenesen felfelé meredeznek, a középsők vízirányban kifelé kinyúlnak, míg az alsók lefelé lógnak. A diók a fa tetején — a korona alatt — csüngenek, 10—12-ből álló csoportokban. A dió hus-bélében tetemes mennyiségű (mintegy $\frac{1}{2}$ megszely) édes, vizenyős folyékonyaság van, mely közönségesen „kókusz-téj“ neve alatt ismeretes, s a forró égélj alatt felette kedves és nagyon hűsítő italul szolgál. A dió béle, vagyis húsa nagyon hasonló a káposzta-torzzához, csakhogy édesebb, s különféle alakban használtatik élelemre. Ha présben kisajtoltatik, olajt ad, mely sok helyütt az egyedül használatban levő asztali olaj, s mely friss korában tökéletesen hasonló a mondola-olajhoz. A szövetes szerkezetű haj, vagyis a dió hüvelyke ha egy ideig vízben áztattatik, különös hajlékonyságot nyer, s fonállá készítettvén kalapácsolás segélyével, kötelek verésére használtatik, melyek legalább is oly tartósak mint a kender-kötél, mert hadihajójknál általános használatban vannak. Tartósságuk mellett még más előnyük is van az ily köteleknek, hogy t. i. sohasem szállanak fenékre, de mindig vizsínén úsznak rugonyos könnyűségük miatt. A dió külső héja oly kemény, miként sikárolni enged magát, s ennél fogva számtalan házi eszközökre használtatik különösen ivó-kupákra — néha arany és ezüst foglalásban is. A fa tetején levő gyenge apró levelek egymásra konyulnak, s tökéletesen hasonlítanak egy káposzta-föhöz; s néha használtatnak is konyhai célokra, mert felette tápláló és igen jó eledelt nyújtanak. Ily eledel azonban igen drága, ha tekintetbe vesszük, hogy az egész pálma életébe kerül. A benszülöttek házaik befedésére egyedül ezen pálma nagy leveleit használják; azontúl kosarakat, szőnyegeket, zsákokat, függő ágyakat és seprüket fonnak belőlük, s különféle más hasznos házi eszközökre is használják. A törzsből la-

dikok s házak számára gerendák és oszlopok készíttetnek. Ha az élőfa megfűratik, fehér és édes ízű folyékonytságot izzad ki a seb, mely „toddy“ néven ismeretes. Több helyütt láttam, a mint a lakosok nagy cserépkorsókban gyűjtötték a toddyt, mely különösen kedves ital az egész tropikus égélj alatt, míg fris; mihelyt azonban pár óráig áll, megsavanyodik s többé nem oly kellemes; s 24 óra mulva tökéletes cezetté válik. Szivárogtatás által ezen folyadék pálinkává készíttetik, mely „rack“ néven ismeretes, s sokkal többre becsültetik, mint a rizs- vagy czukor-szesz. S ha mésszel keverve forraltatik, mézzé alakul, mely különösen kedveltetik a lakosok által.

Az egész völgy hosszán, de különösen La Paz körül a tengerpart mentében, egy más pálma is felötlött nekem; ez nagyon hasonlít a fűvészek előtt jól ismert *Sagus Rumphii*-hez, noha szerintem ettől egészen különbözik. Vadon tenyészik, erdőségekhez hasonló nagy térségeken, s felette kellemes ezen pálma-erdő árnyában utazni. A fa törzse egyenes s tetején terebélyes, lelógó koronát hord, hosszú szálaból alkotott és csipkés levelekkel. Fénylő lemezekkel borított gyümölcse nem nagyobb egy jércetojásnál, s ehető. Sok helyütt a lakosok összegyűjtögetik, s ósalkatú malmaikban kisajtólják, s ezt nevezik aztán „pálmaolaj-gyártásnak.“ Ez olajt igen nagy becsben tartják, s bármily mennyiségben kész pénzen jó áron el lehet adni a kikötőkben. — A törzs lisztalkatu anyagot tartalmaz, s ebből készíttetik az úgynevezett „szago.“ E czélból a lisztes anyag összegyűjtetik, mozsarakban megtörtetik, aztán szűrőkbe tétetik. A szűrő egy vályu fölé tartatik, s folyton víz öntetik hegyibe, míg végre minden idegen anyag kimosatott, s a hófehér szago egyedül látható a szűrő fenekén. A szago ekkor kiterítettik a napra, hol megszáraitatván, ismét egy dob-alaku rostába tétetik szemcsélés végott; ezután nagyon hasonlít a gömbölyű rizshez, s így vitetik a vásárra.

A todos-santosi kertekben néhány datolya-pálmát is láttam, de egyébütt sehohsem találkoztam velök a félszigeten; noha nem látom át okát, miért ne lehetne elterjeszteni. Ezen pálma egyik legméltóságosb az egész nagy családban, mert magassága a 60 lábat jól felülhaladja. A datolya-pálma törzse szinte egyenes, de teledestele lemezekkel, melyek szabálytalan gyűrűket képeznek az egész fa derekán. A korona 12 láb hosszú levelekből áll, melyek lefelé konyulnak, s számtalan keskeny, egymás hegyé haj-

togatott levélkékből alkotvák. A him és nő-virágok külön fákön teremnek e fajnál, s a gyümölcs 12—15 lelogó fürtökben van egyesítve. A fa gyökere vagy sarja után szaporittatik; de az utóbbi mód czélirányosabb, mert nő-pálmák sarjai választhatók, míg egy pár him-növény elégséges egész ültetvényre. Az apró ültetvények azonban nagy gondot kívánnak, mert szorgalmasan öntözni kell őket folyvást, míg csak erős gyökeret nem vertek. Sőt ha nyílt térre ültetettek, a nap heve ellen is védelmezni kell őket — hegyibök épített levélszinek által. Ily ápolás mellett a sarjakból növelt fák 6 év mulva már gyümölcsöznek, míg ellenkező esetben 15 sőt 20 év kivántatik hozzá, hogy ezen faj virágzása idejét elérje. Mikor a him pálma virágzásba jött, himpora összeszedetik, s a nő-pálmákra szóratik. Megérvén a gyümölcs, a fürtök lemetéltetnek, s valamely száraz helyre felaggattatnak, hogy a nedv tökéletesen kipárologhasson, s pakolásra alkalmassá válják a gyümölcs. A gyümölcsöt szükségtelen leirnom, mert hisz olvasóim mindegyike jól ismeri; de szükségesnek tartom megjegyezni, miként helyben és friss korában a gyümölcs hasonlíthatlanul jobb ízű s kellemes szagú, mint távol hazájától — a boltokban. A bolti datolya mindazáltal semmi készítésen sem megyen keresztül, de természetes állapotjában van, épen mint mikor a fáról leszedetett. Egy fürt datolya, mely közönségesen 20—25 fontot nyom, 5—6 realon kel La-Paz-ban, hol azonban mindig ritkaság.

A datolya-pálma azonban nem csak kedves gyümölcsöt ad, de más hasznos czelokra is fordittatik; mert úgy szólván gyökerétől legmagasabb leveléig minden része haszonvehető. Maga a fa kemény, s kiválólag tartós épület-anyagot nyújt. A levelek áztatás után hajlékonyá válnak, s kalapok és kosarak fonatnak belőlök; a belső kéreg szálaiból pedig tartós és hatalmas kötelek veretnek. Ezentúl pálma-bor készittetik a törzsből következőleg: A levelek lenyiratván, a törzs a korona alatt félkörben bemetszetik, ezen metszésből ismét lefelé egy függőleges vágást tesznek, mely alá egy edényt helyeznek a nedv befogadására, illetőleg gyűjtésére. Az így gyűjtött nedv aztán forrás után kellemes hűsítő italt ad, mely mindazáltal sokkal édesebb, hogy sem bornak nevezni lehetne. Néha pálinka is készittetik a gyümölcsből; s megtört magvaiból igen jó olajt lehet sajtolni.

Mindezen pálmákön s más hasznos növényeken kívül: füge-, olaj-, narancs-, citrom- és tamarind-fák is léteznek a völgyben, de

ezeket másutt szándékozom terjedelmesben leírni. Most utazásom félbenszakasztott leírását folytatom.

Todos Santos, vagyis magyarra fordítva: „Minden Szentek“ — a hasonló nevű völgy hasonló nevű folyója partjain épült, s a múlt század elején alapították a jezsuiták által. Jelenleg virágzásnak induló városkává alakult már, de fő épülete még mindig a missio, vagyis a ténitő-intézet, mely egy óriási négyszögletes fal-kerítésbe zárt nagyszerű templomból, kolostorból, s más hozzá kapcsolt épületekből áll.

A missio, mint már említém jezsuiták által alapították, kik először szállták meg a félszigetet telepedés végett; s ide küldött ténitőik teljes hatalommal ruháztattak fel a mexikói kollégium által, minélfogva sokáig korlátlanul s egyedül uralkodtak az országban. Köztudomású fáradhatlan szorgalmukat s végnélküli erélyességüket ide is áthozták magokkal, s mindenre pontosan alkalmazták, mi egyházuk és vallásuk előmozdítását segíthette. Gyárakat építettek, kerteket s ültetvényeket alapítottak saját, s megténitett nyájuk kényelmére; s óriási kolostorokat s templomokat emeltek Isten ináadására, vallásuk szertartása szerint.

Kinek jutna eszébe jelen századunk közepén, vadon rengetegek közepette, egy templomot s kolostort építeni, mely inkább egy nagyszerű várdához hasonlít, s mely körülbelül 50 hold területet foglal el? S kinek jutna eszébe ily óriási épületek falait 15 láb vastagságúvá rakatni, s közel 100 láb magasságra emelni?! S pedig mindezt a jezsuiták szakértő mesteremberek segélye nélkül alkották, egyedül a vallásos buzgalom befolyása alatt. Hirdetni kezdték a keresztény tant köröskörül, megténitették a vad népeket, s hegyi és erdei hazájokból — minden erőszak alkalmazása nélkül — le- és kiszállították őket, s templomokat építették velök az Ur és vallásuk dicsőségére!

A missio építése 25 egész évi szakadatlan munkába került, s néha több mint 5000 indián dolgozott rajta. Az épületek nagy része napon szárított vályogból van rakva, a templom azonban egészen faragott kőből épült; ebből áll a többi épületek alapja, boltzata és oszlop-műve is.

A jezsuiták kiűzetése után (1836), a sz. Ferencz szerzetesei vették át a missiót, s mai napig is háborítlan birtokában vannak, noha jelenleg csak egyetlenegy padre lakja, két segéd vagyis káplán társaságában. Padre Juan Molina szerzetét világszerte jellemző szives vendégszeretettel fogadott bennünket, s készséggel ajánkozott cicerone-ul intézete szemlére méltó minden tárgyait bemutatandó. Leirván azonban már a san-gabrieli és san-fernandói hason intézetek szerkezetét, az olvasót nem akarom untatni ismétléssel, s csak azt jegyzem meg, hogy ezen intézet is épen oly szerkezetű, mint amazok, s kevés kivétellel tökéletesen erre is alkalmazható azon missiók leírása.

A templom oltárkörzetét egy nem kevesebb mint 125 láb magas kupola borítja, mely felette nagyszerűvé teszi az épületnek úgy külsejét mint belsejét. S ez utóbbi, noha a templom initt-amott már dűledező félben van, valóban nagyon szép; mély tiszteletre gerjeszti a szemlélőt s élénken képzelteni vele egykori fényét s nagyságát. A főoltár egyik legszebb s legizletesebb, melyet valaha láttam; nagyon egyszerű, de mind a mellett vallásosságra emelőbb még sem lehetne. Mert épen az igénytelen egyszerűség hat észrevétlenül is kebleinkre s oly bizonyos mint megfoghatlan vallásos érzelmet költ fel bennünk, hogy egyszerre, a nélkül, hogy okát felfoghatnók, képzelgéseink egy más, magasabb körbe szállnak, hol minden földi gondolatok egy eszmébe olvadnak össze, s hol nem látunk egyebet mint Istent, méltóságos fenségében és nagyszerűségében.

Az ünnepre nézve rosszul értesültünk tímpai barátaink által, mert az nem egészen szent Jágo tiszteletére tartatott, noha közvetve természetesen ő is részesült benne. Az ünnep tulajdonképeni célja volt a missio alapköve letételének emléket megállni; az alapköve 1714-iki május 1-én, épen sz. Jágo születésnapja évfordulatán tétetett le. A búcsújáró közönség természetesen az ünnep kezdete előtti napon szokott már megjelenni a helyszínén, s ilyenkor oly sokaság látható a missio körüli téren, hogy inkább hadi táborhoz hasonlít az egész, mint vallásos gyülekezethez. Azonban az ünnepély egy egész hétig tart, s a mindennapi szertartások csak ismétlései az első nap ünnepélyességeinek, melyek napkeletkor álgyülővésekkel nyitnak meg, aztán a padre nagy misét mond a templomban s egyik segédje predikál; ebéd után bika- és medve-viadalok, néha néha lófuttatások és gyalogverse-

nyek, kakas-viadalok sat. következnek, s végre rendszeren „fandango“, azaz tánczvigalom zárja be a napot; a táncz kivétel nélkül „ki világos ki virradtig“ tart.

A gyalogverseny nem csekély fontosságú mütöt, s a közönség lázas ingerültséggel követi mindig eredményét, mert a futáspálya néha teljes 10 mértföld hosszú, s a versenyfutók azonfelül még egy fa karikát hajtának magok előtt lábaikkal, a karikát mindegyik köteles a célpontig hajtani, és pedig egyedül jobb lába segítségével.

Mint minden ily gyülekezeteknél szokás, természetesen itt is elég szesz ital és bor emésztetik fel ilyenkor, s ennek folytán számtalan apró tréfás esemény szokott előfordulni. Így pl. ez alkalommal történt, hogy egy félitas polgártárs a plaza korlátjára borúlva tünődött, midőn egyik bika kinzói elöl megfutamodván, a szinkörből kiugrék s a meglepett polgártárust (háttulján) szarvaira vevé, aztán felhajtá s békához hasonló helyzetben a porba totytyantá. A közönség természetesen harsányul kaczagott a nem várt mulatságon, a polgártárs pedig nemcsak tökéletesen kijozanodott, de oly kísérteties szint öltött arczára, mintha csak az utolsó kenetet vette volna fel. Azonban mi baja sem lett, kivéve a nyilást, melyet a bika szarva — hátulja balfelén — hasított, emlékül sz. Jágo ünnepére.

Egy másik legény, miután erősítéstül pár palaczk „aquadiente“-t kiürített volna, azt képzelve alkalmasint, hogy nálánál bátrabb fizkő nem létezik, paripájára kapott, s lándsát szorított markába s minden további czeremónia nélkül bika ó méltóságára rontott. Az üdvözlés azonban tüstént oly illően visszonztatott, hogy ló és lovag egyszerre a földre terült, s csak kicsinybe mult, hogy mindkettő ki nem adta páráját. Az esemény hatása a hetvenkedő büszke lovagra valóban nem csak mulattató, de felette csudás s volt; mert ezután nálánál józanabb ember bizonyosan nem volt az egész gyülekezetben.

Az esti „fandango“-ban számos csinos nő vett részt, kik valamennyien a divat legujabb szabályai szerint voltak öltözve, terebélyes szoknyákban. A táncz végesvégig minden zavar nélkül folytattatott, a hölgyek szépek, igézők és nyájasak, a zene türhető, a hűsítő italok s enni való minden kifogás nélküliek voltak. Úgy látszott, mindenki jól mulatott, s a mi reánk nézve legkedvesebb

volt, mindenki vetélkedve arra törekedett, hogy mi is jól mulassunk s el ne felejtjük egykönnyen a sz. Jágo ünnepét.

A tánczvigalom alatt egy gazdag la-pazi kereskedővel is megismerkedtünk, ki szives volt bennünket művelt nejjének s két kedves társalgású leányának bemutatni. Az olvasót szintúgy megfogja lepni, mint bennünket meglepett, hogy Sepulvada ur keresztneve „Señor Jezus Mária Christofer“, nejjé, illetőleg a mamáé „Jezus Mária Catalina“, az idős leányé „Jezus Mária Gabriela“, s a fiatalabbé „Jezus Mária Juanita“ volt. Amerikai spanyol szokás szerint a hölgyeknek, ha megszólítjuk, egész kereszt- és vezeték-névét kell előrebocsátanunk, s ha például több együtt levő hölgytől búcsúzunk, valamennyit nevénel fogva egyenként kell üdvözölni, az Európában szokásos „hölgyeim!“ helyett. Az olvasó könnyen elképzelheti, mily furcsán üt ki a dolog, ha az említett szokáshoz hiven egy húzomban pl. ezt mondjuk: „Adios Señora Jezus Maria Catalina Sepulvada; Buenos noches Señorita Jezus Maria Gabriela; Buenos sueños Señorita Jezus Maria Juanita; Adios Donnas Señoras!“

A félsziget fővárosa, La-Paz, csak néhány mértföld távolságra van a missiótól, noha a kanyargós folyó mellett menő út szükségtelenül hosszúvá teszi a távolságot. Az út mindazáltal jó, sok helyütt a lapályokon ki van kövezve, s a vizmosások, árkok és patakok mindenütt áthidalvák, és pedig oly tartós anyagú hidakkal, melyek bármely európai országútnak is becsületére válnának.

A missiót nagy társaságban hagytuk el, mert számos la-pazi polgár hozzánk csatlakozott, a búcsújárásból haza térendő; a timpai padre is, kivel, közbevetőleg legyen mondva, a missión nagy barátságra léptünk volt, szinte elhatározá, hogy berándul a fővárosba, hogy a látni való „elefántokat“ személyesen bemutassa.

A timpai padre mulatságos ember volt, s a vele vetett ismeretségtünk kezdete eléggé jellemzi őt. Nevünket és foglalkozásunkat kérdezőn, megtudta, hogy az amerikai mérnökkarral vagyunk összeköttetésben; erre rögtön azt kérdezte: „Ah! e szerint önök a csillagászat és mértanhoz is értenek valamit? „Egy keveset!“ volt válaszuk. Erre a padre előhevén tárczáját, irónnal számos tárgyakat rajzolt egyik lapjára, olykor felénk fordulva és kérdezve:

„Este es el cuadro?“

Igen is négyszög!

„Este un cerco?“

Természetesen kör!

„Y este es un triangulo?“

Kétségtül háromszög!

Kikérdezése eredményével, úgy látszott, felette meg volt elégedve, mert tárczáját öblös stolájába rejtven, kezeit dörzsölé s mosolyogva mondá: „Ah! voy que vind son astronomos y mathematicos grandos!“ S így a timpai padre ünnepélyesen kijelenté (saját meggyőződése alapján), hogy nagy csillagászok és nagy matematikusok vagyunk. Ennek folytán a padre napokig sem távozott körünkől és akármely ismerősével találkozott, el nem mulasztá csekélységünket a képzelhető legfontosabb arcezal bemutatni: „Estos caballeros — mios amigos — son grandissimos astronomos y mathematicos Americanos!“

Az egész országúton élénk mozgalom uralkodott s mindenütt a polgárosodás nyomai tüntek fel előttünk. Mindkét oldala szegélyezve volt kertekkel és ültetvényekkel, itt-ott a bambu és kókusz kunyhók közt csinos és ízletes villák mutatkoztak, melyek lapos tetőikkel és széles verendáikkal felette kedves benyomást tettek reánk. Az egész országút tele volt nyikorgó „caretá“-kkal, szamarakkal és öszvérekkel, melyek részint üresen vonultak befelé a völgybe, részint rakva voltak terményekkel s arany- és ezüsttel, a la-pazi vásár számára.

Nagy multságunkra szolgált néha a lakonikus válasz, melyet egyesektől, kikkel az uton találkoztunk, kérdéseinkre vetünk. Ily kérdések és válaszok voltak például: „Honnét jössz?“

De abaxo. (alúlról)

„Hová mégy?“

Arriba. (felfelé)

„Mi az újság?“

Nada. (semmi)

A nép, mely ily „határozott“, s mégis ily „határozatlan“ választ képes adni, kétségtül elegendő élczességgel bír, mert szerintem sokkal több élcz van ilyféle válaszokban, mint pl. a mexikói szokásos tréfában: „comprendo pero no quiero“, mely a köztársaság egész területén oly idétlen szokássá vált.

Mind a mellett a félsziget lakosai általánvéve nem oly lakonikus és hideg nyelvűek, sőt honfitársaik iránt nagyon is udvariasok s bőbeszédűek. Ha egymással találkoznak, az ölelés és csókolódzásnak nincs vége hossza, aztán körülményesen kérdezősködni az otthon hagyott családtagok hogyléte felől, s végre kézszerítésekkel egymást az atya, fiú és sz. lélek, a szűz anya és minden szentek védelmébe ajánlják. Nem mulaszthatok el egy köszöntést feljegyezni, melyet utunkon hallottam, s mely kétségkül megérdemlené a feljegyzést, ha mindjárt Páris környékén mondatott volna is; annál inkább megérdemli a feljegyzést, mivel a kaliforniai félsziget egyik öszvérhajtója ajkairól hallottam. A mint ugyan is véle találkoztunk, a padre reáismert, s „Holla muchacho mio — viva usted mil años!“ szokásos köszöntéssel üdvözlé. Erre az öszvérhajtó kalapot emelve következőleg válaszolt: „Adja Isten s minden szentjei, tisztelendő úr, hogy ön is friss egészségben jelen lehessen 1000-ik születésnapom ünneplésén!“

Május 7-én estve L a - P a z -ba érkeztünk.

L a - P a z a félsziget fővárosa, következőképen kormányának s a kerületi püspöknek székhelye. Összes lakossága még nem haladja meg a 10 ezeret, de folyvást gyarapodásban van, mert kikötője legjobb s legbiztosabb az egész Bibor tengeren; sőt a konstantinápolyi és új-yorki kikötőket kivéve, alig létezik a világon egy harmadik, mely annyi hajót fogadhatna kebelébe, mint a la-pazi.

A város az éjszaki szélesség $24^{\circ} 08'$, s a nyugoti hosszúság $110^{\circ} 10'$ alatt lévén helyezve*), a tropikus növényzet oly buja leplével környeztetik, hogy tájképénél festőibbet s vonzóbbat álmadni sem lehetne; s minthogy a kikötő épen a már bővebben leírt, termékeny Todos Santos völgy torkolata, s a leggazdagabb gyöngy-, szivacs- és kláris-halászat központja, hozzá még a legjövedelmezőbb bányák is a város közvetlen szomszédságában léteznek, tehát minden jóstehetség nélkül is bizvást előre mondhatjuk, hogy kevés év múlva La-Paz egyik legfontosabb város leend a Csendes tenger partján.

*) Azaz épen déli Egyiptom és Közép-Arábia (Mekka) szélessége alatt.

Ily változás azonban természetesen csak csigalassúsággal fog bekövetkezni mindaddig, míg a félsziget a Mexikói köztársaság birtoka; mert a kereskedés felvirágzását képzelni sem lehet Mexikóban. A beviteli és kiviteli vám például, minden kikötőben más más, s minden kormányval számtalanszor változik. Így sokszor megtörténik, hogy hajók érkeznek a kikötő elé, de mivel a félsziget kormányzója éppen az előtte való napon felemelte a vámot, nem vethetnek horgonyt, de olcsóbb kikötőt keresnek fel, hol kirakodhassanak, vagy czirkálnak a tengeren, míg ügynökeik által megvesztegethetik a kormányzót, s a vámot leszállíttathatják! Sokszor az is megtörténik, hogy ilyenépen nem érhetvén el céljokat, egész csapat angol és francia hajó Valparaiso-ba, vagy éppen a Sandwich szigetekre vonul, s mindaddig ott várakozik, míg a mexikói kormány meg nem bukik, s helyébe új kormány lép.*)

Ha azonban a félsziget az éjszakamerikai szövetség birtokába kerül, mi nem egyéb mint csakis az idő kérdése, mert hisz okvetlenül meg fog történni előbb utóbb: akkor La-Paz egyik fő-rakhelye leend az amerikai szorgalomnak, hol aztán biztosságban várni lehet a mexikói, fogyasztásra szánt czikkeket mindaddig, míg legjutányosb vásárra vihetők, s oly mennyiségben, mint a tetteleges fogyasztás igényli. Azontúl La-Paz geographiai fekvésénél fogva, éppen az leend az Éjszak-Amerikai szövetség kezében, mi például Sz.-Ilona, Gibraltar, Malta vagy Bermuda a brit nemzet hatalmában; t. i. az egész déli Csendes tengeren elszórt amerikai czethalászat és kereskedelmi hajózás védelmet fog kobelésében találni, ha netalán háború támadna valamely nagy tengeri hatalommal; továbbá La-Paz az amerikai gőzhajó-társaságok állomás-pontjául szolgáland, hol szükségleteiket, saját területökön, kipótolhatják, a helyett hogy (mint most) idegen nemzetek kikötőiben kényteleníttessenek azt tenni, bizonytalan fizetés mellett; a külföldi hajók is akármikor be fognak futhatni a kikötőbe, mert a vámtarif a washingtoni kongresszus által leend meghatározva, tehát állandó és változatlan lesz, melyre mindig pontosan számíthat a „consignant“, mielőtt hajóit Londonból, vagy Havre-ből tengerre szállítja.

*) Az olvasó tudni fogja, hogy Mexikóban csaknem $\frac{1}{4}$ század óta folytonos forradalom van, s sokszor 3 praesidens kergettetik el egy év alatt, vagy pedig (mint jelenleg) 3 uralkodik egyszerre.

A fentebb elősorolt okoknál fogva tehát jelenleg természetesen nagyon korlátolt La-Paz kereskedése a külfölddel. Mostani kereskedése egyedül a Bibor-tenger tulsó partja kikötőire szorítkozik, s a termények, érczek és gyöngy $\frac{9}{10}$ része Mazatlan- és Guaymas-ba szállíttatik, honnét öszvéreken át Vera-Cruzba vagy Mexikóba (a várost értjük) vitetik, honnét aztán képzelhetlen költséggel kerül a világ egyéb részeibe. Az angol, francia és amerikai gyár-készítmények szintén ez úton jutnak az országba; s a helyett hogy — egyenes tengeri úton szállíttatván ide — épen oly olcsók lehetnének, mint London-, Páris- vagy Uj-Yorkban, egy közönséges sheffieldi kés és villa például 1 dolláron kél La-Pazban, s sokszor csaknem hasonértékű ugyanakkora ezüsttel!

Mihelyt a városba érkeztünk s lenyergeltünk vala, azonnal ajánlóleveleinket átküldtem az illetőkhez, hogy velök értekezve, tüstént egy programmot készíthessek, melyből semmi se maradjon ki, mi figyelemre méltó a városban és környékén. Én azt hiszem, ily eljárás minden utazásnál felette czélszerű, kivált mikor kevés idő áll rendelkezésünkre, s tehát attól lehet tartani, hogy a legfontosabb látni valók kimaradnak, a minden szabály nélküli kujtorgás miatt. Hosszas tapasztalás után beszélve, méltán ajánlom minden magyar utazónak, cselekedjék úgy mint én szoktam: azaz mihelyt egy fontos külföldi városba érkezik, alapítsa meg ottan tartózkodása egész idejére a napi rendet, melytől semmi esetben se térjen el, hacsak physikai akadály nem kényszeríti. S még ez esetben is nézze át programját, s oly tárgyakat töröljön ki belőle, melyek kevésbbé érdekesek, nehogy a régi közmondás szerint: „Rómába utazzék a nélkül hogy lássa a pápát!“ *)

*) Évek előtt Uj-Yorkban két utazó magyar hazánkfíával volt szerencsém találkozhatni, kik egyike a bányászatot, másika pedig a szabad és rabszolga-munka közötti viszonyok tanulmányozását állította kitűzött uti céljául. Két hónap mulva véletlenül Saint-Louisban ismét találkoztam velök, s eleget beszéltek az új-yorki és philadelphiai színházakról s a Niagara zuhatag szépségéről, de midőn véleményeiket a pennsylvaniai bányákat, a virginiai és marylandi ültetvényeket sat. illetőleg kérdezém, kénytelenek voltak bevallani, hogy idejük még nem volt ezeket megnézni. Ekkor ajánlkoztam, hogy leveleket fogok nekik adni néhány louisiana-i és tenesszei ültetvényeshez s a karolinai és georgiai aranybányákba, de ajánlatomat el nem fogadák, mert e tekintetben Börnstein úr már minden statistikai adatokkal ellátta őket, s azonfelül pár

A francia konzul — Rochambeau úr —, mielőtt ajánló-leveleinket vette, személyesen felkeresett, s társaságában aztán Watkins úr (az amerikai konzul) házába siettünk, hol kevés perc múlva tökéletesen otthonosnak éreztük magunkat. Új barátaink szives és szakértő felvilágosításai s tanácsa után indulván, szigorúan meghatároztuk, hogy fogunk minden napot tölteni ott mulatásunk rövid ideje alatt. Ezen tervtől semmi tekintetben sem tértünk el; megvizsgáltuk a város minden nevezetesebb épületeit s intézeteit; kirándulásokat tettünk a közeli szigetekre, hogy a gyöngy-, kláris- és szivacs-halászzal megismerkedjünk; néhány arany-, ezüst- és kénéső-bányát is meglátogattunk; természettudományi gyűjteményünket sem hanyagoltuk el; s mégis elég időnk maradt, éjzen át a színházba is pillantani, egy pár „boleró“-t eljárnai a „fandangó“-kban, s a családi és házi élet jellemével is megismerkedtünk. Ily eredmény kétségkél csak rendszeresen megalapított, s lelkiismeretes követett terv alapján érhető el.

Egyik kirándulásunkat a Pichilingue fokhoz tettük, melynek meredek, víz alatti partjai a szó teljes értelmében boritvák gyöngyragyolokkal; az ezen fok és Cerralbo sziget közti tengerszoros homokágya is mindenütt kláris-erdővel van boritva több mértföldnyi terjedelemben. Az öböl és fok, úgy az öböl előtti szigetek víz alatti partjai pedig kipusztulhatlan szivacs-sokasággal rakvák meg.

Mindczen fontos tárgyak együttléte egy helyen természetesen nagy élénkséget támasztott a vállalkozók közt, kik nyereszkeedés és szerencse-szerzés reményében készek a hullámokon keresztül a tenger fenekére szállani, s rejtett kincseit éltök veszélyeztetésével is napfényre hozni.

A kláris- és szivacs-, de különösen a gyöngy-halászat egykorú a Bibor-tenger felfedezésével, s mindég nagy szorgalommal és vetélkedéssel üzetett, különösen a múlt század közepétől a jelen

lét múlva ismét vissza akarnak utazni Magyarországra. Nem tudom, azon hazánkfiak között-e amerikai tapasztalásaikat; ha igen — úgy sokat nyerhetett az államgazdászati és bányászati a fontos statisztikai adatok által, melyekhez hazánkfiak Bórstein úr juttatta, — egy hóbortos fejű német zsidó (együttal serfőző és „Zeitung“-szerkesztő), ki akkor még csak egy évig lakott volt az országban, s az amerikai viszonyokhoz épen annyit értett, mint például a tarnóczi juhászbojtár a villany-telegraph szerkezetéhez!

század elejéig. Az összes eddig kihalászott göngy értékét még csak megközelítőleg sem tudhatni, de az olvasó némi számítást tehet, ha megtudja, hogy sokszor több mint 200 hajó halászott egyszerre, s némelyikök nem kevesebb mint 200,000 dollár értékű gyönggyel távozott el; sőt 40—50 ezer dolláron alóli halászatra (egy egy hajónál) példa sincs. Jelenleg a bizonytalan mexikói belviszonyok következtében tetemesen alászállott a halászat, mindamellett ottlétem alkalmával 96 hajó volt a versenytéren, összesen mintegy 1,500 buvárt foglalkodtatva.

A gyöngy-kagyló itten nem halásztatik harangokkal, mint Kelet-Indiában és Persiában, mert a fokok és szigetek partjai mindenütt korallból alkotvák, s tehát kiálló ágaik és törzseik miatt üvegharanggal nem lehet őket megközelíteni. A halászatra itt egyedül indiánok és félvérűek használtatnak, kik úszótehetségökben, de leginkább tüdejökben bizva, a hajó oldalán kiálló palánkról, fejfelé, a vízbe bukznak, 40—50 láb mélységbe ereszkednek, s aztán a part korall-ágai közt a kagylókhoz nyomódnak. Az ily buvár tökéletesen meztelen, s minden felszerelése övére csatolt drót kosárból, s karjához zsinogelt kétélű bicskából áll. Az utóbbi segédelmével lefejt a klárisszirt közzé nőtt kagylókat, s a kosárba teszi, s mikor már fuladozni kezd, nyilsebességgel a vízszinre menekül, néhány pillanatig lélezkzik, s aztán ismét alábukik!

Egy jó buvár ily eljárás mellett fél, sőt egész napig bír halászni, a nélkül, hogy a szárazra menne, s lélekezésre ritkán használna több időt öt percznél, közönségesen azonban csak hármát. Minden alábukással rendszeren 2—3 kagylót hoz fel, melyeket rögtön egy — a hajóról leeresztett — vödörbe vagy kosárba vet, hogy terhétől meneküljön. Néha azonban az is megtörténik, hogy számos bukást hijába tesz, máskor pedig, mint jelenlétünkör történt, egyetlen egy bukással 5 kagylót, s 10 szem „kis számú“ gyöngyöt hoz fel.

A puhany-állat, mely a gyöngyöt termi, egy 6 hüvelyk hosszú és 4 hüvelyk széles, kettős kagylóban lakik, mely belőlről különféle színeket játszó fényes mázzal van béllelve, s mely általánosan „gyöngyház“ név alatt ismertes, s tollkésekre, ümeggombokra, botgömbökre s minden más kigondolható fényüzési czikkekre használtatik világszerte. A kagyló külseje durván rovátkolt, piszkos rózsaszínű anyagból áll, mely minden inkább, mint szép. Mindkét kagylólap szélső oldala egyegy szabályosan alkotott

üregsorozatot képez, melyek a gyöngy elfogadására szánvák, s melyek tökéletesen légmentesen zárvák, míg a gyöngy beléjük tapad. De mihelyt a gyöngy kihull, az egész kagylón átmenő lyukak támadnak, minek következtében a kagylóban levő puhany hamar elvész.

Igen általános azon hiedelem, hogy a gyöngy a kagylóban lakó állat betegségének következménye; nem csuda, hogy a nép véleménye ezt tartja, miután néhány nagy tekintélyű természet-tudós is azt állítja. Mindazáltal e vélemény hibás, mert a puhany tökéletesen jó egészségben van mindaddig, míg házában a gyöngyök fészkelnek, s csak akkor kezd megbetegülni, mikor a gyöngy hullani kezd, s azután kevés nap múlva el is vész. Oka igen természetes és egyszerű: a kihullott gyöngyszemek helyében lyukak támadnak, melyeken a víz betódul, s a puhany nem zárhatván el, magát időnként vízmentesen — mi élete fentartására multhatatlannul szükséges — kénytelen elveszni.

Igy, noha képes vagyok a közvéleményt e tekintetben, s úgy hiszem, tökéletesen kielégítőleg megczáfolni, mindazáltal a gyöngytermés titkát én sem tudom megfejteni. Ez még mindég a természet titka, s hihetőleg még sokáig az fog maradni, ha csak valamely gazdag tudományos intézet el nem határozza, a helyszínen czélirányosan felállítandó „Aquarium vivarium“ segélyével a titok kifürkészését, mi, szerintem, elegendő költség mellett a természettudományok jelen magas állása korában csakugyan sikerülne.

Egy ép és egészséges kagyló, rendszeren 12 gyöngyöt tartalmaz, melyek alsaja legnagyobb, s a sor szemei folyvást kisebbek, úgy hogy a legfelső nem nagyobb egy gombostű fokánál. Ezen arány következtében a gyöngyök nagyságát számmal szokták megjelölni a halászaton foglalkozók és gyöngy-kereskedők; e számolás tökéletesen hasonló a sörét-sorozathoz. A legnagyobb akkora mint a közönséges puska-golyó, s 00 számon ismeretes. A következő akkora mint egy ficzkó s 0-al jegyeztetik. Erre következik a nyulsrét-nagyságú gyöngy egész a verébsrét nagyságáig, melyek 1—10 szám alatt járnak. A gyöngy értéke természetesen a nagyságától függ, mert minőségre tökéletesen egyenlők. S mivel élő kagylókat ritkán találni, s mivel a nagy gyöngyszemek a kagyló életében hullanak ki, azért a kihalászott kagylók nagy része

üres, vagy csak néhány szem gyöngyöt tartalmaz, s így tehát a nagy szemek ritkák s drágák.

A gyöngy ára a helyszínén különböző s biztosan sohasem lehet reá számítani. Ottlétünk alkalmával következő volt a gyöngy ára :

A 00 számú gyöngy szemenként 20 real,

„ 0 „ „ „ 12 „

„ 1 „ „ „ 8 „

„ 2 „ „ „ 6 „

„ 3 „ „ „ 4 „

„ 4 „ „ „ 2 „

Az 5 „ „ „ 1 „

A 6—10 „ latenként 30 „

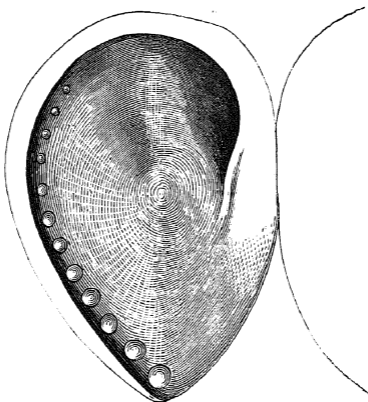
Mindazáltal a kéz alatt, saját szakállukra halászó indiánoktól sokkal olcsóbban lehet venni, különösen selyemkelmékért, zsebkésekért sat. Négy darab selyem zsebkendőért például, egy egész zacskó gyöngyöt cseréltem be, összesen 115 különféle nagyságú szemeket,*) s társaságunk néhány tagja még ennél is jutányosabban vásárolt!

A buvárok és halász-gazdák nagy része azonban tökéletesen néhány gazdag gyöngy-kereskedő zsebjében van, s felette nehéz az idegennek gyöngyöt szerezni az első kézből. A szegény nép, mely eszközül használtatik a halászatra, szükségét szenvedvén, a kereskedőhöz folyamodik, ki sohasem mulaszt el számára bármit és bármennyit előlegezni, képzelhetlen pogány áron. E mellett a buvárok nagy része kártyázni és inni szeret, s pénze sohasem levén elégséges, mindig a kereskedőhöz folyamodik hitelért, s következőképen örökös adós! Mexikói törvények szerint a hitelező kényszerítheti az adóst a kölcsönzött összeg leszolgáltatására, s így a buvárok nagy többsége tökéletes rabszolgai helyzetben él, mert a kereskedőnek érdekében fekszik, hogy az ily kölcsönző sohase fizethesse le adósságát. A gyöngy-kereskedő tehát figyelemmel kíséri a buvárok mozdulatait, s felette ritkán történik, hogy ezek másnak kezeibe juttathatnak gyöngyszemeket.

Kiszedetvén a szemek a kagylókból, számaik szerint a hasonszámmal jegyzett iskátulákba helyeztetnek; a kagyló is minőségéhez képest különféle kosarakba gyűjtetik; mert a kagyló, a benne levő gyöngyház miatt épen oly jelentékeny kereskedési

*) Azaz mintegy 3 dollárnyi értékért, körülbelől 50 dollárnyi értéket.

ezikk, mint maga a gyöngy, s évenként körülbelől 2 millio font szállittatik ki La-Pazból, hol jelenlegi ára (100 fontonként) 32 reál.

A gyöngy-kagyló belseje; $\frac{1}{3}$ termész. nagyságban.
(La-pazi példányok szerint)

S így elbeszélvén, mi az olvasót a gyöngy-halászat körül érdekelheti, még csak azt akarom megemlíteni, hogy a buvár élete nemcsak a vízbe fuladhatás miatt van veszélyben, de egy más, sokkal rémesebb veszély is örökösen környezi. Mindazon helyek ugyanis, hol gyöngy tenyészik, történetesen a czápák legkedvesb halász- és vadász-tanyáji, mert épen a korall közt élnek azon halak, puhanyok és rákfélék ezer meg ezer fajai, melyek a czápák rendes esemegéit képezik. Sokszor megtörténik tehát, hogy a czápa a buvárt megtámadja, s ha egészen nem is, legalább lábát vagy karját magával viszi; s ily szerencsétlenségek napi renden vannak. Néha csak kétségbeesett viadal után győzedelmeskedhetik az egyik vagy másik fél, s ilyenkor legtöbb esetben a buvár a győztes, mert ha idejekorán észreveszi a közelgő czápát, kétélű késével könnyőn felhasíthatja torkát, mialatt oldalra fordul a szörnyeteg. A természet bölcs elrendezése ugyanis, hogy a czápák min-

den faja hasán bírja a száját, nem pedig fején, mint más ragadozó halak, e szerint a czápa, mielőtt falna, oldalára kénytelen fordulni, hogy fűrészszáját harapási vagy nyelési helyzetbe hozhassa. Tíz évi hiteles adatok után ítélve a la-pazi buvárok $\frac{3}{100}$ tökéletesen felfalattik a czápák által, s $\frac{15}{100}$ része csonkává s bénává tétetik évenként.

A korall jelenleg nem halásztatik oly kiterjedésben mint évek előtt, mikor még azon hiedelem élt, hogy a korall orvosi gyógyyerővel bír, s különféle készítésekből, például mint por, keverék, mézga sat használtatott sokféle betegségek elhárítására. Jelenleg azonban általánosan elismertetik az egész orvos világ által, hogy a korall nem bír több gyógyyerővel, mint bármely osztrigából készült gyógyszer, vagy más szénsavas mész-alkatok az állatországból. Továbbá újabb időkben a déli Csendes tenger szigetein nagy kiterjedésű telepek fedeztettek fel, melyek szintén oly szép és jó minőségűek, mint a bibortengerbeliek, holott a hozzájuk jutathatás sokkal kevesebb nehézségekkel jár.

A korall jelenleg egyedül ékszerekre használtatik. Noha a Középtenger néhány vidékein is kiválólag jó minőségben található, tehát olvasóimhoz közel áll, nem lesz tán mégis egészen érdektelen, ha röviden megemlítem, hogy a korall a természettudományok jelen előhaladottsága korábban élőállatnak tekintetik, s ezt minden természettudós elismeri, mint tény. A korall vagy kláris közönségesen a tenger homokos fenekén tenyészik, néha azonban partok közt is, mint például itten a Bibortengeren, s alakjára nézve leveleiktől megfosztott bokrokhoz és törpe fákhoz hasonlít, számtalan ágakkal bírván. Törzse közönségesen 2—3 hüvelyknyi átmérőjű, s alapján kétszer oly kiterjedésű lap létezik, melynek segédmélvel a homokba tapad. Az egész bokoralaku állat nyirkos, szürke bársonyhoz hasonlító anyaggal van borítva, mely az állat tulajdonképeni élőrésze*), s mely, mihelyt a korall kihalásztatik, erős kefékkel való dörzsölés által elmozdítatik; aztán az ágak durva homok alkalmazása által simára tisztítatnak. Az ágak benseje rendkívül kemény, különféle színű (tejfehértől sötétvörösre) s a legmesterségesebb fémezést és kőszőrítést is kiállja. A

*) A korall-bokrok tulajdonkép csak a számtalan mennyiségben együttélő apró habarczféle állatkák építményei és házai. Lásd erről »Csallád-
k ö ny v e« 1858. folyama. 147. l. H. J.

korall természetes helyzetében végesvégig vonalozva s külsején apró lemezekkel van megrakva, melyek melegítés által könnyen eloszlatatók, oly annyira, hogy az egész anyag egyszínű, nehéz és tömött testté válik. A korall főalkatrésze vaséleggel szinezett szénsavas mész, állatanyaggal keverve, mint minden mészféle terményeknél lenni szokott. La-Pazban jelenleg kevés halásztatik, mint már említém, mert a vásáron mindig sokkal több van összehalmozva, mint a mennyi kivántatik, noha ára 100 fontonként csak 20 real. Halászása következőleg történik: a buvár valami fél tuczat drót-zsineggel látván el magát, a fenékre bukik, s a zsinog horogforma végét a korall-törzshez erősítvén, ismét felbukik, miután annyi bokrot biztosított, a mennyit csak képes volt. A zsinogek másik végén fahéj uszony van, mely természetesen a víz színén marad. Elkép letörik a korallt s felhúzzák a víz színére. Ha azonban egész példányokat akarnak szerezni, gyűjtemények számára vagy tudományos czélokra, akkor a buvár egy kis baltával látja el magát, s a példányt tövestől vágja ki a víz alatt, biztosság okáért mindazáltal előbb meghurkolja a törzset alapja fölött. Egy ily példányt láttam Rochambeau úr házában, mely a párizsi növény-kert számára volt szánva, s mely 9 lábnyi magassága mellett 174 fontot nyomott, szinezete egészen hasonlított a veres márványéhoz, kék, fehér, és szürke erek futván az egész példányon át.

A szivacs ismét egyike azon csudáknak, mely nem rég még növénynek tartatott, de jelenleg mint minden kétségen kívül álló tényt ismeri el a tudós világ, hogy az is élő állat, és pedig hajtogatható, gyökerező és sokalakú állat, mely különböző fajai szerint részint hosszúkás szálakból, részint apró, mesterségesen egybefont, hegyes vagy lapos lemezekből áll. Az egész szövetet onyves húsannyal van borítva, mely számtalan apró szájnyílásokat tartalmaz a víz befogadására és felomésztására, vagy, ha ez fölösleges, kifecsentésére. A szivacs igen elterjedt család, noha eddigelé még sehol sem lehetett oly finom szövetű fajokra találni, mint az Európában általánosan használt görögországiak és a veres-tengerbeliek (*Spongia officinalis*). La-Paz körül mintegy 17 különböző szivacs halásztatik, de egyetlenegy se használható orvosi czélokra, mert felette durvák. Mindazáltal tetemes kereskedelmi cikket képeznek, mert habár nem is finomak, felette nagyok. Magam is láttam számtalan oly példányt, melynek darabja nem kevesebb, mint 20 fontot nyomott. Ily példányok jó áron kelnek,

mert a hajók fedezetét tisztogatják velök. A la-pazi szivacs jelenleg helyszínén 15—20 realon kél 100 fontonként.

A szivacs változatlanul 39—40 lábnyi mélységben tenyészik, s mindig sziklához, korallszirthez vagy más kemény anyaghoz van növe, honnét épen úgy mint a gyöngy-kagylót, kés segedelmével fejtik le a buvárok. Vízszinre hozatván, az enyves hús durva homokon ledörzsöltetik, aztán pár napokon át vízben áztattatik, míg végre megszárittatván, fakalapács segedelmével puhára veretik, ismét megmosatik, s aztán kész a vásárra. — Ilyenkor azonban nem egészen tiszta még a szivacs, mert mint olvasóim tudják, kik elég ily példányt láthattak, az üregek számtalan kavics, korall és apró kagyló töredékeket tartalmaznak, melyeket természetesen el kell távolítani, mielőtt a szivacs általános használatra alkalmazható. La-Pazban számos szivacstisztogató intézet létezik, hol következőleg történik a tisztogatás: a szivacs több napokig vízben áztattatik, hengerek segedelmével puhára törethetik, s a még benne maradt kagyló s egyéb töredékek aztán sósavba való mártás által felolvasztatnak.

Mily gazdag a félsziget érczekben, az olvasó már onnét is megítélheti, hogy az egész félszigeten mintegy 215 arany és 160 ezüstbánya létezik, melyeknek azonban jelenleg csak mintegy nyolczadrésze műveltetik. A többi tőkepénz hiányában és a belzavarok miatt odahagyatott, nagy részök bedólt, vagy imítt-amott víz alatt áll. La-Paz közvetlen szomszédságában számos bányák vannak, de tőkepénz és kellő vállalkozási szellem hiányában minden szabály nélkül és hanyagul műveltetnek. Az itteni ezüst semmi különös jellemmel sem bír, mindig más érczekkel társaságban találtatik, s természetes állapotából kiolvasztva 26. 40 száztóli tiszta ezüstöt ad. *) Az arany azonban különféle alakban és helyzetben találtatik, azért az olvasó engedelmével kissé terjedelmesebben fogom megérinteni.

Ezen nemes ércz ugyanis itten sok helyütt 8—12 szögletű, különböző nagyságú, szabályos kristályokban jön elő, különösen kiszáradt folyócskák és hegyi patakok medreiben. Néha meg szabálytalan, lenese- vagy borsószemnyi, sőt ökölnyi darabokban találtatik, sőt volt eset, hogy 100 fontos darab is találtatott. Ha a

*) Az erdélyi ezüstércz Dufresnoy szerint 35. 40 száztóli tiszta ezüstöt ad, s annál csak a sinarowski még tisztább.

darab nem kisebb egy borsószemnél s nem nagyobb egy közönséges diónál, „pepita“-nak, az ennél nagyobb darab pedig „pedazo“-nak neveztetik. Ha az arany kisebb egy borsó szemnél, de mindamellét gömbölyű, azaz nem lapos, „polvo“, s ha apró halpénz alakú lemezekben jó elő, „lantejuela“ nevet kap. Mindezen különféle alakú aranyérczek természetesen vízben és szárazon, hegyen és völgyön elszórva találhatók; de önállólag, azaz épen úgy mint a kavics vagy más egyes önálló tárgy. Következésképp egyéb nem is kívántatik hozzá, mint keresni, öszvegyűjteni s eladni, vagy ha igen apró és homokkal vagy földdel kevert, rostán kimosni.

A tulajdonképeni bányákban azonban másként áll a dolog, mert ottan az arany mindig a kvarcz közé fészkelve fordul elő, s kifejtése rendszeres munka által vihető csak végbe. Természetes állapotán a kvarcz közt az arany vagy igen finom — csaknem pókhálóhoz hasonló — falevél alakjában terjed ki a vágányok közti lapokon, vagy vékony — szemekből alkotott — erekben és apró kristályokat képezve találhatik. De legközönségesebben apró és szabad szemmel alig kivethető részecskékben fordul elő, melyek különbség nélkül apró darabokra töretnék, aztán megőröltetnek s kiolvasztatnak.

Az itteni aranyércz felette tiszta minőségű, mert osztályozás és vizsgálat után közép számitással 89. 58 száztóli tiszta aranyat tartalmaz; tehát körülbelöl annyit, mint a híres miaski bányáké Sibiériában, s tetemesen többet a magyarországi és erdélyi arany ércznél.*) S épen ezért csudálni lehet, hogy az itteni aranybányák nem műveltetnek nagyobb szorgalommal és szabatossggal, mint valóban műveltetnek.

Az olvasónak némű fogalma leend az itteni bányászatról, ha elbeszéljük röviden egyik kirándulásunkat. A közeli Algua nevű faluhoz érkeve, Rodgers úr csatlakozott hozzánk, egy angol, ki több bányákat művel a vidéken, s ki szíves volt szolgálatát ajánlani, mint vezető. Felfelé haladva a hegyek közt, mindkét oldal teledestele volt lyukakkal, melyeket az aranykeresők ástak vala, de mindenki azt képzelte volna, hogy ott egy hatalmas falka sertés tanyázott holnapokig, s ez túrta a gödröket. Az egész hegy betüszerezént fel volt túrva mindenütt, a merre csak a szem láthatott.

*) Ugyancsak Dufresnoy szerént a magyarországi aranyércz 60. 50, s az erdélyi 64. 52 száztóli tiszta aranyat tartalmaz. (?)

Imitt-amott számos nyomorult kinézésű, holmi vas darabokkal túrkáló embereket is láttunk, rongyokban vagy épen meztelen, míg mások kecskeszarvakba gyűjtögették a feltúrt földet s ugyan-csak kecskeszarvakban mosták a patakon. Mindezen emberek egész napon át így bányászkoznak, s esténként aztán a gyűjtött arany port és szemetet a városba viszik, hol árát elkártyázzák és megisszák.

Nemsokára Rodgers ur főbányájához érkeztünk, ki e ponton 3 malmot állított fel; de kettejek holnapok előtt szétbomolván, s nem kaphatván eddigelé embert, ki képes lett volt azokat össze-állítani, jelenleg csak egyike járt. Pedig a malomnál egyszerűbb gépet ugyan képzelni sem lehet; az egész ugyanis egy 12 lábnyi átmérőjű s egy lábnyi mélységű kör, fenekén nehéz lapos kövekkel kirakva. A kör közepén egy függőleges tengely van helyezve, melyből 3 gerenda nyúlik ki vizirányosan. A leghosszabbikhoz két ökrök fogatik, s a másik kettőhöz kötelek segedelmével roppant nagyságú kövek erősítvék, melyek aztán az ökrök által megindítatván, képzelhetlen dörömböléssel köröskörül sulykolják a kört.

A kis darabokra tördelt kvarcz ezen körbe helyeztetik, s néhány veder viz öntetik hegyibe. Az ökrök aztán megindulnak, s mindaddig járnak egyforma sétájokat, míg végre a kvarcz és viz valóságos sárrá alakul a körben. Ekkor néhány lat kéneső szóratik közéje, a sulykolás ismét folytattatik, mikor aztán kevés idő múlva a sár kihányatik, s a kéneső-arany amalgam a fenékről összeszedetik, bórzsacsókba köttetik s cserép edényekbe helyeztetvén, forrasztás által a kénesőtől megtisztittatik.

A malom körül különös tisztaságú vas érczetek láttunk szanaszét, mely az arannyal mindenütt együtt ásatik. Rodgers ur nem fukarkodott, de elég nagylelkűen annyi arany kvarcz és vas ércz példányokat adott, a mennyit csak felpakolhattunk, s reánk bizta, válogassuk ki a példányokat tetszésünk szerint.

A malmoktól a bányákba mentünk, melyek tulajdonképen mély és széles kutakból állanak, s hová fokokkal ellátott rudakon és póznákon juthatni le. A kút fenekéről alagok nyúlnak be a hegy méhébe, hol aztán a munkások csákányok és lópor segedelmével feszegetik ki a kvarczot, ezt mindenki csak gondolomra és saját belátása szerint teszi, mert az iránytű egyáltalán nincsen még itten használatban. Az apró darabokra tördelt kvarcz aztán bórzsákokba helyeztetik s különösen e czélra használt munkások

által a póznán felhordatik, honnét ismét mások a malomba szállítják.

Rodgers ur szivességét még tovább is kiterjesztette, mert innét egy szomszédjához kísért el bennünket, ki szinte néhány arany-bánya tulajdonosa. Señor Don Jose Padillas fölette szívesen fogadott bennünket, s minden tekintetben jeles villásreggeli után számos nagy értékű kvarcz példányokkal ajándékozott meg, s aztán közeli bányájába vezetett.

Ösvényünk egy kis falu mellett vezetett el, melynek házai képzelhetlen magasra túrt földhalmok közt rejtőztek; az egész telep sokban hasonlított valamely magyarországi vizenyős rétséghez október- és áprilban, mikor a vakondokok működni kezdenek, csakhogy természetesen a halmok itt sokkal nagyobbak voltak. A lakosok mind kutjaikban és kutjaik körül voltak, hol nyikorgó facsigák segedelmével hajtogatták fel a zsacsókba kötött arany port, sarat, vagy földet, míg a közeli vizgödrökben meztelen férfiak, nők, gyermekek fáradhatatlan türelemmel szelelték a port, vagy mosdották kecskeszarvaikban a sarat és földet. Lehetetlen kifejezmem, mennyire szánakoztam a szegény nyomorult teremtésekben, s lehetetlen kifejezmem, mennyire örültem, hogy nem vagyok magam is ily aranybánya tulajdonosa! A tarnóczai juhászbojtár 10 ft 20 krajával évenként valóságos király ezen teremtésekhez képest.

Nemsokára a hegyoldalra érkezve, szíves vezetőink egy ólombányát mutattak be, mely kővületekkel tömött mészkőtelepeken van; a kővületekből néhány érdekes példányokat gyűjtöttünk. A hegy teteje körül ismét egy gazdag rézbányát vettünk rövid szemle alá, hol különféle, gyönyörű rézpéldányokat gyűjtöttünk, melyek közül néhány darabot Padillas ur kemény kővek segedelmével kezei közt összezúzott, s pillanatnyi mosás után számtalan arany és ezüst részecskéket mutatott be, miből világosan meggyőződünk, hogy az érc rendkívül gazdag. A bánya főere mindenütt tömött mészkő rétegen vonúl végig, mely oly kopott, töredezett alakban tűnik fel, mintha az ér helyében egykor viz folyt volna. A kiálló szikladarabok mindenütt gömbölyűek és simák, s a falak közt számos — szintén köralakú — mélyedések léteznek, melyeket vezetőnk „bolsillo“, azaz zsebnek nevezett; szerinte ezen zsebek rendszeren leggazdagabb érczet tartalmaznak. A bánya száján számos mészcsonat példányok léteznek, szanaszét elszórva, melyek rendszeren a rézzel vájtnak ki.

Vándorlásunkat odább tolytatva, lefelé haladtunk a hegy nyugati oldalán s pár óranegyed múlva Padillas úr aranybányájában voltunk. Az ércz itten nagyon szivacsos s lyuggatott kőben fordul elő, mely a legkisebb ütésre összetörik; számos darabokat szaggattunk le, egyedül kezeinkkel, a bánya oldalai- és tetejéről. Az ér körülbelől vizirányosan fut éjszokról délnek, s mindenütt szintén tömött mészkórtegen. Padillas ur állítása szerint a földszinhez legközelebbi ér mindig a leggazdagabb, mert számos kísérletei után sohasem fizette ki magát a munka, mikor nagy mélységben ásatott. Itt szintén nagy bőségben láttunk mészcsonat példányokat, de egyedül rhomboid kristályokban. — Padillas úr ezen aranybányája egyike a legnagyobbaknak az egész félszigeten, s úgy látszik, legszorgalmasan műveltetik. Legnagyobb baj, hogy víz nem létezik közvetlen szomszédságában, a téli hónapok alatt azonban az eső vize bőségben gyűjtetik össze csatornák segédelmével, mikor is sokszor majdnem 2000 munkás foglalkozik a bányában s körülte.

Felette sajnós, hogy mindezen aranybányák évi termékét, illetőleg jövedelmét, kitudni nem lehet. Egy részök a szövetséges (mexikói) kormány sajátja, melyet a jövedelem mennyisége szerint bérel ki, a többi bányák pedig egyes társulatok és magánosok birtokában vannak, kik a jövedelem mennyisége szerint kénytelenek a kormánynak bizonyos adót fizetni. Így természetesen mindkét esetben elégséges ok létezik a valóságos jövedelmet eltitkolni, hogy az illetők kényök kedvök szerint szabályozhassák az adót vagy bért.

Jelenleg egyedül Mexiko és Ures városokban létezik pénzverő-ház az egész mexikói köztársaság óriási területén, s tehát természetesen minden arany-bányász és arany-mosó kénytelen szerzeményét kereskedőknek adni el, kik tekintetbe vévén a pénzverő-házba szállítás költségét, csak jelentékeny levonás mellett vásárolják az érczet. Ha azonban a kormány La-Pazban szinte egy pénzverő-házat állítand fel, — mit már régen tervez, — akkor az egész bányászat kétségkül nagy lendületet fog nyerni; mert mindenki méltányos áron és közpénzen fogja eladhatni munkája gyümölcsét, a mikor csak szüksége leend készpénzre, s nem lesz kénytelen, úgy mint most, nyomorult alacsony áron s hitelbe eladni kereszményét.

Egész kirándulásunk alatt számos juh-nyájakat és nagy szarvasmarha csordákat láttunk mindenütt a hegyek közt. Az olvasónak némü fogalma lehet a gazdaság ezen ágának itteni kiterjedéséről, ha megemlítjük, hogy egyedül Padillas ur több mint 40 ezer birka tulajdonosa. A gyapjú azonban nem tekintetik még eddig értékes czikknek, részint mert elég gyapot terem az országban, részint mert a gyapjú dúrva s a vásáron nem kerestetik. Egy birkabór ára teljes gyapjában közönségesen $\frac{1}{2}$ real, s Padillas ur szívesen átengedi egész nyáját nyirésül, ha neki valaki 4 reált ad száz juhért.

A kaliforniai félsziget legfontosabb bányája azonban nem ez vagy amaz arany, ezüst, réz és ólombánya, de a nagy hírű marquesi kéneső-bánya, mely La-Paz közvetlen szomszédságában létezik, s tehát épen a fő arany és ezüst-bányák kellő közepén, mintha csak a gondviselés — nem elégedve meg a vidékre árasztott ezer és ezer áldás mennyiségével, még ráadásul ezen jótéteményt is rá akarta volna adni, hogy egyáltalán semmit se nélkülözzön, mi vagyionossá és naggyá teheti!

A marquesi kéneső-telep emlékezetet meghaladó idők óta ismeretes volt már a félsziget indiánjai közt, kik nagy mennyiségben gyűjtötték ott századok óta a cziinobert, becses személyeik ékesítésére, s az így nyert veres festékekkel bámulatos kiterjedésű kereskedést űztek — fel egész az oregoni indiánokig. Mindezen körülmények daczára a bánya csak néhány évek előtt jutott a polgárosodás kezébe. Egy mexikói kapitány ugyanis személyesen megvizsgálván azt, megvette az indiánoktól, kik akkor birtokában voltak, s rögtön egy társaságot alapított a bánya művelésére, mely azonban pénz hiánya miatt nemsokára megbukott s felfüggesztette működéseit. Pár év múlva egy angol állott a vállalat élére, kifizette az eredeti társaság minden költségeit, magához kerítette a birtokjogot, új társaságot alapított, s azután újra megkezdte a bánya művelését, még pedig nagyszerűen! A társaság jelenleg olvasztó kályhákkal van ellátva és gőzgépekkel, mintegy 1500 munkást foglalkodtat, s közel $\frac{1}{2}$ millió dollár készpénzt fektetett a vállalatba, mely eddigelé csak $\frac{2}{100}$ -it jövedelmez. Azonban reménysége van a társaságnak, néhány év alatt nem csak magasra emelni a jövedelmet, de az egész belefektetett tőkét is letörleszthetni!

A bányához érkezve, csinos épületek közt találjuk magunkat, tropikus növények és kerti vetemények buja leplétől környezve, s a „patio“-ból, vagyis udvarból rögtön az átelleni hegyoldalba vájt alagúthoz közeledünk, mely a bánya tulajdonképeni ajtaja. Az alagút már 2100 láb messzeségre fúratott a hegy méhébe, 10 láb magas és ugyanannyi széles, s nehéz faboltozattal van biztosítva egész hosszában. Az alagúton végesvégig két vonalú vasút van, melyen az alúlról és felülről az alagútra hordott érc egyenesen az olvasztó műhelybe szállítatik szekereken.

Üresek lévén a szekerek s épen befelé vonulván, foglaljunk helyet egyikén, s utazzunk be a sötétség országába.

Eggyetlen egy tárgy se látható itten, kivéve az alagút tulsó végén csillogó fáklyát, s villámsebességgel hatja meg idegeinket a nedves és penészes légkör. Oly hamar hozzászokunk azonban e rögtöni változáshoz, hogy nem érezzük már ezen benyomást, mikor a rémséges alsó barlangokba leereszkedünk, hol tulajdonképeni kezdete van a — csudáknak s vállalatunk nyaktörő veszélyeinek. Fáklya világnál egy terjedelmes hosszú és felette nedves folyosón haladunk át, egy kanyarulat aztán egy előcsarnokforma türegbe vezet, hol egy fülkében a „Nuestra Señora“ vagyis szűz anyánk oltárát pillantjuk meg; az oltár, ékességek, gyertyatartók, feszület sat. csaknem egészen ezüstműből készítvék, s éjjel nappal égő gyertyák világítanak; itt minden bányász, munkája kezdetével, térdre borulva ajánlja szegény lelkét és testét a Nuestra Señora hatalmas pártfogásába és védelmébe.

Az előcsarnokból egy függőleges létrán szállunk lefelé, ha csakugyan létrának nevezhető egy hosszú, ágaitól megfosztott — pálmaszál, mely végesvégig fejszével van megcsapdosva, a lábak behelyezésére. Mintegy 25 lábnyira ilyformán alászállva, sikamlós sziklapon állunk; aztán előre haladunk keskeny tornáczokon át, imitt-amott tátongó mélységek párkányán, s ismét egy megcsapdosott faszálon alább szállunk. Itt sokáig botorkálunk éji sötétségben, mindenütt kifosztott kődarabok közt, s aztán ismét alább szállunk, a kőlapokba faragott rovátkokon. S így tovább és tovább megy, számtalan sikátorok, barlangok, ivék, hágesók és létrákon át, mindenütt sötétségben s mindenütt csak „körülbelől“ láthatva a távolban csillogó fáklyák és gyertyák világát, melyek mindamellettt úgy kicsillognak a tulvilági sötétségből, mint,

Shakspeare szerint „a jótett a rossz világban!“ s melyeket — úgy hisszük eleinte — lehetetlen elérni a távolság miatt.

A bányaigazgató egy térképet sziveskedett utóbb bemutatni, melyen az egész földalatti áskálás részletesen látható volt; a bánya valami földalatti városhoz hasonlít az egymást szegő, kanyargó tárnák, utczák és sikátorok sokaságánál fogva, s a ki elég vakmerő volna otthonos vezető nélkül e tömkeleget beútni, Ariadne fonala nélkül csakugyan ki nem szabadulna.

A bányászok természetesen az utczákat és sikátorokat szentjeik neveire keresztelték el, s oly hamar végére jutottak a kalendáriomnak, mint valamely város utczáinak keresztelésénél történni szokott. S így kifogyván a szent nevekből, jelenleg a természet-tudományokat vették elő, s az új utczákat holmi állatok neveire keresztelik, mint például „el Elefante“, „el Giraffa“, „el Orso“, sat. Az olvasónak körülbelől fogalma leend az utczák kiterjedéséről és sokaságáról, ha tudtára adjuk, hogy minden 24 óra leforgása alatt 84 font gyertya fogyasztatik el a bányászok által.

A bánya egy új fordulata a bányászokhoz vezet. Egyikök magasan fölöttünk, egy vékony deszkaszálon áll, s a fölötte való üreget fúrja, hogy lóporral megtöltse és kilobbantsa. A sziklarepesztés lópor által felette veszélyesnek látszik, mindamellett arról biztosítottam, hogy még sohasem lett áldozatja valamely bányász, s általában semmi szerencsétlenség sem történt, kivéve apró zúzásokot vagy égetéseket, melyek szintén csak a vigyázatlanság következményei voltak. Pedig én csakugyan felnem foghatom, hogy képes egyensúlyát az ember oly vékony deszkaszálon megtartani, mikor még a mellett erősen dolgozik és folyvást mozog.

A bányászok, kik ekkép a sziklába lyukat fúrnak, munkájokat sajátságos nessel kísérik, mely mintegy középhang a nyögés és sohajtás közt, s melynek következtében, ezt mondták nekem, a munka könnyebben esik nekik. Mindezt tudva bár, mégis valahányszor egy 6—8 főből álló munkás-csapat mellett elhaladtunk, kik mindnyájan ily különösen sohajtottak vagy nyögtek, oly benyomást tón reám, hogy szájalom miatt csaknem könyök toltak szemembe! Ha mégis valami ének lett volna, halottas nóta bár, könnyen megállhattam volna; de a kísérteties helyen a kísérteties alakok s a kísérteties nyögések és sohajtások, aztán a falba dugdosott faggyu gyertyák szintén kísérteties világa (mely épen elégséges volt, hogy a sötétség láthatóvá legyen), a Tartarust

juttatták eszembe oly annyira, hogy sokszor valósággal hinni kezdtem, miként a csudálatos hangok oly kárhozott lelkek kinhangjai, melyekre nézve nincs többé szabadulás!

A bányászok társaságban dolgoznak, s minden társaság két részre van osztva, egyik rész éjjel, másik nappal dolgozik. Középszámítású életkorukat kérdezvén, úgy értesültem, hogy vajmi kevesen érik el 45-ik évüket, s csaknem kivétel nélkül mellbetegségben halnak el; mi elégségesen bizonyítja, hogy nem csak a növény-, de az állatélet fentartását is világoosság és friss levegő feltételezi.

Önkénytelen borzadás és mély sohaj közt tovább haladunk. De ime ismét egy más csapat munkás közeledik; lépünk félre utjából! Amott közelitlenek lépcsőről lépcsőre — a feneketlennek s végtelennek tetsző mélységből — feljebb meg feljebb emelkedve, míg végre előttünk haladnak el nyögve, sohajtva és fújva, néha néha tántorogva s izmok erejét kétségbeesetten megfeszítve, hogy tovább mászhassanak a nagy teher sulya alatt, mely csaknem félkörre görbeszti testeiket. Ezek a „tenaterok“ vagyis hordárok, kik az érczet zsákokban az alagutra szállítják fel és a szekerekbe helyezik, s épen úgy mint a bányászok nem igen vannak felesleges ruházattal terhelve, mert egész mezők egy durva üng- és nadrágból s szarvasbőr topányból áll.

Az ércz egy lapos bőrzsákba (talégo) helyeztetik, mely aztán egy két hüvelyknyi széles szíjjal a hordár homlokához csatoltatik, s következőképen az egész teher a vállra és a gerinczre nehezül. A „tenatero“ ilyenénkép 200 font érczet czepelel fel fokról fokra a függőleges faszálakon, s csaknem mindenütt mély sötétség közt; mert az előljáró lámpa nem mutat egyebet beteg világával, mint a számtalan örvényeket és tátongó mélységeket, hogy emlékeztessék a hordárt, miként egyetlenegy ferde lépés vagy megcsuszamlás emberi segély hatalmán tul ejti. A „tenatero“ különös szerencséje azonban, hogy nem mindig felfelé, de felváltva lefele is mászkál, s noha a fáradság tökéletesen egy, nagy könnyűségekre szolgál mégis, hogy mikor alászállnak, teher nélkül vannak, mert különben — tekintve azt, hogy 16—18-szor járja meg ezen utat az ily hordár naponként — nehéz lenne csak képzelni is, hogyan élheti tul az első napot!

Kövessük most a „tenatero“-kat, kik felérkeztek végre az alagutba s terheiket a szekerekre rakják át s aztán ezek után fut-

nak a mint szabad ég alá perognok kerekeik. Ide érkezve, valamennyien kacagnak s nevetnek, s ezen nem csudálkozom, mert rám is hatalmas befolyással van a levegő változása. — A vaspálya végéhez érkezve, ledobálják az ércdarabokat, s oly könnyedén s oly minden megerőltetés nélkül, mintha csak répával vagy káposztafejekkel játszanának. Leszórván és kiemelvén a nagy ércdarabokat, széles élű vaslapátokat markolnak fel, a szekerekbe ugrálnak, s a fenekökön maradt apró ércdarabokat és földet szórják le, bámulásra méltó ügyesség és sebességgel. Aztán ismét visszafutnak a pergő szekereken nyílsebességgel, s folytatják veszélyes járkelésüket.

Lerakotván az érc a „patio“-n vagyis udvaron, egy más csapat munkás veszi kezei alá, a nagyobb ércdarabokat apróra, oly darabokká törik, minőkkel az utcákat szokták kikövezni s azután gúlaalakú halmokba rakják. Az apró darabok külön halomba rakatnak, míg a föld egy dúrva dróthálón át megrostáltatik, s azután a megrostált földből egy más munkás felekezet vályogokat vet.

A bányász nem fizettetik napi munkaszámra, de az általa nyert érc mennyiségéhez képest. Azért a bányászok 4—12 egyénből álló társaságokban dolgoznak, s mint már említém, két részre osztvák: egyik fél éjjel, a másik nappal dolgozik, hogy egymást tökéletesen ellenőrizhessék. Az érc ára mindig egy héttel előre határozatatik meg a társaság és a bányászok közt. Ezen intézkedések mellett, ha a bányászok rendkívül erős anyagban dolgoznak, természetesen keveset szerezhetnek, míg ellenkezőleg ha gazdag és könnyen dolgozható térbe jutnak, rendkívül nagy a keresetök. Sokszor egy-egy bányász 30—40 dollárt keres hetenként, néha ellenben alig tizet, de ennél ritkán kevesebbet, s heti keresetök egyremásra fejenként 15 dollárra tehető.

Ugy látszik, a társaság igen nagylelkű és emberséges munkásai iránt; ezt, hogy többet ne említsek, már az is tanúsítja, hogy a bányászokat, ha oly helyen kénytelenek dolgozni, hol csak meddő kő van, de a szellőzés vagy jobb telephez juthatás mégis elkerülhetlen szükségessé teszi az ily munkát, akkor megállapított díj mellett és „vara“*) számra fizetik.

A bányásznak semmi köze az érc kiszállításához, ezt mind

*) Egy vara körülbelül két és fél köbláb.

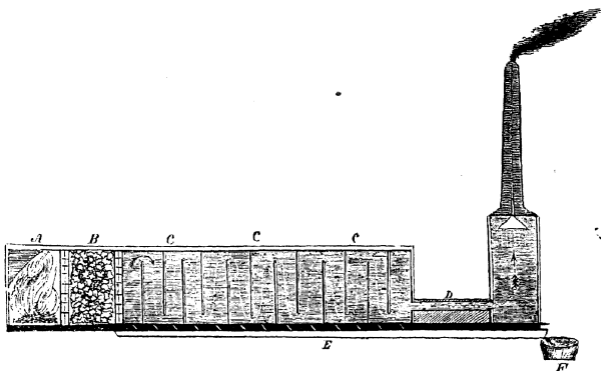
a „tenatero“-k teszik, mint már említém, kik egyedül e célra használatnak és fizettetnek a társaság által.

Minden bányász csapat természetesen külön helyre rakja érczét, mely aztán hetenként kétszer méretik meg, mielőtt kiszállítatik a bányából. Továbbá minden csapat egy választott főnökkel bir, ki ügyeit kormányozza, a pénzt felveszi s a tagok közt elosztja, élelmet és ruhát vásárol sat., s különösen felügyel, hogy mindenki szorgalmasan dolgozzék, s a csapat rovására ne éljen.

A „tenatero“-k napi fizetése 2 dollár, a mérőké és rostálóké $1\frac{1}{2}$, a vályogvetőké és kovácsoké $2\frac{1}{2}$ s az ácsoké 3 dollár. Ily fizetés mindenesetre becsületére válik a társaságnak, mert nemcsak igazságos, de nagylelkű is. Azonban a munkásokra kevés befolyása van, mert valamennyi iszákos és kártyás; s bármennyit szerezzenek a hét leforgása alatt, hétfőn máris ott vannak, hol voltak, mikor a munkába álltak, azaz egyetlen egy fillér sincs zsebeikben. Egyáltalán semmiféle intézkedés sem létezővén köztök azon esetre, ha valamelyik megöregszik vagy betegségbe esik, ily eset bekövetkeztével a nyomorult teremtesek — mint valami kiszolgált vontató barmok — földre nyújtódnai s elhalni kénytelenek. Mindezt természetesen egyedül az indiánok-, félvérűek- és mexikóiakra száll, kik azonban nagy többségben vannak a bányában, s kik, úgy látszik, tökéletesen egy jellemosztályba tartoznak, mert egyformán valamennyien a képzelhető legimpraktikusabb nép a világon, apjaik szokásaihoz hiven ragaszkodva és azon erős meggyőződésben élve: „hogya mára magam gondoskodom magamról, el fog holnap látni az öreg atyus!“

Hátra van még, hogy az olvasót, ki eddig türelmét el nem vesztette, az ércz kiolvasztásával ismertessem meg. E célból a társaság új találmányú, 18 olvasztó intézetei egyikének szelvényét rajzoltam le, mely egy év óta szünetnélkül s jó eredménnyel működik, s magyarázatául következő leírását adom:

A kéneső kiolvasztása a czinnóberből a lehető legegyszerűbb műtét. Az ércz fülke (B.) tele tömetik czinnóberrel s jól betakartatik, s aztán az A. kemenczében lángoló tűz élesztetik, honnét a lyuggatott téglafalon keresztül az egész melegség az ércz-fülkébe tódul, s tökéletesen átjárja a czinnóbert. Rövid idő múlva a kéneső — gőz alakban — előterem, s az átelleni fal lyukain az öszpontosító fülkébe (C.) nyomul, felszállva az egyiknek tetejére s leesve a következőnek fenekére, a mint a szelvényen kivehető

Kéneső-olvasztó.

nyílhegyek elég világosan mutatják. S így mialatt a 13 öszpontosító fülkén átvonul, meghidegül s kénesővé válik. Nehogy azonban a 13-ik öszpontosító fülkéből mégis kiszökjék némű gőz, egy hideg vízzel töltött terjedelmes edényen (*D.*) keresztül kell vonulnia; s ha még ezen intézkedés daczára is tovább szállana a gőz, a kéményben függőlegesen felállított esőből folyvást víz csepeg egy rostára, melyen keresztül a gőzre esik, és tökéletesen visszanyomja és meghűti, a mint a kéményen feltolakodik.

Mihelyt meghűl a kéneső, azonnal a fenékre esik, s az öszpontosító fülkékben e célra rendezett csöveken át egy kívülről felállított vályúba (*E*) folyik, honnét az épület végén levő kazánba (*F.*) jut, s 75 fontonként légmentesített szelenczékbe záratik. Egy ily szelencze kéneső a helyszínén 45 dollár, tehát körülbelöl 1 pfrt 30 kr a fontja.

La-Paz fekvése, mint már említém, festői, s különösen a tengerről tekintve lelette meglepő. Házai csinosak, lapos asfalt tetőkkel s különféle riktó színekben festvék. S minthogy a város belkereskedése jelentékeny, természetesen egész napon át élnek az utcák, s mindenütt sürgőforgó, úzerkedő néppel találkozunk. Az utcák nagy része szabályos, egymást szegő négyszögletekben építvék, különösen a „plaza“ vagyis főtér említésre méltó. Ezen nagy, mintegy 100 holdra terjedő négyszög egyik oldalát

a csinos székesegyház, püspöki lak és papnövelde foglalják el, míg átellenben a városház és a tartományi kormány épületei képeznek egy valóban diszes sort. A másik két oldalon a könyvtár, elemiiskola, vámház, s számos más magánlakok emelkednek fel. A tér egészen betöltve fákkal, s közepén egy gyönyörű szökőkút van, mely vizét a közeli hegyek egyik hideg forrásából nyeri. A „plaza“ nevezetes pont La-Pazban, mert esténként itt gyülekezik össze az egész lakosság „tájéle“ s hetenként kétszer a városban állomásozó mexikói ezred zenekara szokott játszani. Ily alkalmal azután világosan láthatni, ha a külszin után szabad ítélünk, hogy a város lakosai nem szegények, de sőt általánvéve igen is vagyonosok.

S ez nem is lehet másként, mert ha átfutjuk a belföldi termények hosszú sorozatát, nehézség nélkül átláthatjuk, mennyire független helyzetben áll La-Paz külfölddeli kereskedését illetőleg. La-Paz vagyonosb lakosainak reggeliző asztala például finomul síkárólt cédrusból készült, finom és hóféhérségű gyapot abrosszal van terítve, nehéz ezüst tányérokkal, kések-, villák-- és kanakkal borítva, kávé, cukor, tej, vaj, fehér kenyér, juh- és tehénhús, hal, vad, tojások, füge, narancs s több effélével megrakva, s mindezt a város közvetlen szomszédsága teremti elő. Ha vendégek ülnek ily reggelihez, a gazda mindegyikét különfajú mahagony székebe ültetheti, melyek fája ültetvényén nőtt és otthon készítették; indián szolgálók szőlőt gyűjtenek s jó bort készítenek, s dohánnyal s mindenféle tropikus gyümölcsessel is bőségben látják el a háztartást. Az égálg pedig oly kedvező, miként a lovak és más házi barmok egész éven át szabadon legelnek, s tartásuk mibe sem kerül. A kevés és vékony ruházatnak, mely évente felhasználatik, kelmeje szintén otthon terem, s otthoni kezek által fonatik, szövetik, festetik és varratik ruhává. Az ezüsttel nem sokat törődik a kreol, csak sarkantyukra, nyereg-czifrázatokra és asztali célokra használja, az arany pénzt pedig fülbevalókká, keresztékké, lángoló szivekké és szűz Máriákká öntik az indián leányok számára. La-Paz lakosai tehát épen oly henyélők és lusták, mint bármely más spanyol-amerikai nép, mert ily vendégszerető éghajlat alatt vajmi kevés ember törekedik többet szerezni a multhatatlanul és elkerülhetlenül szükségesnél.

Ha tehát fentebb azt állítottam, hogy a város szorgalmatos népe egész naphosszat sűrög és forog, ezt természetesen csak a

szegény munkás népre és a kereskedőkre vonatkozólag állítottam; ez utóbbiak nagyrészt külföldiek s egész erélyességgel megmozgatnak mindent, hogy feladatukat megoldják, azaz vagyona szert tegyenek.

De e munkás tevékenység vajmi keveset hat a kreolokra, azaz a kasztíliai faj itt született utódaira, kik a föld nagy részének urai lévén s számos — jobbágyokhoz hasonló — szolgálkkal bírván, épen úgy élnek minden mozgalom közepette is, mint az Istenben boldogult magyar táblabírák: esznek, isznak, henyélnek, s a fejedelmi megvetés superlatív fokával tekintenek le mindenkiire, ki lótfut vagy dolgozik — hogy pénzt szerezzen!

Egy ily la-pazi „hidalgo“ napi élete körülbelől következőleg írható le, s ez még inkább fogja feltüntetni az itteni nép genialis függetlenségét:

Kimászván korán reggel ágyából, függő-ágyba hajtja magát a hidalgo, míg neje a mellette levő pamlagba, s a gyermekek köröskörül a szőnyegre telepednek, à la grand Turk, valamennyien háló ruháikban. Az indián szolgálóleány belép, s minden családtagnak egy findsa kakaót vagy csokoládét nyújt, ezüst táczán. Ezután szinte ezüst táczán égő szenet hoz, melynél a nő szivart gyújt először férje, azután saját maga számára. A szivarozás alatt élénk társalgás szokott folyni a családtagok közt, melynek végével aztán a férj lassacsán (mert hisz nincs oka sietni) felölti gyapot nadrágját és gyapot kabátját, lábait cipőkbe dugja, egy szalmakalapot nyom fejére, s — valamelyik szomszédjához sétál látogatóba, hol ismét csokoládót iszik és szivarozik.

Déli 12 órakor egy alacsony asztalocska terítettik az étszoba közepén, s a család — reggelihez ül. A nő férje mellett, a gyermekek anyjuk mellett, a vadászkutyák pedig köröskörül a szőnyegen foglalnak helyet. Chupè (édes burgonya) és rostélyon sült hús képezik az első ételt. A férj első szolgál magának s a csontdarabokat az asztalon át a kutyáknak hajtja, a gyermekek lebukván a műtét alatt, nehogy fejceskéik a röppentyűkkel találkozzanak. Az atyai példát követve, a gyermekek szintén hajigálni kezdik a csont-darabokat s ekkor meg a „padre“ és „madre“ bűvik asztal alá, nehogy a csont-darabok szabad utvonalát gátolják. A kutyák verekesznek és harapdálni kezdik egymást, mialatt aztán a második étel jelenik meg apróra vagdalt hús alakjában s minden csont nélkül. Erre gazdagon fűszerezett húsleves, azután

különféle válogatott gyümölcsök, csemegék sat. következnek, s végre kávé és csokoládé.

Reggeli után a férj leveti kabátját, cipőit s nadrágját, s a függő-ágyba hömpölyödik. Neje előbb számára éleszt szivart, aztán magáéra gyújt reá, s a pamlagra heveredik. A kutyák szintén pamlagokra telepesznek, mert a bolhák a padozaton nincsenek inyökre, a szolgálóleány végre leeresztvén a függönyöket s betévén a redős ajtókat, a gyermekekkel sétálni megyen.

Délután 3 óraker a harangok megszólalnak értesítőül, hogy a papok készen állnak a templomokban imára, s várják a hiveket. A férj ekkor lábaira áll, egy nagyot ásít s nyújtózik; a kutyák szinte leugrálnak, ásítognak s nyújtóznak, s a nő tüzért kiabál, hogy férje és maga számára szivart gyűjthasson.

Ebédre, mely rendszeren 4 óraker szokott lenni, ugyanazon ételek jelennek meg s ugyanazon czeremóniák közt, mint a reggelineél, beleértve utána a függő-ágyba heveredést és szivarozást is. 5 óra körül egy indián szolgál a felnyergelt lovat a verandah elé vezeti, a házi gazda rémséges ezüst sarkantyúkkal fegyverzi fel cipőit s nyeregbe ugorva közeli szomszédjai egyikéhez lovagol. Oda érkezve a nyitott ablak előtt kalapot emel, s „Buenos tardes señoritas!“ szavakkal üdvözi a hölgyeket. Ezek rögtön a verandahn teremnek, s míg egyikök szivart gyűjt a caballero számára, a másik egy pohár limonádét készít. Rövid csevegés után a caballero kalapot billent, s tova lovagol egy másik ismerőshez, hol hasonló jelenet ismételtetik, s ez így megy tovább egész délutánon át. Végre napnyugtával haza tér, kantárszárát indián szolgálja kezébe dobja, leveti ruháit s a függő-ágyba telepedik. A csokolád és szivar ismételtetik, azután a napnak esti és éji része rendszeren sétára és tánczra használtatik.

Mindezt látva, s hozzá még tapasztalva személyesen a kreolok rendkívüli vendégszeretetét idegenek iránt, úgy tetszik pillanatra, hogy ez élet a legvonzóbb s legboldogabb a világon. Meglehet a benszülöttekre, de az éjszak-amerikai és európai, ki tevékenység és szellemi élv közt tanulta életét élni, vajmi hamar megúnná ez életmódot, s rövid időn átlátná, hogy a tropikus élet nem neki való. Rövid időn tapasztalnia kellene, hogy elszigetelve rokon szellemeiktől, s oly távol a valódi hasznos munkásságtól, ily helyen élt élete nem egyéb nyugalomnál, mely noha sokakra nézve vonzó, sokkal közelébb áll a megsemmistüléshez, mintsem hogy

tevékeny szellemet hosszas időre kielégíthetne. Az ily élet nem egyéb növényéletnél, ragyogó külszinnel, gyors fonyadással és teljes eltespedéssel!

Tudományos intézetek egyáltalán nem léteznek a félszigeten, s a nevelés alig ismertetik nevérol. La-Pazban ugyan van egy pár elemi tanoda, de ezen intézetek is oly karban vannak, hogy mi jót sem ígérnek a jövőre, ha a nép nevelése ily irányban halad. A kaliforniai félszigeten épen úgy mint egykor Magyarországon az emberi elmének minden tehetsége egyszerre vétetik igénybe, a helyett, hogy a természet rendét követve a tanulás minősége a gyermek korához és értelmisége fokozatához szabátnék.

Az irodalom szintén el van hanyagolva, mit eléggé tanusít már azon egy körülmény, hogy La-Pazban még eddig összesen csak mintegy 50 kötet nyomtatott, s ezeknek is $\frac{3}{4}$ része fordítás, s többnyire vallásos munkákat és iskolai könyveket tárgyznak. A hirlap-irodalom két heti lap által van képviselve, melyek egyike a kormány hivatalos lapja (Bolletín oficial), a másik pedig ellenzéki közlöny (El clamor público = közvélemény), de felette ritkán közöl egyebet választási mozgalmaknál s hirdetéseknel; míg az előbbi kizárólag hivatalos rendeleteket és kongresszusi jelentéseket foglal magában. Külföldről egyike sem közöl értesítést s ha néha kivételesen közöl is, ezt annyira elferdítve teszi, hogy a szerkesztők teljes tudatlanságán lehetetlen nem bámulnunk.

Kíváncsiságból átlapozván az „El clamor público“ 1849-iki kötetét, számtalan fából csinált vas karikákat találtam benne, főleg hazánkat illetőleg.

Mindeddig, noha elég terjedelmesen tárgyaltam a félsziget földalkatát és növényéletét, készakarva nem szóltam állatjairól, különösen madarairól, mert egyszerre akartam ezekről emlékezni. A tejoni madárfajok mintegy $\frac{9}{10}$ része a félszigeten is él, de ezeken kívül, számításom szerint, még mintegy 100 különféle madár található a félszigeten, melyek nagy része állandó lakos, míg mások időszakonként vándorolnak fel déli és közép Amerikából, de melyek egyáltalán soha se reptülnek fel Tejonig. Oka természetes és egyszerű: köztudomású tény ugyanis a természettudósok között, hogy a vándormadarak – akár éjszak, akár délfelé való ut-

jokban — a nagy vizeket követik, s mikor elegendő messzeségre utaztak, hogy az éghajlat szokásaiknak megfelelően, kedvező völgyekben leszállanak, hol aztán a körülményekhez képest vagy fészkelnek, vagy a telet töltik. Így számos éjszaki madarak késő ősszel, nem állhatva ki Éjszak-Kanada fagyos éghajlatát, lefelé költöznek, a Colorado folyót s a Bibortengert követve s azután ennek partjain telepesznek le a telet töltendők; tavasszal ugyanazon úton visszaútaznak, nem állhatva ki a félsziget és Sonora hőségét. A közép- és dél-amerikai madarak, melyek mérsékelt éghajlathoz teremtvék, a nyár bekövetkeztével elhagyják azon országokat, a tengerpartot felfelé követik, míg végre a Bibortenger oldalain a völgyeket megszállják, fészkelnek, s ősszel visszautaznak szaporaságukkal.

Mindezekből világos, hogy az ornithologok előtt itten még nagyszerű tér áll nyitva, mert ha tekintetbe se vesszük, hogy összesen legalább 300-féle madár lakik a félszigeten, s kétségtől újakat is lehetne felfedezni szigorú és szorgalmatos utánjárással, már csak az amerikai kontinens madarainak geographiai szétosztásának alapos meghatározása is rendkívüli fontosságú feladat volna, melynek megoldására alig létezik Amerikában kedvezőbb tér mint épen La-Paz és Todos-Santos környéke.

A félsziget szárnyas világa valóban mindent felülmul, mit Amerika éjszaki részében láthatunk. Mind a ragyogó színű, mind az énekes madarak száma tömördek, s az utas sóha se győzi bámulni. Európában egyáltalán azon hiedelem él, hogy az amerikai madarak ragyogó színezettek ugyan, de nem énekelnek. Minő alapon épült ezen hiedelem, meg nem foghatom, mert csakugyan az egész világon összesen sincs annyi énekes madár, mint Amerika bármely részében külön véve. Kedvesebb énekes madarakat képzelni sem lehet, mint az amerikai pintyek és rigók, melyek fajainak száma sok százra megy, melyek közül sokan, noha tán nem oly hirhedt énekesek, mint az európai fülemile, hasonlíthatatlanul változatosb s tehát gazdagabb éneklő tehetséggel bírnak; ilyenek például — hogy többet ne említsek — az *Orpheus polyglottus* és *O. montanus*; a *Toxostoma redivivum* és *T. curvirostris*; a *Cardinalis sinuatus*; a *Pyranga rubra*; *Carpodacus frontalis* sat. sat.

Mindenek felett azonban feltűnik az utazónak a kolibrik sokasága és csudás színezete. Bárhol virágok nyitott kelyhei vagy

fák illatos virágai láthatók, ezen kis madarak ott mindenütt bőségben szemlélhetők. Sétatereken s kertekben, mezőn és erdők közt, úgy a vizek fölött is mindenütt repdesnek — s mindenféle színűek és nagyságúak, a fecske nagyságától kezdve oly piczike madárkákig, melyek tetemesen kisebbek egy közönséges házi méhnél! Néha néha láthatni őket, a mint tekervényes fordulatok és kanyarulatokban oly villámsebességgel kergetik egymást, hogy a szem nem képes követni mozgásaikat. Néha meg számos kanyarulatokat tesznek a levegőben mindig feljebb emelkedve, míg végre egyszerre és függőlegesen mint puskagolyó leszállanak, s tova búgnak és zúgnak a virágok közt. Máskor ismét a bokrok száraz ágaira ülnek, s sokszor seregestől, s hosszú orraikkal borzasztják tollaikat, mintha magok is a büszkeség örömét élveznék szemvakító és ragyogó színű tollazatuk láttán. Aztán egész megfelelőező közönnyel tova repülnek a virágok kelyhei közé, hol sokszor a rovarokkal — különösen méhekkal — megátalkodott csatára kelnek a virágkehely birtokjoga fölött. Számtalanszor szemlélte őket e sorok írója, a mint ilyenkor búbjok s hátuk egész tollazata fel volt borzasztva, s a düh és méreg egész színezete fészkelte a kis teremtéseken, különösen mikor nagy darázsokkal keltek csatára, melyeket rendesen győzelmesen kiűztek a virágokból, hosszú és felette hegyes orraik segédelmével.

Europaiak, kik csak kitömött maradványait látták ezen madaraknak a muzeumokban, mindég bámulják csudás szépségű tollaikat, s még csudásb alkotásukat. De kiknek különös szerencséjük lehet hazájokban élve és repdesve láthatni a csudás teremtéseket, örökösen mozgó búbjuk, farkaik s hosszú nyaktollaikkal azok soha se szemlélhetik megelégedés- és élvezettel a muzeumi esonkitott példányokat. E sorok írója átalán ügyes madárgyűjtőnek tartatik, s több száz kolibrít tömött ki már az utóbbi években; de mégis meg kell vallania, hogy kitömési ügyességének legjobb példányai is egyedül árnyékai az egykor életben volt példányoknak! Ennek oka igen természetes: mert a tollszövény oldalai s a tollszállak pelyhei más más színeket láttatnak, a szerint a mint előlről, hátulról vagy oldalvást kerülnek szemünk elé, s minthogy minden szövény a szárnytoll tengelyén forog, a szárny legkisebb mozdulatával — élő példánynál — a szín is változik, s többnyire tökéletesen ellenkező színre. Például az itteni vörös kolibri (*Trochilus rufus*) lángszínét egyszerre aranyos zöldre, ezt ismét indigo-

kékre, s ezt narancs-sárgára változtatja, a mint mozog. S így a család más tagjai is.

Magyar hazánkban vajmi kevesen lehetnek, kik élő kolibrit láttak, mert habár sok magyar utazott is már Amerikában, fogadni mernék, hogy $\frac{9}{10}$ részök még se látott ily madarat, noha számtalanszor repdestek körülte ittléte alkalmával. Hogy a kolibrit láthassuk, ismernünk kell előbb szokásait, tartózkodási helyeit, s különösen füleinknek szoktatva kell lenniök repülésöket hallani s megkülönböztetni. E nélkül évekig utazhatunk a kolibrik közt, s mégis sohasem fogjuk őket látni, azt hive, hogy a körülünk csiripelő és bűgő holmik darázsok, méhek, vagy más rovarok. Ha azonban a kolibrik szokásait, életmódját ismerjük, s ha különösen füleink hozzá szoktak neszökhez, akkor $\frac{1}{4}$ m. f. távolságról is képesek vagyunk nem csak kijelelni a fát vagy virágesoportot, hol kolibrik tartózkodnak, de sőt számukat és sokszor a fajt is megmondani, melyhez tartoznak.

Tudván, hogy a magyar irodalomban semmi kézikönyv se létezik még eddig, mely a kolibrikról felvilágosítást adna; s tudván, hogy igen sokan vannak mindamellet hazánkban, kik szivesen olvasnának valamit ezen madarokról, bátorságot veszünk magunknak ezennel a kolibrikról lehetőleg népszerűen elmondani, a mi eddig tudva van felőlök:

A kolibrik *) egyedül és kizárólag amerikai madarak. Legközelebbi időkben mintegy 100 külön kolibri-faj volt a természettudósok előtt ismértes, s e szán már rendkívül nagynek tekintett. Azonban néhány év óta oly vidékek kutattattak ki, melyek azelőtt egészen ismeretlenek voltak, s oly váratlan mennyiségben fedeztetek fel új kolibri-fajok, hogy az egész tudós világ elbámult rajta, mert az ornithologia egyik osztálya se mutathatott fel még eddig oly pazarbőségű családot, noha a természettudósok buzgalma közel egy század óta ernyedetlenül működött. Jelenleg nem kevesebb mint 307 különböző s tökéletesen meghatározott kolibri-faj ismeretes.

Sokan azt hiszik, hogy a kolibrik az egyenlítő alatti Amerikában (különösen Braziliában) otthonosok; ez azonban nagy tévedés, mert épen Brazília és más dél-amerikai országok felette

*) Magyarul minden tekintetben leghelyesebben *dongónak* nevezhetők a kolibrit.

szegény képviselőkkel birnak, ha tekintetbe vesszük a mexikói és közép-amerikai kolibrik számát és szépségét. A család egész Amerikára kiterjed, a Falkland szigetektől egész Kanada legéjszakibb részeig, sőt az éjszaki Jegestenger szélein is kerítették már kézre példányok. Azonban az Új-Granada és a Bibor-tenger közt, vagyis az éjszaki szélesség 9. és 30. fokai között létező országok, beleszámítva Nyugot-Indiát is, legtöbb és legcsudásb színezetű képviselőkkel birnak.

A teremtés amerikai művei felett méltán ezen madarak ébresztettek legátalánosb csudálkozást, mert úgy látszik, hogy a természet minden birtokában levő szépséget és színvegyületet kizsákmányolt, hogy ezen apró teremtéseit mentől jobban felékesítse s csudálkozás és bámulás tárgyaivá alkossa; mert a kolibrik valóban legszebb madarak a világon, s mindamellet legkisebbek. Sokaknál a művészetben ismert minden színnel és színárnyalattal találkozunk, s hozzá még oly ragyogó fényvel borítvák, mely inkább valami világhírű művész által köszörült gyémánt és drágakő fémszínéhez hasonlít, mint egy törekeny kised állatka kiegészítő részéhez. Azonban néhány faj mindamellet létezik, mely igénytelen egyszerű s egyszínű, minden fény hijával. Ezekhez tartoznak egy nagy fekete faj, azután néhány veres, egy pár burnót színű s egészen smaragdöld színűek.

Nagyságra felette különbözök a kolibrik. Egy brazíliai faj például, mely egészen fekete s kék szárnyakkal bir (*Trochilus giganteus*), körülbelöl akkora, mint egy magyarországi vízi szalonka; s számos más fajtuk ennél nem sokkal kisebbek. Mások fecsenagyságtúk; míg legnagyobb részök oly parányi piczi, hogy néhány valóban kisebb a közönséges méhnél, s száz és száz bogár ismeretes, mely sokkal nagyobb ugyanamyi kolibrinál.

Alkatra nézve szintén különbözök. Néhány faj finom és felette gyengéd alkotású, míg mások aránylag tömött és erős testiek. Sok faj rendkívül hosszú orral van megáldva, mely néha sokkal hosszabb mint maga az egész madár. A *Trochilus ensiferus* például oly rendkívüli és oly csudálatos hosszú orral bir, hogy a muzeumok látogatóit sokszor csak hosszas mutogatással lehet arról meggyőzni, hogy az orr valóban természetes, nem pedig mesterségesen a fejhez ragasztott fésű fog, mint számtalanon képzelik. Az ily rendkívüli hosszú orr azonban semmi kényelmetlenséget sem okoz tulajdonosának, sőt tetemesen hasznára van

a harangalakú virágkelyhek kellő kikutatásánál, melyek közt élelmét keresi, s melyek nagy bőségben tenyésznek a tropikus ég alatt mindenütt. Számos más fajok aránylag rövid orral látvák el, azonban alig létezik két faj, melyeknél az orr alkotása egyforma volna. Néhánynál egyenes és hosszú, másoknál rövid, míg sokaknál sarló módjára lefelé konyul; s oly fajok is ismeretesek, melyeknél sarló módjára felfelé konyul, s rendkívül nevetséges alkatot ad kis tulajdonosuknak.

Az orron kívül, még más különös függelékkel is látvák el a kolibrik. Egy osztály például rendkívül hosszú farkkal bír, mely néha három-, sőt négyszer oly hosszú, mint maga az egész madár. Másoknál a fark aránylag rövid, de a két szélső toll rendkívül hosszú, felette vékony, s végén kanál vagy evező-lapát forma lapal bír; azonfelül még ezen osztály lábai is sűrűn megrakvák tollakkal egész a körmökig, úgy mint a baglyok nagy részénél, s ez egyike azon jelenségeknek, melyeknek természet-gazdasági hasznát valóban nehéz még csak sejteni is.¹

A kolibrik szárnya kivétel nélkül hosszú és hatalmas, ha más madarakéhoz hasonlítjuk, s ismerve tulajdonosaik életmódját, világos, hogy tartós és felette sebes repülésre alkotvák.

A kolibrik élelmét, mint jelenleg már kétségkél tudva van, apró rovarok teszik. S részünkről aláírjuk Gould ur határozott állítását, hogy a virágkelyhekben létező méz és nedv csak italul szolgálhat, de egyedül és kizárólag az életet fentartani nem képes. A madár nyelve, úgy látszik, a főeszköz, mellyel mind a nedvet beszívja, mind pedig a rovarokat összefogdossa, s mely úgy is van szerkesztve, hogy e czélnak tökéletesen megfeleljen. A nyelv ugyanis hosszú és két üres (kettős puskához hasonló) csővel bír, s teledestele van szívó izmokkal; azonkívül vége horogalakú; néhány fajnak oldalain rovátkolt nyelve van, kétségkél, hogy az apró és puha rovarokat könnyen összefogdoshassák. Hozzájárul hogy a kolibri nyelvét rendkívüli távolságra kiöltetni képes, épen úgy mint a harkályok, s így a legmélyebb virágkelyhek fenekét is kikutathatja.

A kolibrik torka és nyaka rendszeren a legragyogóbb, de sokaknál a fej teteje s néhánynál az egész alsó rész és szárnyak oly egyáltalán szemvakító fényűek, hogy gyémántesokrok pusztja semmiséggé válnának mellettök. A felső rész rendszeren sokkal egyszerűbb.

Sok helyütt, hol nagy mennyiségben élnek a kolibrik, egyes faj rendkívül nagy kiterjedésű téren van elszórva, míg mások csak bizonyos — néha felette kis körű — határok közé szorítvák. Néhány faj örökösen forró ég alatt, mások egyedül völgyekben, míg sokan magas hegyek közt vagy magas lapályokon élnek, s oly fajok is ismeretesek, melyek csak az Andesek hórétegei körül találhatók.

A kaliforniai és mexikói kolibrik legközelebbi időkig még kevés figyelemben részesültek, s távolról sem lehet állítani, hogy bár jelen perczben is eléggé ismeretesek. Pedig ezen országokban igen számos faj létezik, s még több jelenik meg időnként látogatóul és vendégszerepekre, mi különösen áll a Sierra Nevada vidékeit illetőleg. A mint például Tejonba érkeztem mult évben, elein felette kevés példánnyal találkoztam, de augusztus elején oly számmal érkeztek meg, s egyszerre és váratlanul, hogy minden virágzó fa és bokor betűszerint el volt lepve általuk. Jutalmat tűztem ki az indiánoknak, s így számos élő példányt kaptam, s nemsokára nem kevesebb mint 70 példány volt birtokomban, melyeket mind egy kalitkába zártam, s nagy részöket több hólnapokig élve tartottam. Ha jobb gondot és kellőbb figyelmet fordithattam volna reájok, legkevésbé sem kételkedem, hogy szintén élve Európába is szállithattam volna őket; de minthogy rögtön és több napokra el kellett utaznom, az egyén gondatlansága miatt, kire foglyimat bízam, valamennyiök elveszett. Annyit mindazáltal tanultam a kísérleten, hogy noha az egész család ingerlékeny természetű s szabadságában sohasem enged más fajt közelébe jutni ellentállás nélkül, a kalitkában levő különféle fajú egyének tökéletes békeségben éltek még akkor is, midőn néha valamelyik piczi egyén a nagyobbfelének orrára szállt, s több perczig ott üldögélt tisztogatva tollait, a nélkül, hogy az így megbántott egyén legkisebbé csak figyelembe is vette volna törpe atyjafia tolakodó barátságát és bizakodását.

A nemek színe sok fajnál bámulatosan különböző, oly annyira, hogy nem kevés fáradságukba kerül néha az első rangu természet tudósoknak is, meghatározni az egyén illető nemét. Például az egész félszigeten bőségben találtató *Cynanthus Lucifer* fajnak himje és nősténye lehetetlen hogy egymáshoz tartozóknak ismertethettek volna el, ha csak felfedezőjük együtt nem látta volna őket, s felboncsolásuk is nem azt bizonyította volna be. A

hím ugyanis aranyzöld, bronzveres torokkal és sárga kiálló hosszú tollakkal oldalán, a nőtény ellenben egészen hamuszínű s épen felényivel kisebb a hímnél.

A kolibrik átalán júliusban fészkelnek és költenek. A fészkek kétségkél csudás tanúsága ezen madárkák építési értelmiségének. Mert néhány apró moha szemekből vagy selyemszálhoz hasonló gyökerekből épült, míg mások gyapotból vagy virágpely- és foszlányból szerkesztvék; sok faj kizárólag csak pókhálóból szövö össze egész fészket. A fészkek elhelyezése szintén különös; míg sok faj tövisek közé és kaktusz levelekre aggatja fészket; mások a bokrok és fák kiálló sugár ágainak legszélső leveleire fonják. Néhányan tökéletesen száraz fákra és bokrokra, mások függőleges sziklafalakra építkeznek s oly helyekre, hol semmi fecske se lenne képes fészket felaggatni. Sőt több helyütt a háznak simára meszelt falain is láttam fészkeiket. Kivétel nélkül két tojást tojnak a fészkekbe; a kolibri-tojás hófehér színű s felette nagy, ha tekintetbe vesszük magát a madarat. A hím és nőtény felváltva ül a tojáson, a mint közös erővel építik a fészket is; s 20 nap múlva kelnek ki a madárfiak, melyek aztán 10 nap múlva már oda hagyják a fészket, s mellette az ágakon üldögelnek több napokig, míg végre szüleikkel együtt elrepülnek. Ülés alkalmával a madár sohasem száll tova fészkeből, míg csak párja fel nem váltja, s oly hűséggel üli tojását, hogy ilyenkor bárki feléje közelíthet s megfoghatja a fészken. Gyakran történt, hogy a tojáson ülő kolibri felé nyúltam ujjaimmal, ez csak orrával szurkálta és vagdalta kezemet, de nem repült el, s ha megfogván simogattam s azután ismét fészkeire helyeztem, akkor sem repült el, de ülve maradt oly mélyre bujva a mint csak lehetett.

Azonban ha az egyik fél tojáson ül, a másik mindig a fészkek közelében van, s sohasem mulasztja el társát védelmezni berontó ellenség ellen a szárnyasvilágból, sőt néha a kigyók ellenében is. Ilyenkor aztán ezen madárkák rendkívül érdekesek, mert tökéletesen a düh és féltés befolyása alatt lévén, mozgásuk nyilsebes-ségű, oly sebes, hogy a szem nem képes azt követni, csak a fül hallja a bűgást és sivitást. Ilyenkor aztán a kis madár a hollókat, szajkókat, sólymokat és kányákat is különbség nélkül megtámadja, s rendesen tova is üzi őket, mert varrótühez hasonlító hegyes hosszú orra nem megvetésre méltó fegyver, különösen ha puska-golyó sebességével repülve ellensége szeméit keresi fel.

Semmi se hasonlítható azonban a kolibrók mérgezéséhez, mikor saját fajokbeli idegen tolakodik közelükbe a fészkelés szaka alatt. A szerelemföltés befolyása alatt ilyenkor tökéletes furiákká válnak, torkukat felfújják, búbjok s hátuk tollazata felborzad, s a levegőben csatára kelnek, sivitó nesz közt mindaddig küzdve, míg egyikök, vagy sokszor mindkettőjük földre hull. Tejonban sokszor láttam ily viadalt, s különösen egyszer ablakom alatt oly esős időben, mikor azt véltem, hogy minden csepp úntig elégséges a csatázókat földre verni; de nem verte le, mert legalább tíz percig vívtak, mikor aztán egyikök fáradtan földre esett, s a másik diadalmasan fészke mellé ült, s nagy elégtétellel nézegetett le megvert ellenségére!

Ily viadalt csaknem minden természettudósok említnek munkáikban, különösen azok, kiknek személyes alkalmok nyílt a kis csatázókat otthon, hazájokban szemlélhetni. Különösen Gosse Fülöp a jamaikai kolibrókról írt kisdéd, de felette érdekes munkájában következő érdekes leírását találjuk a kolibróviadalnak:

„Egy mango kolibró*) épen ablakom alatt napokon át birtokába vett egy malay fát**), s gyönyörű virágkelyheit zsákmányolta szünetnélkül. Egy reggel azonban váratlanul egy más — ugyanazon fajhoz tartozó — egyén jelent meg, mely esemény következtében a két kis teremtes közt rendkívül érdekes hadműködés kezdődött. Elejénte az ágak és lombok tömkeleges nyílásai közt úzni kezdték egymást képzelhetlen sebességgel, míg nemsokára kedvező alkalom nyilván, egyikök dühösen a nyílt levegőbe szoritotta a másikat, s azután szárnyaik sivitása közt összezsaptak, s összebojnyolódva forogni kezdtek a levegőben, néha néha csaknem a földet érintve, s oly sebességgel, hogy kanyarulataik egy fénykörhöz hasonlítottak a levegőben, de biztos tárgyat megkülönböztetni teljesen lehetetlen volt. Azért csak idővel történt, hogy képes lehettem világosan átlátni, mi történt ezen szemvakító evolúciókban, mikor t. i. egy új támadás történt nemsokára, s csak pár arasznyi távolságra hozzám. Egyikök ugyanis orrával orrán fogta a másikat, s így összekötve képzelhetlen sebességgel függőlegesen fel- és lerepdstek, folyvást forogva és kerengve, s forgásaik központja mindég összeköttetésük pontja volt. Több percig folytatták

*) *Trochilus mango*, egyik legközönségesebb és legszebb nyugotindiai faj.

**) *Eugenia malaccensis*.

ilyeténkép a csudálatos csatát, míg végre — mikor annyira kifáradtak, hogy a földszinén forogtak — elváltak egymástól, ágakra ültek s pár másod perczig pihentek. Aztán ismét csiripelni kezdtek, mi valószínűleg új kihívásul szolgált, minthogy rögtön ismét összekaptak s csatájokat folytatták. Egyik nyugvás alatt egy szerencsétlen kis szutyta (*Certhia flaveola*) hallatta szomorú nótáját és kopogását a fán, s mindkét csatár tüstént egyesült, s közös erővel támadták meg a közös ellenséget, mely ellentállás nélkül rémülve tova repült s egy közeli fán keresett menhelyet. Azonban alig tüzetett el a szutyta, a mint az allianceból ismét ellenségeskedés lőn, új csata kezdetett; s ez így folyt szünetnélkül, míg végre egyik legyőzetvén távozni volt kénytelen. A háború, mert hisz rendszeres hadjárat volt, tele és tele különbféle egymásra következő csatákkal —, több mint egy óráig tartott, s mindkét madár hím volt. “

La-Pazban mulathatásunk ideje végét érven összepakoltunk s május 16-án délben a félsziget keleti oldalán visszafelé indultunk.

Nagy sajnálkozással távoztunk La-Pazból, mert sok barátot kellett ott hagynunk, kik ottlétünk alatt egész idejüket kizárólag arra használták, hogy bennünket mulassanak, s mindent elkövettek, hogy utazásunk célját tökéletesen elérhessük. Rochambeau ur egész családjával együtt különösen szives volt irántunk, szolgálatiért sok köszönettel tartozunk, s szives házkörét nem egyharmar fogjuk elfeledhetni. Dr. Leatherman-ról, az éjszak-amerikai Egyes. államok első dragonyos ezredének orvosáról is hálásan kell megemlékeznünk; ő különösen a tejon indiánokra vonatkozó becses adatokat közlött velünk.

Alig haladtunk éjszaki irányban néhány mértföldet, utunk a termékeny völgyből magasb térre vezetett föl, mindenütt futó homokon át, s mindenütt a Bibortenger mentében, mely folyvást látható volt. Utvonalunk hosszán számos romokat láttunk mindenütt, sok helyütt mértföld hosszúságra boritva volt a tórség ezifra cserepekkel; de a házak vagyis lakások alapjai nagyrésztént homokkal voltak már fedezve, vagy homokfúvatok közé temetve. Az „acequias“ vagyis csatornák nyomai azonban, melyek segélyé-

vol a vidék egykori lakói a területet öntözték, világosan kivehetők voltak, s sok helyütt több mértföld távolságra követték őket szemcink.

A homok mindamellett sok helyütt, kivált a róna és lapályos téreken, nedves volt, s öszvéreink lábnyomai után sós anyag bugyogott ki több helyütt; s ha ilyenkor visszapillantottunk, úgy tetszett, mintha az egész utvonalt dér lepte volna el. Ezen körülmény miatt ily helyeken nyájak nyomai több napokig láthatók és nyomozhatók; sőt a benszülöttek képesek tapasztalás után egész biztossággal meghatározni, mikor járt ott az állat, melynek lábnyomai a térségen láthatók.

Estve felé egy nagy rakvány mellett haladtunk el, mely emberkéz művének látszott, s midőn oda nyargaltunk, csakugyan egy — mintegy 60 □ lábnyi — épületnek tűnt ki, mely vályogból és terméskőből kevertten volt építve, két sor lőrésekkel; de ajtónak vagy ablaknak nyomai nem látszóttak. Pár óranegyednyi fáradságos fürkészes és keresgélés után se találhattunk valami bútornak, házi vagy gazdasági szerszámnak maradványaira, kivéve egy óriás nagyságú tengeri kagylót, melynek lapjain mesterséges vészetek, különféle írásjelek voltak láthatók. Faragott fának semmi nyoma sem volt, s a falba épített keresztgerendák végei — mert többi részök rég leégett — gömbölyü természetes fatörzsek-ből állottak. Az egész épület benseje égés nyomait mutatta, s falai ezen körülmény miatt sokat vesztek eredetiségökből.

Napnyugtakor Marques falucskán haladtunk át, mely számos 1, 2 és 3 emeletes házakból áll, melyek néhányain ajtók és ablakok is láthatók, különösen azokon, melyek a közeli kénesóbányák művelése óta építették, a vasárnap és ünnepnapokon Marquesbe tóduló bányászok kényelmére.

Pár mértföld távolságra Marqueshez éji tanyára telepedtünk, s a lakosok — kiknek nagy részök indiánokból állott — bőven hoztak számunkra banánát és dinnyét, s öszvéreink számára zöld tengerit. Többekhez, kik különösen értelmeseknek látszóttak, holmi kérdéseket intéztem a romok eredetéről, azon reményben, hogy legalább valami homályos hagyomány-mondák birtokába jutandok, de hiába, egyikök sem volt képes több felvilágosítást adni, mint a mihez saját kutatásom után juthattam. Egyikök egy mesét beszélt ugyan el e tárgyra vonatkozólag, de ez oly képtelen volt, hogy nem is tartom érdemesnek közleni.

Következő nap, mintegy 10 óra körül San-Lazaro négy emeletes házból álló faluhoz érkeztünk, hol pár óráig megpihentünk s barmainkat jól megétettük s megittattuk. A Marques és San-Lazaro közti út épen oly természetlen sivatagon vitt keresztül, mint a tegnapi, s egyáltalán semmi érdeklél sem birt. Életnek semmi jelensége sem látszott, sem a növény- sem az állatország-ból; ha kivesszük az ezrekre rugó szarvasmarhákat és lovakat, melyek imitt-amott a távoli sóslapályokon futkároztak s nyalázkodtak.

San-Lazarót meglátogatva, úgy találtuk, hogy mintegy 400 lakost számít, kik valamennyien úgy mint La-Joyában, csak lajtorjájokon juthatnak lakásaikba. A padre tósgyökeres indián, az egykori jezsuiták tanítványa, s sok tekintetben értelmes embernek nevezhető. A faluépület egyik sarkában, mint ez minden ily faluban lenni szokott, csinos templom is létezik, melynek oltára gazdagon van ékesítve ezüst diszítvényekkel, s falain néhány valóban remek spanyol festmény is látható, melyek szenteket ábrázolnak különféle foglalkozásaik közt. Iskolának azonban semmi nyoma, s az olvasó kétségkél csudálkozni fog, ha megemlítjük, hogy a 400 lakos közül csak kettő tud írni és olvasni, t. i. a padre és alcalde!

A lakszobák és tornácok teledestele voltak banana-, dinynye-, plantain- (pizang), tök-, bab- és baraczkkal; s a ház falai betúszerént tömve zsinegekre fűzött paprikával, mely számításunk szerént legalább is 1000 pozsonyi mérőre (?) mehetett, tehát azt lehet következtetni, hogy a lakosok szeretik a paprikát, ha minden egyénre, öregét apraját beszámítva, több mint két mérő számittatik.

Ugyanitt láttuk a „piñole“ készítését is, mely az egész félszigeten felette kedves — noha fényüzési — élelczik; készítése következőleg történik: a tejes tengeri szive kiszedetik, megszárittatik, aztán megőröltetik s cukorral*) és vízzel keverve apró pogácsákká készittetik. Egy ily pogácsa $\frac{1}{4}$ része aztán akármikor körülbelöl meszelyes kobakban vízzel feleresztetik, s nem csak hűsítő, de valóban tápláló italul szolgál, s bármely, különben rosz vizet nem csak ihatóvá, de felette kedves ízűvé is teszen.

*) A cukor és cukerméz — hol cukornád nem természetlik — éretlen és leveleitől megfosztott tengeriszárból készittetik; s az egész félszigeten ugyanazon eljárás által mint Zandiában, melyet már megismertettünk az olvasóval, dolgozatunk kezdetén.

Házi állatok közül csak néhány kutyát és tyukot láttunk a ház vagy falu körül, noha a lakosoknak sok marhájok, öszvérök, lovak és juhok van; de azok egész éven át pásztorok felügyelete alatt legelnek, s csak ritkán hajtatnak haza.

A mint végre lemásztunk az épületről egy nyárfa árnyában egy nót pillantottunk meg ülő helyzetben. Lábszárai ülepe alá voltak helyezve, s talpai felfelé fordítva. Nagy és következő újja közé egy 18 hüvelyk hosszú orsó volt helyezve, tetején egy 4 hüvelyk hosszú pergővel, melyet ujaival időnként képzelhetlen gyorsasággal és ügyességgel forgatott; s a műtét bevégeztével mindig néhány rófnyi durva pamutfonállal szaporodott az orsó tartalma. Láttuk tehát, hogy itt ekkép fonják a pamutot. Kíváncsi levén azt is látni, mikép szőnek itten, egy a napon heverésző siheder ásitozva s különféle nyújtódzások után lábra állott, s a melléje helyezett s eddig általam puzdrának képzelt tekercset felbontotta, négy pálczikát szúrt a földbe, pamut fonalat kötözött tetejökre, s nem sokkal több idő alatt, mint a mibe e sorok olvasása kerül, szóni kezdett egy piczi — köszörükőhöz hasonló — orsó segedelmével.

Délután csak 18 mfdet haladtunk s San-Louiz-Gonzaga négy emeletes faluhoz érkező, éji tanyára szálltunk. Egész útunk aránylag termékeny vidéken vezetett keresztül; sok helyütt valóban buja növényzettel borított kertek közt haladtunk, mely körülmény eléggé tanusította: hogy az itteni nép a béke és szorgalom befolyása alatt él, noha távol a polgárosodott világtól. Fehér ember csak ritkán és esetlegesen vetődik a világ ezen sajtóságos zugába, s a benszülöttek által mindig megelőző szivességgel s testvéri szeretettel fogadtatik; sőt, ha szükségben van, élelemmel, ruházattal s lovakkal is elláttatik, az öreg harang rovasára. Szeszies itallal átalan nem él ezen nép, kivéve főembereit, azért a szeszies italok káros befolyását s a mértékletlenségből származó vétkek hosszú sorát nem ismeri.

Az egész tengerpart hosszát La-Pasztól fel egész az éjszaki szélesség 28-dik fokáig egy nemzetbeli indián nép lakja, mely egyenes vonalban az egykori hires marihopo indiánoktól származik. Több mint egy század óta rendes községekben élnek s a földet türhető szorgalommal művelik, sok helyütt legyőzhetlennek látszó akadályokkal küzködve. Számukat nem lehet bizonyosan megtudni; én, ki valamennyi falujokon keresztül utaztam, mintegy 5000 főre becsülöm.

San-Louiz-Gonzaga alcaldeja Don Jose Messias, ki épen úgy mint a többi községi birák, a la-pazi kormányzó által neveztetett ki, s hivatalát 3 évig tartja, mikor aztán vagy újra neveztetik ki, vagy elmozdittatik, s helyébe más egyén neveztetik. A nép tehát semmi befolyással sem bir fejeinek választásánál; mind a mellett meg kell vallanom, hogy valamennyi alcalde, aguacil és juez de paz*), kikkel megismerkedni alkalmam volt, becsületes és értelmes s községe javát szíven hordozó embernek látszott, s alig képzelhetem, hogy a S.-L.-Gonzaga községe méltóbb egyént választhatna Messias urnál, ha mindjárt feltétlen reája bizatnék is az önkormányti intézkedés.

Alig telepedtünk tanyára, a mint az egész lakosság közbénk keveredett, s gyümölcsöt és más enni valókat hordott össze nagy mennyiségben eladásul. Lóversenyek rendeztetek rögtön, s oly dobogás és zaj közé keveredtünk, hogy hosszúsági és szélességi, valamint meteorologiai figyeléseimet kétségbeesetten félbe kellett szakasztanom. A kénesőre 4, sőt 5 száz lépésről oly befolyással volt a szivacsos földön a lovak dobogása, hogy egyetlen egy csillagot se vehettem a tükör-fokba; s hozzá még hamar elterjedvén hire, hogy csillagokkal van dolgom, sátróm egy tömött lovas csapat által körostrom alá vétetett, mely minden pillanatban szaporodott a lóhalálában oda vágató új bámézkodók hozzájárultával.

A férfiak ruházatát tette: szalmakalap, térdig érő könnyű szövetű csikos nadrág, szarvasbőr topány, s szintén csikos szövetű gallér-köpeny felsőöltönyül. A nők egyedüli meze egy tunika módjára szabott vékony szövetből állott, piros vagy sárga — a bokán jóval felülérő — topánnyal. Mind a férfiak mind a nők arcra és termetre egyaránt csinosaknak mondhatók. A hosszú fürtökbe font fekete haj, setét szempár, sas-orr, s cseresznyepiros ajkak fellette kedvező színben tűntették elé delies — a középnél sokkal magasb — termetöket.

A vásárlás végre végét érven, az egész lakosság a tüzek köré telepedett, hol éjfélutánig szünet nélkül csevegtek és tréfáltak, oly zaj közt, hogy néha a föld rengeni látszott a harsány kacajok és nevetések között. Dr. Winston, társaságunk egyik tagja, különös czélpontjául szolgált a mulatságoknak, mert történetesen

*) Községbiró, rendőrtiszt és békebiró.

szemüveget viselt, mi egyáltalán ismeretlen s megfoghatatlan valaminek tetszett az egyszerű nép előtt. A fiatal nők különösen rettegtek közeledését, s nem egyszer csapatonként megfutamodtak, ha a doktort bár távolról is közeledni látták, mert azon hír terjedt el idejekorán köztök, hogy a doktor a szemüvegek segédelmével vékony ruháikon keresztül nézni és látni képes. Végre, midőn a dolog valóban nyugtalanító szint vett fel s tréfának már több mint elég volt: egy-öreg anyó orrára illesztők — hosszú rábeszélés és ajándékok után — a szemüveget, ki aztán megismerkedvön használatával s meggyőződév, hogy nem láthat véle ruháimon keresztül, mindezt a leányok tudtára adta s ekkép lecsendesítette. Mindazáltal a leányok fejeiket folyvást csóválták, mintha a magyarázat lehetsége felől meggyőződtek ugyan, de valószínűségét kétségbe vonniok még némi okuk volna; s midőn a doktor ismét orrára nyomta a pápaszemet, nagy részök újra elrémülve megfutamodott.

Értésünkre adatván a lakosok által, hogy majdnem 30 mértföldnyi távolságra egy csepp vizet sem találандunk, kívánságunkra kobakokkal láttak el bennünket; s társaságunk minden tagja bőségesen óhajtván kedves magát ellátni vízzel, természetes következménye lón: hogy a kobakok ára a szükséglet nagyságával fellelte magasra emelkedett. Első kobakomat például egy füzér üveggyöngyön vásároltam, a másodikért már négyet kelle fizetnem, s a harmadikat csak nagy nehezen keríthettem 8 füzérért, melyek közül négynek aranszinűnek kellett lenni a szerződés világos értelme szerint. Noha ilyféle gyöngy füzére csak néhány krba kerül San-Franciscóban, mégis nem ezt, de a felszigeten órvényes névszerinti értékét kell tekintetbe vennünk, s ekkor meggyőződhetünk arról, hogy a kobakok ára nagyon magas volt az itteni körülményekhez képest; mert rendszeren nyolcz füzér üveggyöngyért egy minden tekintetben jó lovat lehet vásárolni!

Következő reggel jól megítatva öszvéreinket, vándorlásunkat folytattuk éjszaknyugoti irányban, s rövid időn egy pitahaya ligethez érkeztünk, mely keresztülkasul van szelve sós tavakkal; aztán homok sívatagra vergódtunk, mely imitt-amott gránittöredékekkel volt borítva, s előhaladtunkkal alig észrevéhetőleg emelkedett. Növény vagy állatéletnek semmi jeleivel sem találkoztunk,

kivéve imitt-amott egyegy törpe borostyánt, nyomorú kinézésű ákáczfát, vagy helyel közzel egyegy inga bokrot.

Utunk rendkívül fárasztó volt a mély homok és réttentő hőség miatt. Víznek nyomait se láthattuk az egész vonalon át, s barmaink délfelé oly szomjasak és fáradtak voltak, hogy, két ákácza esvén vonalunkba, valamennyi öszvérünk erőszakkal oda rontott s a fák zöld haját kezdé rágni és tépni.

Tovább haladva, nemsokára egy patakhöz érkeztünk, mely azonban tökéletesen száraz volt, s még csak nedves helyre sem akadhattunk medrében. Aztán ismét egy magas lapályra érkeztünk s nemsokára egy alacsony — fekete színű — hegylánczra vonult útunk, mely mindenütt el volt hintve apró bazalt töredékekkel; imitt-amott ágát, kalecedon, üvegestült kvarecz és mészkő is mutatkozott. A domb tetején egy tekintélyes nagyságú gránitdöcshöz jutottunk, mely borítva volt hieroglyphféle jegyekkel. E tetőről meglepő kilátást élveztünk a közeli Bibortengerre, s meglepéssel láttuk, hogy csak pár mértföld távolságra vagyunk a legközelebbi telephez, hol vizet bőségben fogunk találni állataink számára.

Leereszkedve a halmok közül, bazalt kavicsokkal borított rónán haladtunk át, s nemsokára *D o l o r e s* nevű három emeletes faluba érkeztünk, mely csak parittyá hajításra van a tengerparthoz, s épen egy patak torkolatánál épült. A falu itt is vályogból van építve, s csak lajtorjákon juthatni bele; de azonkívül az egész négyszög épület egy 15 láb széles és ugyanoly mély árokkal van környezve, melyet végecsvégig 3 sor hegyes karú szegélyez, nagyobb biztossággal ellenséges indiánok ellen. A falu körül nagy kiterjedésű kertek terülnek minden irányban, melyekben azonban a hely magasabb fekvése miatt kevés tropikus gyümölcs termesztethető, de a mérsékelt égalji vetemények kiválólag diszlenek; mint például jó minőségű szőlő, barack, füge és sárga szilva, aztán tengeri, árpa s más vetemények is nagy mennyiségben természetnek.

Mielőtt tovább utaztunk, *Señor Chiavezt*, a község alkaldeját kerestük fel, fizetendő az árpáért, mit öszvéreink megettek; s ez alkalommal szerencsénk volt az *alcalde* nejenél összesereglett hölgyeknek bemutatattani. A nők arca valami fehér festékkel volt vastagon bemázolva, oly annyira, hogy csak csillogó fekete szemeik s piros ajkaik voltak láthatók természetes minőségükben. Utóbb megtudtuk, hogy az efféle bemázolást nem ékes-

ségül teszik, de a végett, hogy a bőr finomsága a nap égető heve ellen megóvassék.

A hölgyek azonban felette csevegők s rendkívül szivecek voltak, kosárszámra ajándékoztak meg bennünket papiros szivarokkal, továbbá korsó mézzel, s oly sulyos paprika füzönyökkel, hogy alig bírtuk elczipelni.

A hölgyeknek egyik különösen feltűnő szokásuk volt, hogy valahányszor szivarra gyújtottak, igéző kézbillentéssel szalmakalapjukon engedelmet kértek tőlünk: „con su licencia Señor“ szavakkal; s ha valamely elaggott falusi patriárka lépett a szobába, valamennyien felállottak, mélyen meghajlottak, kalapot emeltek s egy szót sem szólottak mindaddig, míg az após leereszkedő kézbillentéssel engedelmet nem adott, vagy oda nem hagyta a szobát.

Későn délután folytattuk utunkat s pár mértföldet haladván, Cañanas falucskát értük, mely egy alig 50 □ lábnyi épületből áll, s úgy látszik, egyedül halásztanyául szolgál néhány indiánnak, mert köröskörül és a tengerparton számos hálókat és haláskosarakat láttunk kiterítve, alkalmasint szárítás végett. Cañanason áthaladva, homok-buczkák közé jutottunk, aztán mindig feljebb emelkedtünk a meztelen homok-halmok taróján, s alkonyatkor ismét leereszkedve az éjszaki lejtőkön, egy mély vizmosásba vonultunk, melyet mindenütt Creosot és Artemisia bokrok szegélyeztek, melyek közt ezrekre menő foglyokat láttunk. Ezek oly szelidek voltak, hogy néha a csapat közé pattantván puskánkat, alig 3—4 repült fel, s ezek is 20—25 lépésre ismét leszálltak. Ez (*Oryx Squamosa*) egyik legkisebbik faj Kaliforniában, s nem sokkal nagyobb az európai fűrjnél; de úgy találtuk, hogy felette jó ízű. Tollazata ezüst szürke, fehér búbbal és fekete szárnyakkal; húsa hófehér.

Későn estve C u e p o nevű falucskához érkeztünk s ott töltöttük az éjt.

Másnap nagyon korán indultunk, mert jókor akartunk Loretóba érkezni, hogy mindent megnézhesünk. Loreto épen olyan nevezetes búcsújáró hely a félszigeten, mint például Gyúd vagy Czel Magyarországon; s épen főideje levén a zarándoklásoknak, szándokunk volt annyit láthatni legalább, a mennyit rendelkezésünk alatt álló időnk engedett.

Öszvéreink, mintha csak sejtették volna szándokunkat, a nélkül, hogy tarajos sarkantyunkat felette használnunk kellett volna, sebes ügetéssel kezdték meg a napi pályát, s oly sebesen haladtunk előre a rónán a mint csak lehetett.

Pár óranegyed múlva Galiteo patakhoz érkeztünk, jól megittattuk öszvéreinket; ezalatt a partokon világos jelenségeivel találkoztunk a kőszénnek, mely azonban felette durva s homok- és kavicscsal kevert volt. A partokon átgázolván, egy mély vizmosásba vezetett ösvényünk, s nemsokára egy — körülbelől 50 láb magas — sziklafalhoz érkeztünk, mely messziről meglepően hasonlított valami nagyszerű emberi műhez, ablak és ajtóforma nyílása lévén. A mint a természet ezen szeszélyes játékát bámultuk, egy pár zarándok érkezett társaságunkhoz, kik a hellyel ismeretesek lévén, makacsul azt állították: hogy a fal Montezuma egyik kastélya volt s általa építettett. Azonban minden állításaik és esküdözéseik daczára is meggyőződünk, hogy Montezuma sem birhatott annyi hatalommal — habár nagyhatalmú volt is — hogy ily műveket alkothasson, mert valóban ha azt tudnók is, hogy Cyclops-ok építették, mégis kalapot kellene emelnünk ily óriási vállalat láttára.

A város közelében egy caretát értünk utól, mely gyönyörű fekete szőlővel volt rakva, s a bűcsűjárók felfrisítésére volt szánva. Azonban csakhamar meggyőztük az indiánokat arról, hogy a mi pénzünk is épen oly jó ezüst, mint a bűcsűjáróké, s így engedelmet kaptunk egyegy *media*, azaz fél *real*, lefizetése után csemegézhetni menetközben a caretából, melyet kevés idő alatt tökéletesen ki is ürítettünk.

Kilencz óra körül egy meleg forráshoz érkeztünk, mely *Ojo Caliente de Loreto* néven ismeretes, hol szanaszét a tócsákban számos indián fürdött és mosakodott. Hévmérőnk el lévén pakolva, sajnálkozásunkra nem mérhettük meg a forrás hősége fokát, de 10—15 lépésnyire a forrástól sehol sem állhatta ki kezünk a víz melegségét, s a forrásnál a víz közel lehetett a forró fokhoz, mert gyöngyöket vert és bugyogott. Az egész térség, melyen a források vannak, veres (homokkal kevert) agyagból áll, s a források medenczéi tele vannak kövesülésekkel, melyek gyakran a leggyönyörűbb korallhoz hasonlítanak, mind alkatra, mind pedig színvegyületre nézve.

Számos példányt szedvén e kövületekből s elegendő vizet is merítvén, folytattuk utunkat s néhány pillanat múlva egy dombra érkeztünk, honnét jó kilátás nyílt az előttünk fekvő Loretóra, hova csakhamar minden további esemény nélkül megérkeztünk. S pedig épen jókor, mert népes körmenet járkált a templom körül, számtalan égő gyertyákkal, keresztekkel sat. Midőn lenyergelve a menethez készültünk csatlakozni, a campaneták, vagyis harangok zugása közt a templomba vonult, hova mi is követtük.

A nók a főoltár jobb oldalán ültek a talajon, törökös szokás szerént, s egészen a „reboza“-kba burkolva.*) A templom többi részét férfiak foglalták el, kik valamennyien álltak, kivéve mikor az egyházi szertartáshoz képest térdre borultak. A templom belseje hosszú és keskeny; teteje felette magas és csúcsos; alapja kereszt alakú két kiágazással az oltár jobb és bal oldalán, melyek sekrestyékül szolgálnak. Az oltár mindegyik oldalán két szerzetes életnagyságú viasz alakja van felállítva, tökéletesen lenyírott fővel, kivéve a koszorúforma szokásos hajkoronát. Egyikök kék, a másik fehér csuhába öltöztetve, fehér, bojtos zsinórral a derék körül. Az oltár fölött egy meglepő szépségű olajfestvény látható, mely a templom és hely védanyát — a csudatevő szűz Máriát ábrázolja, körülte számos tükrök és szentek képei aggatvák, mint a templom egyéb részein is; úgy számnélküli ezüst szívek s más apróságok, melyeket a búcsújárók áldoztak a védanya tiszteletére, vagy fogadás következtében, vagy néha, hogy betegségeikből gyógyítsa meg és bajjoktól őrizze meg a jövőben.

Az oltár mögött egy nagy — színes üvegekkel rakott — kerék ablak van, s a rajta betörő napsugarak összetüzközve a végnélküli tömjén füsttel, valóban megható színben tüntették elé az érdekes jelenetet, különösen az oltár körzetét, hol számtalan különféle színű gyertya égett, s három pap végzé az isteni szolgálatot, mindegyike szemvakitón gazdagul aranyzott és czifra szövötű öltönyben, úgy számos segédek is.

Az egyik sekrestyéből folyvást vad zajú zene hallatszott, de magokat a zenészeket látni nem lehetett. Hozzá járulván az egész ájtatos közönség éneke, s a campaneták időközökben megszólaló kongása, valami egészen különös és szokatlan érzelmet keltett

*) Egy vastag szövötű fátyolféle, mely egész spanyol Amerikában divatban van a nőknél, rangkülönbség nélkül.

kebleinkben, mely még azután is több napig kerülgetett, úgy hogy nem egyszer hetek mulva is, éjnek idején, a loretói campanetákat, zenét és éneklést véltük hallani.

Végét érvén az isteni szolgálát, a plazára vonultunk ki; mert spanyol Amerikában mindenütt a plaz a azon hely, hol a nép jellemét leginkább megismerni lehet. Kevés idő mulva nagy néptömeg közt találtuk magunkat, s az egész zajos élet nagyon sokban hasonlított egy magyarországi falusi vásárhoz, vagy jobban mondva, egy magyarországi búcsúhoz. — Sátorokban, asztalokon, padokon, levélszinek alatt, pakróczokon, kalapokban, kosarakban s a puszta meztelen földön is — mindenféle árúk voltak eladás végett kirakva, s mindenki iparkodott valamit vásárolni otthon hagyott kedvesei számára, emlékül a loretói Máriára.

Azonkívül egész sátorosorok élelmi szerekkel voltak tömve; mert természetesen ha mindjárt búcsújáró is valaki, nem következése azért, hogy imával és énekléssel éljen egyedül, s ha az ájtatoskodásnak vége van, ó is megéhezik, s épen oly jóízűen eszik és iszik, mint akármely más nem búcsújáró ember. Ily véleményben lehetett az ájtatos zarándokok nagy része, mert csakugyan az élelmi sátorok vétettek legnagyobb ostrom alá, s úton útfélen lehetett látni, a mint férfiak, nők és gyermekek, minden további czeremonia nélkül, állva a sátor előtt vagy járkelve szabdalták a sült csirkéket, foglyokat, marha-nyelvet, vagy egyéb más ennivalót, mihez legelőbb hozzájutottak. Kenyér-sátorok nagy bőségben voltak, s tartalmuk valóban becsületére válnék akármely európai péknek. Minden élelmi cikk rendkívül olcsó volt.

Nem sokáig járkeltünk, a mint különösen feltűnt a kártyaasztalok sokasága és élénksége is. Átalán egész Kaliforniában a kártyázás feltűnő szenvedély, de sehol se láttam még oly terjedelemben, mint épen itten. A plazán, az utak mellett, a házak és templomok lépcsőzetén mindenütt „monte“, „monte“ és ismét „monte“, mely a körülálló vagy ülő csapatok egész figyelmét anynyira igénybe veszi, hogy lehetetlen nem bámulnunk.

A „monte“ kizárólag spanyol játék s egyedül e czélra készített kártyák által játszatik. Összesen 44 kártya*) van. A bankár egy asztalra, vagy ennek hijában bárhova 4 kártyát rak ki maga

*) 4 király, 4 királyné, 4 lovas, 4 legény, 4 egyszem, s a kettőstől egész a hetesekig bezárólag szintén négy négy.

elé, például felül a királyt és királynét, alul meg az egyszemet és lovast.

Tegyük fel például, hogy az így kirakott kártyák közül a fogadók egyike a királynéra teszi pénzét, másika pedig a lovasra, s több fogadó nincs. A bankár ekkor a balkezebe, háttal felfelé, helyezett kártyajátékból alólról jobbkezevel egyet elővon, s színével az asztalra fekteti. Ha az így elővont kártyák közül egyik sem azonos a kirakott négy kártyával, úgy senki sem nyer, de a kártyák rendre elővonatnak mindaddig, míg a kirakott kártyák egyike kijó. Ha például a király jó ki először, a bankár megnyerte a királynéra tett pénzt, de egyebet nem, mert a lovasra tett pénz csak az egyszemmel játszik; s így ha például a lovas előbb jó ki mint az egyszem, a bankár a lovasra tett összeget tartozik fizetni, de a királynéra rakottat nem. A játék, úgy látszik, lehetőleg igazságos, mert a bankárnak semmi előnye nincs; s egyszerűségénél fogva csalás és veszekedés nem is képzelhető, annál is inkább, mert, noha szenvedélyes játékosok a lakosok, étel- és italban felettel mértékletesek, s a „borrachon“ (részeges) szó a legmegvetésre méltóbb kifejezésnek tekintetik a nép szótárában.

Loreto a múlt század első felében épült, s úgy látszik, mindjárt kezdetben székhelye volt a búcsújárásoknak, mert már alakulásával a nép azon hiedelemben élt, hogy a hely különösen kedveltetik szűz Mária által, s épen azért csodatételei egyik színhelyévé választá.

A jelenleg fenálló templom aránylag új építésű, s a remek oltárfestvény XVI. Gergely pápa ajándoka. A múlt században azonban egy sokkal nagyszerűbb templom állott a jelenlegi közelében, s szűz Mária alakja egészen vert ezüstből volt benne látható, arany koronával fején, s különféle drágakövekkel és gyöngyökkel ékesítve. A templom egyéb ékszerei is rendkívül gazdag készítésűek voltak, de a hely a jelen század első éveiben tengeri rablók által megtámadtatott, kik a papokat és lakosokat leöldösték, a templomot és egyéb épületeket felgyújtották, s az ezüst szűz Máriát minden egyházi ékszerekkel együtt magokkal vitték!

A régi templom azonban oly hatalmas anyagból volt építve, hogy a vandalismus hatalmának is ellentállt, mert falai ma is ép-ségben vannak, s csak tornyai rogytak le, s teteje omlott be. Kiváncsi lévén az épületet láthatni, meglátogattuk s úgy találtuk, hogy az itteni szűz Mária tulajdonképeni neve „Szűz anyánk, a

világosság anyja“, mert a templom homlokzatán nagyra faragott betűkben olvasható: „Nuestra Señora de la luz“ — egy gyönyörűen faragott s sugarakkal körzött Mária képe alatt, épen a mint egy embert a sátán körmei közül kiszabadít. Köröskörül számos angyal szemlélhető, kik igen szép féldomborművi modorban faragvák, s bármely muzeumban vagy műcsarnokban is figyelmet gerjesztenének.

A templom egyik boltozatában számos koponyát és más emberi tetem-maradványokat láttunk halmokra hányva szanaszét; s értésünkre adatott, hogy mindazon csontvázak gazdag emberek maradványai, kik tetemeiket ezen templom sirboltjába rendelték letéetni, hihetőleg azon reményben, hogy a körülők végezett örökös imádkozás ki fogja a mindenek felett legkegyelmesebb Urat engesztelni netán életökben elkövetett vétkeikért. Azonban nagyon csalatkoztak ebbeli hiedelmökben, mert Morgan Jakab és rabló társai a sirboltokat is feltörték kincsek reményében, kihányták a holttesteket nyughelyeik magányából, s azután rájuk gyűjtötték az Isten házát, hogy többé senki se rebeghesse falai közt imáját könnyörtületért!

A templom falai puszták, sok helyütt még most is láthatók az égés nyomai. Az egykori nagyszerű oltár — ma már kórokkal benőtt — helye mögött a falba tapasztott óriási kótábla azonban tökéletes épségben fészkel ma is eredeti helyén; e kólapon csudálatos szépségű féldombor műben Mexiko nevezetesebb szentjei ábrázolvák. A lap tetején szűz Mária áll, mellette jobbról sz. Jágo nyargal egy turbánózott fejű pogányon; balról Pomasani sz. János látható, s a háttérben egy tájkép magasról eső zuhataggal. A második renden sz. Xavier Ferencz kereszteni az indiánokat, s a háttérben indián kunyhók és távoli indián lovasok láthatók. A harmadik, vagyis alsó renden sz. József és Santa-fè-i sz. Ferencz szemlélhetők egy-egy földteken állva, s a köztök terülő tenger felett egymásnak kezet nyújtva,

A faragott lap alatt két tojásdad fehér márvány lap látható, a következő felírással:

†
A DEVOCION DE
SEÑOR DN. FRANCO. ANT.
MARIA DL VALLEGOVE
NADORI CAPIN GENDES
TE REINO.

†
IDES VESPOSA
DA MARIA IGNACIA
MARTINEZ DE
VGARTE ANO
È 1761.

E felírás a padre magyarázása szerint következőleg olvasandó: A devocion de Señor Don Francisco Antonio Maria del Valle, governador y capetan general deste reino. Y de su esposa Donna Maria Ignacia de Ugarte, anno Christiano 1761. — A templom azonban kétségkül sokkal előbb épült.

Szanaszét a félszigeten sokszor találkozunk nagybecsű faragványokkal és festvényekkel, melyek egykor Spanyolországból és Rómából küldettek ide a templomok és kolostorok felékesítésére; néha magok a művészek szállítottak át, s a helyszínén dolgozták ki remek műveiket. La-Pazban például egy nagyon szives nő ismerősünk egy különösen remek olajfestvény birtokában van, mely kétségkül eredeti Murillo, s egy nőt ábrázol törrel szívében. Mindent elköveltünk, hogy eladásra birjuk a festvény birtokosát, de hiába, mert szerinte a kép a „Virgin Santissimát“ ábrázolja, s tehát az eget átka szállna reá, ha pénzért eladná, épen úgy mint Judásra, ki Krisztust 30 realért eladta.

Délután a közeli gyepen kakasviadalok, löversenyek, gyalog-futások, s más efféle szellemi mutatványok voltak, számtalan kiadásban s úton-útfélen. E mulatságok nélkül spanyol közélet nem is képzelhető!

Az estvét a padre vendégszerető házában töltöttük, ki valóban művelt férfit; két káplánja is kellemes társalgású ember. Estebédnél az asztal kifogás nélküli fehér terítővel volt borítva, a súlyos ezüst edények bőségesen töltve voltak különféle borokkal s az ennivalók egész hosszú sorozatával; szóval mindent találtak fel, a mit csak a félsziget ezen része előteremteni képes.

Asztal után padre Taori indítványára, — ki egyszersmind esperes czimet és veres övet visel, — whist rendeztetett, melyben mindhárom tisztelendő atya tökéletes szakértő; megverték bennünket, s ezen rendkívül örvendtek. A whist-et azonban némileg máskép játsszák a tisztelendő urak, mint a hogy az általánosán bevett szabályok tartják. Robber-ról például mit sem tudnak, de ha egyik felekezet tizenegyet számít, megnyerte a játékot, s újra kezdik. Továbbá egyszer társammal nagy shlem-et adván, s hozzá még 4 honneurt is számítván, a padre makaesul azt állította, hogy újra kell osztani, s a játék semmit se számít, mert bizonyosan rosszul volt keverve a kártya.

Másnap jókor délelőtt Comondor nevű két emeletes faluhoz érkeztünk. Egész útunk egy völgyben vezetett végig, s imitt-amott egyes házak és kunyhók mellett haladtunk el, hol mindenütt apró ültetvényeket és vetemény-kerteket láttunk. Kevés levén azonban a víz, a föld természetesen csak nagyon korlátozott mennyiségben műveltetik, mert az egész száraz időszak alatt egy csepp eső sem esik, s a veteményeket multhatatlanul öntözni kell.

Comondor egy kis hegyi patak deltájába épült, magasra emelkedő területen; s mind ezen természeti előnyénél fogva, mind sajátosságos építése miatt tekintetbe vételt követel, különösen a nem rég falain történt véres események miatt is. Az épület egy rendszeres négyszög, 2 sor lóréssel, s mint rendesen, csak tetején juthatni belé. Falai 12 lábnyi vastagságúak s vályogból rakvák. Hozzáadásul még az épület egy 10 láb széles s ugyanoly mély árokkal van körülvéve s az árkot egy 16 láb magas s 12 láb vastag fal futja körül, s ezt ismét két sor hegyes karó szegélyezi.

Ezen épület volt az erősség, hova 1847-ben a félsziget hadseregének romjai menekültek, az éjszak-amerikai seregek által üzetvén, s hol 126 mexikói hazafi több mint 4 holdnapig ellenállt közel 1000 éjszak-amerikai katona ostromlásának, kik hozzá még álgúkkal voltak ellátva, s kiket a megszállottak éji kiutéseikkel becsületesen megtizedeltek. Az ostrom általános véres története, s az épületnek elvégre történt bevétele (5 napig tartott álgúzttatás után) eléggé tanúsítja, mily védelmi anyagot nyújt a vastag vályog fal jó kezek közt! A 16 fontos golyók egyike sem volt képes a falaknak ártani, noha alig kétszáz lépésről lövettek, s a lóréseken át a mexikóiak az amerikai tüzéreket néha puskával szedegették ki az álgúk mellől. Csak kevés golyó hatott mélyebbre egy láb-nál, s legtöbbje a falról vissza s le az árkokba csett, egyedül olyforma nyomot hagyva maga után, mint mikor rosz tollal egy csepp tintát fecsentünk itatóspapírosra. Az ily építkezés egészen különös s elszigetelten álló erődítési rendszert képez, melyhez semmi sem hasonlítható a katonai műszótárból.

Tovább indulva Comondorból, mintegy 10 mértföldet párhuzamban utaztunk a tengerrel, mindenütt hullámos térségen, mely imitt-amott cédrusok és piñon fakkal volt borítva, de semmi egyéb zöldet se láthattunk. Egy kis patakot átgázolván, egy szoros hegyvágányba jutottunk, melyen pár mértföldre felfelé vo-

nultunk. Ösvényünk rendkívül tekergős és sok helyütt felette meredek volt; hozzá még hegyes kődarabokkal lévén borítva, nagyon nehezítette előhaladásunkat. A körülünk levő hegyek mintegy két ezer lábnyi magasságra emelkedtek, s nagyrészt kemény palakóból alkotvák; vágányaik tömvék hegyes töredékekkel; melyeken különösen az állatok csak nagy bajjal léphetnek.

A vágány legmagasabb pontjára érkezvén, éjszaki oldalán ismét lefelé szálltunk, s nemsokára egy terjedelmes völgybe érkeztünk, hol ismét egy kis patakon keltünk át. Ugyanitt nyomorult alkotású kunyhókban mintegy 100 nyomorult kinézésű indiánra botlottunk, kik, úgy látszik, egyedül kecsketenyésztés után élnek, mert kerteket nem művelnek, s ló vagy marha meg sem élhetne, mert sok mértföldre köröskörül egy fűszál sem látható.

Pár hasonalkatú hegyen és hegyszorosokon át és keresztül-vonulván; estvefelé ismét egy völgybe jutottunk, hol néhány gyümölcs- és vetemény-kertet, úgy tengeri-földeket is találtunk. Egy helyütt különösen szép sárga baraczkot láttunk, s a házak mindennütt teledestele voltak aggatva paprikával, mint rendszeren, hosszú fűzőnyökön.

A völgy lépésről lépésre érdekesebb lón, s sok helyütt vagyonság jeleivel is találkoztak szemcink. A házak nagyobbak és csinosabbak lónek a mint előre haladtunk, s az út mellett számos szőlőkertek terültek el, melyek sok helyütt egészen vályogfalakkal vagy kaktusszal voltak bekerítve. Egyikében számos csinos „doncellá“-kat pillantottunk meg, kik énekelve baraczkot és szőlőt szedtek, s tömérdek kosár már is tele volt a gyönyörű gyümölcsessel, s nem kevésbé ingerlé étvágyunkat, különösen azon kosarak tartalma, melyeket a doncellák fejük tetején hordtak, s melyek alul egy pár fekete szem csillogott. Magától értetődik, hogy szó nélkül nem utazhattunk el az ily szőlőkert mellett, de a ház elé nyargalva gyümölcsöt kértünk a leányoktól. Többen közülök megfutamodtak, mások báméskodtak, de egy pár mosolygó kíváncsisággal felénk közeledett a szőlőfürtökkel; ekkor egy Cerberus forma fej mutatkozott az ablakon át, s durva hangon értésére adta a jószívű leánykáknak, hogy ó fogja hozzánk hozni a szőlőt, ők pedig (azaz a leányok) takarodjanak be rögtön a házba! A haragos házi ur tüstént meg is jelent, s annyi gyümölcsöt vásárolva, mennyit csak elrakhattunk, tovább üggettünk. Nemsokára egy sós

tóhoz érkeztünk, hol aztán kénytelen kellett megtelepedtünk az éjre, mert oly setét volt, hogy egymást is alig láthattuk.

Rendkívüli kényelmetlen éji tanyánkat, hol se vizet se fát nem hajhászhattunk fel, nagy meglepéssel hagytuk oda, mihelyt látni lehetett az utat, s a sós tó nyugoti partjait követve, csakhamar San-Carlos nevű falucskához érkeztünk, mely szintén csak egy — egyemeletes — vályogházból áll; ennek se ajtaja se ablaka, s csak létra segedelmével juthatni belé a tetejéről. San-Carlos mindazáltal egy különösséggel bir, mely miatt tüstint feltűnt építés-modora, s ez az épület tetején magasan felemelkedő és fehérre meszelt csúcsos kályhaforma kúpadak rakványok. Nem volt időnk a házba mehetni s személyesen megvizsgálni a különös építés célját, de Pilka azt állította: hogy a csúcsok egyedül kenyérsütésre használatnak, s az állítás valószínűségét valóban igazolni is látszott a csúcsokból kigomolygó füst és gőz.

Ugyanitt egy csapat pásztort vettünk szemügyre, kik a sós tavak mellől a hegyek közé kísértették hajtani a marhákat, s e célra parittyákat használtak, melyekből kegyelem és irgalom nélkül sivitottak különféle nagyságú kavicsok az elrémült állatok fülei közé; s úgy látszik sikeres eredménnyel, mert a szegény barmok remegve és bógve iramlottak a kívánt irányban.

Néhány vereshagymát vásároltunk San-Carlosban, s az olvasónak fogalma leend az itteni föld termékenységéről, ha neki megmondjuk, hogy darabja egyremásra legalább is nyolcz fontot nyomhatott.

Odább követve utunkat, nemsokára egy helyhez érkeztünk, hol az út elágazott. A jártasabbnak látszót követtük, de néhány mértföldet haladva, az útnak vége szakadt, s rengeteg kaktusz sűrűségben találtuk magunkat, egyes nyárfákkal helyel-közzel. Nem akarván visszautazni ismét, iránytűnkhez folyamodtunk, s egyenes vonalban kezdtünk előtörni Magdaléna felé, hova dél körül fárasztó nyargalás után szerencsésen meg is érkeztünk; de az igazi útba csak a város előtt vághattunk belé. Egész vonalunk kaktuszszal borított térségen vezetett át, mely sok helyütt keresztülkasul volt ugyan szelve marha csapásokkal, melyek ösvényül

szolgálhattak; de itt meg közönségesen legalább 1 lábnyi mélységű futó homokon kellett járnunk, s tehát a tüske és homok közt kellett választanunk, s bizony nehéz volt elhatározni, melyikhez nyúljunk.

Santa-Magdalena La-Paz után egyik legfontosabb kikötő a félszigeten; a hasonló nevű tengeröböl felette tágas és sok helyütt jó s biztos horgony helyet nyújt. Az egész öböl telve különféle keresett minőségű halakkal, rendkívül sok osztriga, rák és tekenősbéka tartózkodási helye, s nagy mennyiségű gyöngy-kagyló is halásztatik a közeli szigeteken. Mindezen körülmények miatt a város nem csekély fontosságú kereskedést űz a sonorai és más nyugot-mexikói kikötőkkel, s utóbbi években mind népességben, mind javításokban tetemesen növekedett. A régi vályogházak helyett díszes külsejű téglá- és kőházak emelkednek, minden irányban új utcák nyílnak, s már is néhány jelentékeny külföldi nagykereskedő ház telepedett le itten; ezek természetesen nem kis befolyást gyakorolnak a város és vidéke jóllétére, minthogy a pénzt forgalomba hozzák s c szerint a benszülötteket képesekké teszik terményeiket eladhatni, s a jövedelem feleslegéből oly kényelmi cikkeket szerezhetni, melyek csak nem rég még egészen ismeretlenek voltak köztök, de melyek hasznát és kényelmét már is oly annyira tapasztalják, hogy nehezen nélkülözhetnék ezentúl.

A városban egy tágas és jól rendezett francia vendéglő létezik, s asztala — tulajdonosa becsületére legyen említve — bőven van ellátva mindennel, mit a Bibortenger vidékei előteremteni képesek az állat- és növényországból egyaránt. Hozzá még Vebreau ur neje felette ügyes szakácsné, Marseille-ben nevelkedett fel, s tökéletesen érti a francia nók titkát: hogyan lehet a semmiből is valamit teremteni, azaz a különben ehetetlen cikkeket rendkívül ízletes öltönybe állítani.

Santa-Magdalena egy nagy kiterjedésű négyszög térrel, azaz plazával is bír, mely mexikói szokás szerint gyönyörű lombos fakkal van beültetve, s közepén egy szökőkúttal ékesítve, de mely ottlétünk alatt történetesen száraz volt, csövei valahol a hegyek közt betömődvén.

Iskola még eddig nem létezik a városban, noha templomokkal és papokkal jól el van látva, s egy barát-kolostorral s apácza-zárdával is dicsekszik. A külföldi lakosok azonban gondoskodtak régtől gyermekeik neveléséről, mert Angliából egy episcopalis

papnövendéket hozattak, kit jól fizetnek, s ki gyermekeiket rendszeresen oktatja nem csak elemi, de egyszersmind felsőbb tanszakokban is. E célra az angolok és amerikaiak egy külön házat szereltek fel számára, hol délelőtt a 12 éven alóli gyermekek, délután pedig az idősek nyerneket oktatást. Az intézet jól el van látva természettudományi, geographiai, physikai s egyéb eszközökkel az illető tudományok kellőbb és gyakorlati magyarázására.

Nagyon sajnáltuk, hogy időnk annyira ki volt szabva, miként nem tölthettünk legalább pár napot a városban és nem nézhettük meg személyesen a látni valókat, különösen a különféle halászatot az öbölben, mely ottlétünk alkalmával különösen élénk volt. Az amerikai konzul, kinek szivességéből jutottunk a fentebb elősorolt adatokhoz, azt állítá, hogy nem kevesebb mint 38 hajó halászik az öbölben, melyek körülbelől 2000 embert foglalkoztatnak.

Értésünkre adatván a konzul által, hogy a vidék San-Bartholme és Santa-Magdalena közt teledestele van „ladrones“-ekkel, azaz utonálló rablókkal, s hogy e szerint ne is számítsunk arra, hogy baj nélkül véghezvigyük kalandozásunkat: tanácsára elhatároztuk, hogy a „quartel“ parancsnokát felkérjük, adjon mellénk katonai fedezetet. Don Hyacyntho Ferrara tüzér őrnagy s a „quartel“*) parancsnoka megelőző szivességgel rögtön 6 lovas katonát adott kíséretül, kikkel estvefelé odahagytuk a várost, s kevés pillanat múlva a sós lapályokon átúgottván, Santa-Magdalena eltűnt mögöttünk a láthatáron.

Utunk sokáig kemény sós lapályon vezetett, mely oly egyenes volt mint az asztal, s melyen rendkívüli távolságra lehetett látni a tárgyakat; noha a szemre kellemetlenül hatott a só csillogása.

Áthaladván végre a sós lapályon, egy artemisiával borított területre értünk, s azután nemsokára hegyek közé jutottunk, hol azonban szintén semmi életjelenséggel sem találkoztunk, kivéve az artemisiát s több fajú kaktuszokat. Az utvonalon számos nagy ammonit darabokat, sokféle innoceramus töredékeket, s képzelhetlen mennyiségű fénylő selenit lapokat láttunk. Az utóbbi ásványt sok helyütt távoli hegyek oldalain és tetején is láttuk csillogni, s úgy látszik, az egész vidék el van vele árasztva sok száz mértföldre.

*) Kikötői erősség.

Pár órát sebesen haladván, végre az éj közeledni látszott, s vizet még mindig nem találtunk. Egy zöld foltot pillantottunk meg a távolban, s azon reményben, hogy a kívánt clemhez jutandunk, sarkantyuzni kezdtük öszvéreinket s sebesen haladtunk. Nemsokára a zöld folt közt füstöt véltünk láthatni, mely felgomolygott a magasba, s annál inkább siettünk, de hiába — az éj bekövetkezett, s oly rögtön s oly sötétséggel jött hegyibénk, hogy nem voltunk képesek az utirányt követhetni, és így kénytelenek voltunk leszállni s kantáron vezetni utánunk állatainkat. Kevés percz múlva egy „arroyo“ meredek partjaira érkeztünk, hol természetesen meg kelle állapodnunk, mert az utat tovább nem nyomozhattuk. Néhányan leszálltak a mélységbe, s alá és fel több száz lépésre kikutatták, de vizet sehol sem találtak. S így viz nélkül, mert tovább nem juthattunk, kénytelenek voltunk tanyát ütni s magunkat úgy vigasztalni, a hogy lehetett.

A kiséretül adott katonák mit se tudtak a vidékről, mert csak néhány hét előtt érkeztek volt jelenlegi állomásukra Acapulcóból.

Reggel csakhamar átláttuk, mily okos volt, hogy tovább nem utaztunk a sötétségben. Az „arroyo“ sok helyütt mintegy 50 lábnyi magasságú, csaknem függőleges partok közé volt szorítva, s egész feneke óriás nagyságú szikla-döcökkel volt megrakva. Az ösvény mesterségesen volt a partba vájva, s korláttal scholsem volt ellátva, s így természetesen a csudák csudája közé kellett volna sorozni, ha valamennyien a mélységbe nem potyogtunk volna a sötétségben.

Ily esetek gyakoriak is lehetnek e helyen, mert az „arroyo“ mindkét oldalán számos keresztet szemlélhetni. Ezen kereszték azon sajátsággal bírnak, hogy (ut figura docet) nem azért állítottak fel, hogy az elhunyt vagy leölt sirját jelöljék, de hogy a mellettök elhaladót a kereszt felállítójára emlékeztessék, s rábíráják, hogy lelkeért imádkozzék. Az egyik kereszt tetejére ugyanis egy széles deszkadarab volt szegezve, a következő felírással: „Imádkozzál vándor Donna Mária lelkeért, ki ezen keresztet felállította az „arroyo“-ban meggyilkolt bátyja emlékére. A. D. 1853.“

Utunk mindenütt artemisiával borított rónán vezetett, mely keresztülkasul volt szelve juhcsapással; csakugyan utunkban sok nagy juhnyárat láttunk. Egy helyütt indián pásztorokra bukkanván, rá akartuk őket bírni, hogy néhány bárányt adjanak el, de

erre semmikép sem voltak rábeszélhetők; míg ott velök alkudoztunk, végre egy tekintélyes külsejű főnök érkezett közénk, ki aztán rögtön rendbehozta a vásárt.

Mintegy 10 mértföldnyi nyargalás után San-Marco-hoz érkeztünk.

A rónaság közepette egy mintegy 500 láb magas s csaknem mindenütt függőleges oldalu homokkő halmaz emelkedik fel, melynek tetejét San-Marco koszorúzza. A kőszál éjszaki oldalát a kemény fergetegek idő jártában magasra feltöltötték homokkal, mely természetesen keményre tömődött; ez oldalon bizonyos magasságig könnyen lehet felkapaszkodni. De feljebb kemény sziklákon keresztül, repedések, vágányok, s más völgyeletek közt kell felmászni, melyek bámulásra méltó munka által járhatókká tétettek. Egy helyütt például a kőszikla függőleges fala és a mellette álló négyszögletű toronyhoz hasonló fal közt az indiánok roppant nagyságú gerendákat helyeztek keresztben (hogy, hogysen, azt ugyan ők tudják legjobban), s ezekre mintegy 100 lábnyi magasságban függőleges tengelyen nyugvó lapos gerendákat helyeztek, vizirányosan és küllőszerűleg. Ezeket aztán, (úgy mint Magyarországon sok helyütt a templomtornyokban szokás) köröskörül vették fel, de oly mérsékelt emelkedéssel, miként az öszvérek rajta nehézség nélkül fel- és lejárhatnak, több száz fontnyi teherrel!

A mint ezen az úton a városba felutaztunk, folyvást indiánokkal találkoztunk, kik üres zsákokkal sebesen lefelé haladtak, vagy olyakat hagytunk el az úton, kik tömött „burro“-ban*) hátukon felfelé cipelték a baraczkot, szőlőt, s különféle más gyümölcsöket. Végre a kőszál tetejére érkeztünk, mely csaknem egészen egyenes rónaság, s mintegy 75 acre-nyi kiterjedésű. A tetőre érkezve, egy terjedelmes és csinos külsejű két tornyos templom előtt állottunk, honnét rendes utcákba építve számos négyszögletű épületek futnak minden irányban, melyek külső — azaz a síkságra néző — oldala egyedül apró lőréseket mutat, az ajtók mind belőlről levén.

Valamennyi ház fehérre van meszelve s két emeletes, a felső emelet mindig hátrább vonuló az alsónak tetejéből alkotott tornác miatt. A földszinti osztályban ugyan belőlről helyezett ajtónkon lehet bejutni, de az első emeletbe csak létrákon juthatunk,

*) Juh, vagy néha marhabőrből készített terjedelmes zsák.

mint mindenütt az ilyféle épületeknél. A tetőre azonban az első emelet tetejéről fa lépcsők vezetnek, melyek egyuttal a különféle családok lakásait egymástól elrekesztik. Midőn egy ily épület tetejére felmáztunk, képzelhetlen mennyiségű, ketté hasogatott s száritás végett a napra kiterített baraczkot találtunk.

Több lakház belsejébe is benéztünk, s a lakosok kivétel nélkül szívesen és örömmel fogadtak bennünket. Több helyütt lapos kerek kosarakat raktak elénkbe, ezek egy különös fajta süteménnyel voltak töltve, melyet ők „guayave“ néven mutattak be. A kenyér vagyis sütemény meglehetősen hasonlít a közönséges magyarországi — sárga darázs fészkehez; oly színű s oly vékony készítésű mint az ostya. Elibénk hozatván a sütemény, a házi nő markaiban néhányat összemorzsolott s aztán egy más, felette finom fonatú lapos kosárba hányt; s példáját követve aztán markainkból ettük, úgy mint a gyermekek a kenyér morzsalékot szokták enni. Nem tudhattuk ki részletesen, mikép készítik a „guayavé“-t, mert ezt nagy titok gyanánt őrizik a sütemény különös kelendősege és közkedveltsége miatt; de úgy hiszem, cukor, tojás és tengeri-lisztből van készítve.

A családok az első és második emeletben laknak, rendszeren 4—6 egy-egy házban, s a földszinti épületrész egyedül kamarácul használtatik, melyek jól el voltak látva száritott dinnyékkal, tengeri, édes burgonya, tök, bab és számtalan más enni valókkal; a házak külseje pedig teli volt aggatva „chili colorado“-val, azaz paprika füzönyökkel.

Tehát úgy látszik, a nép mindennel bővelkedik, mit a város környékén természetnek, s mit az élet megkívántatóságaihoz számitanak. S úgy látszik, ez emberek sorsukkal tökéletesen meg is elégesznek, mert rendkívül csendesek, békések és vendégszeretők, s a boldogság valóságos kifejezése ül mindnyájok arczán. A mint ide s tova jár-keltünk a városban, sok helyütt néztük őket, a mint „burro“-ikat kiürítették, s egymás közt felosztották a terhet, mielőtt a lajtorján felmáztak volna; s ilyenkor mindég a szóló és baraczk halmazra mutattak, s „coma, coma caballero!“ *) szavakkal ajánlák, hogy vegyünk s együnk a mennyi tetszik.

Rendszeren fehér fekete csikos pokróczot hordanak valamenyien felöltönyül; nadrágjuk rendkívül bő, zsákforma s csak tér-

*) Egyék, egyék az ur.

dig ér, hol aztán a hosszú és szintén csikos pamut harisnyához van fűzve; lábaikon bórsarut viselnek. A nők nadrágja nem oly bő ugyan, de valami rugonyos anyaggal van bélelve, úgy a harisnya is, s ennél fogva a nők felette nevetséges alakú czombokat mutatnak fel, melyek az embert önkénytelen is az elefánt lábaira emlékeztetik.

Ugy látszik, ezen nép nem sokat volt érintkezésben a mexikóiakkal, mert nagyon kevesen beszélnek közölük spanyolul. E körülmény, lehet, onnét származik, mert régen az indiánok egy spanyol törvény szerint nem hagyhatták el engedelem nélkül falvaikat; s a fehéreknek szintén tiltva volt, engedelem nélkül az indiánok közé keveredni.*) A katolikus vallásról mindazáltal némű összekapdosott és felületes fogalommal bírnak, minthogy házaikban feszületek, szentek képei és szenteltviz-tartók láthatók; s mint már említém, egy csinos templomuk is van, tornyokkal és harangokkal, hol azonban egy indián működik mint pap, ki, noha aranyos öltönye és hozzá még püspöki süvegje is van, az irás és olvasás csudás mesterségéről legkisebb sejtelemmel se bír; azért érdekes volna megtudni, hogyan olvassa ki a misét az öreg könyvből! — Azonban tán ő is azon véleményben van, hogy sokszor a jó szándok épen oly kedves az Ur előtt, mint a jó tett. S ha így áll a dolog, mi is tökéletesen osztozunk véleményében, s óhajtjuk, hogy nyája boldoguljon továbbra is lelkipásztorsága alatt, mint boldogult eddigelé!

Noha a városba öszvérháton utaztunk fel, lefelé csak a magunk lábán akartunk járni, s azért gyalog ereszkedtünk le, állatainkat magunk előtt hajtva. A mint a rónára érkeztünk, nagy marha-csordát s számos öszvért és lovat láttunk szanaszét pásztorok felügyelete alatt, s későn levén már tovább haladni, sátort vertünk néhány gödör mellett, melyeket az indiánok ástak volt s melyekben az év minden szakában elég s jó viz van.

Tanyánk és a város közt egy kis patak is létezik, de melyben a viz csak néhány lépésnyi távolságra folyik, mert a homok közt elvész és mértföldre aztán föld alatt folyik, mint számos más folyók és patakok Kaliforniában és Mexikóban. A gödrök közel 1 mértföld távolságra vannak a városhoz, s az olvasó könnyen elképzelheti, mily jelentékeny fáradságba kerül a vizet ily mesz-

*) Murray — Customs in the Spanish Colonies. London. 1823.

szeségről a hegytetőre felhurezolni, kivált oly nép közt, mely az e célra alkalmas edényeket nem ismeri. A víz ugyanis itten szálmából fonott kosarakban és bőrzsákokban szállittatik fel a hegyre.

Ha az ember tanyáinkról a városra tekintett, mely a kőszálapos tetején elterül, s a fehérre meszelt és apró (lőrésforma) ablakokkal ellátott házakat szemlélte, önkénytelen is az europai várak jutottak eszébe. S valóban Lilienfeld, Königsstein és Péterváradhoz sokban hasonlít, de különösen emlékezetünkbe hozta a Batthyányi család siklósi kastélyát, a mint az utas az eszéki utról először megpillantja.

San-Marco látása egyuttal a spanyol foglalás története ismerőit különösen azon várakra emlékezteti, melyeket egykor Cortez seregei fedeztek fel Mexiko éjszaki részében, mint például Capistlan-ra a Guastepoque hegyek közt, melyet Solis következőleg ír le: „a város már természetből is nagy erősség, mert egy magas és meredek hegy tetején épült, s a feljutás hozzá oly rendkívül fárasztó és nehéz, hogy katonáink nem használhatták kezeiket egyébre mint mászásra, nehogy megcsuszamodva legördüljenek a mélységbe“, sat. Ugyanazon író, érdekes munkája*) más helyén, egy másik ilyféle erősség Cortez serege általi ostromát említi, s ezt mondja: „Az indiánok zavart és rendetlenséget színeltek soraik közt, alkalmasint, hogy bennünket eselbe vonjanak az által, hogy őket követve a legmeredekebb mélységek közé vonuljunk. De nekünk is volt ám eszünk, mert jól tudtuk, hogy ha ezt cselekszünk, az indiánok visszafordulnak s rettentő kiabálás közt a tetőről záporként szórják hegyibénk a köveket, s hamar agyon hajigálják egész seregünket. Azért Diaz Bernát kapitányunk csak néhány főemberével nyomult előre, a dolgok valódi állását kikémlelendő, s a sereget hátra hagyta, nem lehetvén tudni, miben járnak az indiánok, s minő veszély fenyegeti ő legkatholikusabb felsége seregeit“ sat.

Éjjeli 10 1/2 órakor egy szemvakító fényű meteor futott éjszokról keletre az égen, s futás-pályája úgy látszott, tökéletes vízirányos párhuzamban volt a földdel. Fénye oly feltűnő volt, miként a lámpa világát felülmúlta, mely mellett épen irtam sátram előtt. Öt perczel azután egy távoli moraj volt világosan hallható, mely távolban kilótt ágyu dörgésének utóhangjaihoz hasonlított.

*) Conquista de Mejico, por Cortez. — J. G. Solis, Madrid 1791. 3-me ed.

Őszvéreink szétkalandozván, s a san-marcóiak közé keveredvén, csak sok lótásfutás után kerithettük őket össze; s így már csaknem 7 óra volt reggel, mikor utunkat folytathattuk.

Ösvényünk az első néhány mértföld alatt éjszaknyugoti irányban vezetett, mely alatt folyvást alább szállottunk a széles völgyben, s nemsokára sokkal mélyebb területen találtuk magunkat, mint voltunk tegnapelőtti és tegnapi tanyánkon. S ekkor egy második rónára érkeztünk, mely alatta van a san-marcói veres homokkőnek, s melynek oldalain különös előnnyel láthatók a rétegek egymásra rakott vonalai; földészek rendkívül gazdag aratásra számíthatnak e vidéken, hol becses geologiai példányok gyűjtése mellett kétségkül fontos geognosiai felfedezésekre is számolhatnának. A magas partok, melyek a völgyet környezik, s melyekhez néha nagyon közel jutottunk, öt különféle egymásra rakott réteget mutatnak. Legfelül ugyanis kemény és tömött homokkő látható, épen olyan, milyen a san-marcói kőszál; aztán egy szintén kemény, fehéres színű agyag, erre egy setétveres színű homokkő következik, s ez ismét egy barnás szürke homokos agyag-rétegre van fektetve.

Noha ekkor még alig haladtunk 20 mértföldet mult éji tanyánktól, a vidék arculata mégis tökéletesen megváltozott. Keresztülhaladva ugyanis ezen második „mesa“-n, az ösvény magas hegyek közé sorult, s néhol több száz lábnyi magas, függőleges falak közt haladtunk; a növényzet lassanként magas fenyűket és cédrusokat mutatott, míg végre e fákól egész erdőségek tárultak fel. Kaktuszt és artemisiát csak imitt-amott szemléltünk, s ezek is törpék és silányak voltak, mintha magok is érezték volna, hogy idegen országban nyomorognak.

Ösvényünk sok helyütt kifogyott, s néha csak gondolomra haladtunk odébb; de akadálylallyal mind a mellett nem találkoztunk.

Dél felé végre egy aránylag friss „carreta“-csapásba érkeztünk, s ezt követve előre lovagoltam, hogy egy hegytetőről kilátást nyerjek; ekkor csak mintegy 25 lépésnyire az út közepén három szürke medvét pillantottam meg. Őszvéremre lapulva, szerencsésen visszavonultam a nélkül, hogy a szörnyetegek észrevettek volna, miben alkalmasint segélyemre volt a szél, mely történetesen meglehetősen fűtt, s épen a medvék felől. Közölvén a társasággal, hogy három „ladro“ csakugyan utunkat akarja ám állani, mindenki nagy izgatottságba jött, s egy másod perc alatt a piszto-

lyok sárkányai ketyegtek; de értesítvén aztán őket a „ladrones“ek minőségéről, természetesen a készülétek is megváltoztak, s rövid hadi tanács után én küldtettem ki Pilka és Manuel társaságában medve uraimék elűzésére, míg a többiek barmainkat vették felügyeletük alá.

Felvont puskáinkkal vigyázva és lélekezés nélkül előre haladtunk, s a fordulónál (hol inént a medvéket megpillantottam) egy szikla mögé vonultunk, honnét óvatosan előretekintve — a triumviratust még előbbi helyzetében találtuk. Egyikök feküdt, míg a más kettő körülte a homokban hentergett. Pilka tüstént célra vette az egyiket, de — csöve csütörtököt mondott; azután Manuel kísértette meg szerencséjét, de puskája — szintén nem sült el; végre én vettem célra az egyik ficzkót, s puff — csak a gyutacs pattant el!

A medvék ekkor gyanúperrel éltek, mert hátuljokra ültek, füleiket felhegyezték s fejeiket minden irányban forgatván, pár pillanatig hallgatództak, aztán eltűntek a fenyű bokrok közt, épen a mint puskáinkat felporozva — ismét készen voltunk új támadást kísérteni.

Higgadt megfontolás után átláttuk, hogy nagy szerencsénk volt, miszerint puskáink (éjjel megnedvesedvén) el nem sülték; mert nem lehet feltenni, hogy legjobb esetben is, mind a három medvét agyon lőttük volna, s ekkor az életben maradtak vagy tán megsebesültek bizonyosan ránk rontottak volna; s habár mi hárman aránylag biztos álláson voltunk is, mégis barmaink közt általános pusztitást és szétfutamodást okoztak volna, s merényletünk ember életbe is kerülhetett volna.

A szürke medve*) minden kétségen kívül legjelentősebb teremtés az éjszak-amerikai vad állatok közt, a jaguárt és párducot sem véve ki. S ha az áfrikai oroszlány, vagy az ázsiai tigris gyorsaságával birna, — akkor bizonyosan oly veszélyes ellenség volna, mint azon állatok, sőt alkalmasint még veszélyesebb is, mert legalább is oly erős mint az oroszlány s oly vérengző és kegyetlen természetű, mint a tigris. Szerencsére azonban a lovat nem képes utólni, mert ha ellenkezőleg állana a dolog, az emberáldozatok száma csudás mennyiségre rugna fel; de gyalog embert

*) *Ursus horribilis*. Ord. — Syn : *Ursus ferox*. Linné, Cuvier, Audubon és mások.

(bármint tudjon is futni) könnyen utólér. Mindazáltal ugy is, a mint valóban áll a dolog, száz és száz hiteles esetek ismeretesek, melyek ezen rémséges fenevad vérengző hajlamát kérdésen kivülivé teszik; s valóban nehezen találkozik Nyugot-Amerikában egy vadász, ki nem képes legalább néhány kalandot elbeszélni, melyeket a szürke medvével ért. S ha ily cseményeket hallunk, könnyen meggyőződhetünk aztán, hogy nem egy emberélet esett már áldozatul ezen szörnyeteggel való kétségbeesett küzdelemben.

A szürke medve óriás terjedelmű és nehézségű állat. Fort-Tejon közelében lőttem egyet, mely 1200 fontot nyomott; s a sanfranciscói állatgyűjteményben látható egy élő példány, mely „General Scott“-nak neveztetik, s még csak 5 éves s már is 1550 fontot nyom. Számos példányokat láttam s lőttem magam is, melyek körülbelől 1000 fontot nyomtak, s így egy tökéletesen kinőtt példány közép súlyát bizvást 900 fontra tehetjük; tehát a szürke medve nagyságra és súlyra nézve a jeges medvével egyenlő.

Alkatra nézve a szürke medve sokkal zömökebb, mint a fekete vagy fehér fajúak. Fülei jóval nagyobbak, karjai vaskosabbak, s egész tekintete sokkal ijesztőbb. Fogai élesek s rendkívül erősek; agyarái hosszúk és felette hegyesek. De leginkább lábujjai fegyverzete az, mit ellenségei rettegnek, és méltán; mert már egyedül talpai oly hatalmasak, hogy 15 hüvelyk hosszú és 12 hüvelyk széles nyomokat hagynak magok után a sárban, s e mellett még újjai végéből éles csontalakú körmök nyúlnak ki, melyek nem kevesebb, mint $\frac{1}{2}$ lábnyi hosszúságúak! Természetesen kinőtt példányról van a szó.

A körmök sarló formájára lefelé konyultak, s még hosszabbak volnának, ha végükből minden egyénnél legalább 1 hüvelyknyi darab le nem volna törve vagy kopva; mert a szürke medve körmeivel a földet szokta ásni. Folytonosan áskál ürgék, patkányok, borzok s különösen édes gyökerek után, s néha bámulatos terjedelemben s csudás mélységre tárja fel a földet egyedül körmeivel. Mindamellet körmői hegyesek és eléggé élesek, hogy velők a lovak, marhák vagy bivalyok bőrét néhány másodperc alatt lefoszthassa; s ez a szürke medve rendes és egyik legkedvenczebb foglalkozása, melyben rendkívül gyakorlott mester.

A szürke medve színe rendszeren sötétveres, keverve fehér és hamuszínű szőrszálakkal, mely vegyület aztán szürke színt ad az egésznek, s innét származik közönséges neve. De mindamellet

nem lehet állítani, hogy a szürke szín a fajnak általános, azaz jelző színe volna, mert noha az a legközönségesebb, mégis találhatunk néha oly példányok, melyek csaknem egészen fehérek, sárgák, veresek, vagy pedig egészen feketék. Az évszak és az éghajlat kétségkívül befolyással van a szőr színére, noha a szőr hosszúsága minden példánynál mindenkor egyforma; a szóban levő medve szőre sokkal hosszabb és tömöttebb mint más medvéké.

Szemei csudálatosan kicsinyek teste nagyságához képest. Maga a szem ugyanis nem nagyobb egy közönséges puszkagolyónál, s a szem azon része, mely a hajak közti nyíláson látható, csak akkora körülbelől mint egy nyúlrótt. De ez apró szemek igen szikrázóak s élesek, mert medve uram igen messzire lát.

A szürke medve geographiai széttartása terjedelmes. Tudva levő tény ugyanis, hogy a Sziklahegyek óriási láncza az éjszaki Jegestenger partjain kezdődik, s az egész éjszak-amerikai kontinensen végig fut; s a szürke medve ezen hegyláncz minden pontjait s mellék ágait lakja, a legéjszakai részekről kezdve le a Rio Grande torkolatáig, vagyis a Mexikói tengerből éjszaknyugoti partjáig.

Keleti Kanadában s az Egyesült államoknak azon részeiben, melyek a Missziszippitól keletre esnek, soha sem vétetett még észre ezen medve szabadon. Ennek oka elég világos; azon országok ugyanis végtelen erdőségekkel voltak borítva a telepedés kezdete előtt, s még ma is nagy részök rengeteg. Már pedig a szürke medve felette ritkán található nagy erdők közt, mert rendkívül ügyetlen és nevetséges famászó. A fekete medve rendszeren fára mászik, prédáját a fákra fogdossa össze, s a fához szoritva fojtja agyon. A szürke medve ellenben nagyon ritkán, s akkor is mindig törpe és ágas bogas vagy görbe fatörzsekre mászik, mert körmei miatt nem tud mászni. Ót leginkább a *corylus rubus*, a *melancha*, *mezquit*, *yucca* vagy *thua* sűrűkben lehet találni, melyeknek hozzáférhetlen s összevisszanótt bokrai felette biztos menhelyétül szolgálnak, s melyeknek árnyai alatt kényelemmel várja be a martalékot, vagy kedve szerént falatozik a málnák és édes bogyók sokféle nemein, melyekkel az ily helyek tömnek.

Patakok és folyók közelében különösen szeret a szürke medve kalandozni, hol aztán a partok füzesében, vagy a cikás sziklafalak közt szokott vadászni, hol, kivált a *juniperus prostrata* ligeteiben oly helyekre vonulhat, hova semmi téremtés se kö-

vetheti, ha csak legalább is oly vastag bőre és hosszú szőrű bundája nincs, mint medve uramnak.

A szürke medve mindent evő állat. Hal, hús, madár, béka, gyík, kígyó, gyümölcs és gyökér tökéletesen egyaránt jól esik étvágyának. A rovar kukaczkokat különösen kedveli, melyek nagy bőségben léteznek itten mindenütt a kidólt és földön fekvő fák alsó részein; s hogy hozzájok férhessen, néha oly nagyságu fatörzsöket hengerít ki helyökből, melyeket két erős ökör nem képes csak megmozdítani is!

Ezen medve néha turkálással is mulatja magát, mint már említém, épen úgy mint a sertések, s sokszor egyetlen holdvilágos éjen át több acerenyi területet tökéletesen s úgy feltúr, hogy egy fűszál sem marad helyén az egész téren. Továbbá úgy mint egyéb medvék, ő is kedveli az édességeket; a málna, szamóca vagy szeder után mértföldekre utazik, s a hol csak szerét teheti, megvámolja a méheseket, s nem egyszer 6—8 kas mézet is egy vacsorára elkölt.

A bivalyt, szarvast és őzet természetesen nem foghatja el futtokban, néha azonban észrevétlenül mégis megközelíti őket s kézre keríti. A párduczról vagy hiúzoktól, ha történetesen lakománál találja őket, minden czeremonia nélkül elveszi a falatokat, s néha százakra menő farkas csapatot is szétkerget dögökről, hol aztán egyedül lakomázik, s mindaddig el nem távozik, míg az egészet fel nem falta.

Sokszor megkisértették már ezen medve apró kölykeit megszelídíteni, de siker nélkül. Többek közt e sorok írója is kerített birtokába a múlt évben két medve-kölyköt, melyek elfogatásukkor alig voltak egy holnaposak. Körülbelöl hat holnapig oly szelídek voltak, hogy kezemből ettek, ajtóm előtt háltak egy juhbőrön, s néha mértföldekre követtek bárhová mint ebek, akár gyalog mentem, akár lóháton voltam. Azonban ezen idő elteltével ingerlékenyek lónek, kutyáimat, melyekkel ezelőtt játszani szoktak s jó barátságban lenni látszottak volt, megtámadni kezdték, néha pedig a hegyek közé szöktek, honnét csak erőszakkal és lánczton hozhattam őket ismét haza. Végre lehetetlen volt feléjük közelíteni, oly mérgesek lettek, s kénytelen voltam őket agyonlőni.

Sokáig a fehér medve tartatott legvérengzőbbnek az egész családban, s minden nevezetes kalandok, melyek utazók által említették, csak ezen fajra vonatkoztak. Sokan lesznek olvasóim közt,

kik csudálkozással olvasták a hajmeresztő kalandok elbeszélését, melyeket a Jegestengereken járt utazók, vagy czethal-vadászok a fehér medvével értek. A fehér medve nagy híre azonban nem sokára feledékenységre fog szállani, ha itteni rokona, mely eddigelé csaknem egészen ismeretlen volt, hóstetteivel együtt általános közismeret tárgya leend. Már is, mióta az aranytelepek kimeríthetetlen sokasága a félvilág kalandorait ide, Kaliforniába csóditette, a szürke medvével való ismeretség terjedni kezd. A Sierra Nevada völgyei ugyanis legkedvesebb tartózkodási helyei ezen rettentő fajnak, s az aranyszomjas kalandorok nem egyszer találkoznak vele a hegyek közt, hol csak kétségbeesett viadal határozta el a terület birtokjogát; s e viadaloiban nem egyszer a szürke medve volt a győztes, gyakran nagy utazó társaság ellenében is, melynek tagjai nehézséget, veszedelmet vagy félelmet nem ismertek, s kik sokszor küzdöttek vala már mindenféle fenevadakkal.

Száz és száz ilyféle kalandok közöltettek újabb időkben a kaliforniai napi sajtóban s itten járkelt utazók jegyzeteiben; a közlött kalandok nagyrészen igazak, de sokszor koholtak és mesék. Ezen elbeszélések már is előkészítették az olvasót mind itten mind Európában, hogy ezentúl olyannak képzelje magának a szürke medvét, milyennek eddig pl. az elefántot, a vízi-lovat, vagy éppen az állatország királyát, az oroszlányt képzelte.

S komolyan és tapasztalásból szólva, a szürke medve valóban oly félelmes és veszedelmes, mint bármelyike a legirhedtebb és leghatalmasb vérengző állatoknak. Fehér ember — habár ügyes és tapasztalt vadász is — ritkán meri megtámadni, hacsak jó paripán nem ül, s a hátrálás nyitva nem áll előtte, s hacsak (mi fődo-log) jó fegyverei nincsenek.

Az indiánok egyáltalán rettegve kerülik, s ha valamelyikök egyet szerencsésen s történetesen leöl, akkor az eseményt oly hős tettnek tekintik az egész törzs, hogy a hóst magasb rangra emelik, s tiszteletére a különösen e célra szerkesztett „medve-tánczot“ napokig eljárák.

E sorok írója sokszor találkozott váratlanul szürke medvével, de, meg kell vallania, mindig kikerülte és soha se kísértette meg a támadást, noha jó szemekkel van megáldva, s csöve meglehetősen biztossággal röpi a célja felé a golyót. S ha mindamellert azt állithatom, hogy Kaliforniában tartózkodásom óta nem kevesebb mint kilencz szürke medvét lőttem, az illető állatok iránti

igazságérzetből azt is hozzá kell tennem, hogy mindegyikét egyenesen e célra rendezett vadászat alkalmával löttem le, mikor lehető legnagyobb biztosság környezett engemet, s olyformán rendezett vadászaton, hol a szegény medve mit se gyaníthatott az őt környező veszedelem felől, s kénytelen kellett lenni csövem elé lépegetett. Vagy néha tökéletesen biztos helyekre alkalmazott éji leszen, hol a gyanunélküli állat teljes bizalommal közelített a kirakott csalétekre, reménylve, hogy háborítatlanul fog lakomázni az éjen át, s a széllel néha oly közelségre lépegetett hozzám, hogy homloka csaknem csövembe ütközött.*)

A szürke medvével történt s főlebb említett találkozás után irányunkat folytattuk, s nemsokára czikás sierrák közé érkeztünk, melyek teteje felhő foltokkal volt borítva. Pár mértföldre egy patak partjaihoz jutottunk, s meg sem állapodva át akarók gázolni, de öszvéreink a patak medrében a futó homokba süllyedtek. Mikor észrevettem, hogy állatom aláfelé száll, már késő volt a sarkantyuzás, többé ki nem kaphattam a kantáron, tehát a vízbe ugrottam s így vergődtem a tulsó partra. Ugyanazt tette a társaság minden tagja, az öszvéreknek csak háta látszott ki a vízből. Azonban terheiktől megszabadulván, szerencsésen kivergődtek, s azt, hogy a málhák megáztak, kivéve, mi baj se történt.

Innét egy mély hegyvágányba érkeztünk, hol véges-végig egy tisztavízű csergedező patak folyt, mely olykor néhány száz lépésnyire a homokban eltűnt, aztán más helyen ismét feltűnt. A víz medrében sok helyütt apró nyárfákat láttunk, melyek egészen be voltak fonva szőlővel; ragyogó zöld leveleik különös élvezetet nyújtottak a szemnek a különben mogorva sziklafalak egyforma szinezete közt.

Imitt-amott csudálatos nagyságu zöld köveket láttunk, melyek valami földforrongás által a hegyek gyomraiból hányattak ki

*) Nem rég egy különösen szép példányt löttem, melyet nagy gondal készítettem el, s e napokban utra indítottam Magyarország felé. Mire e sorok elhagyandják a sajtót, alkalmasint a példány már föl lesz állítva nemzeti Muzeumunk gyűjteményében, s az olvasónak alkalma lesz a nevezett medvét valóságban is láthatni; mert úgy hiszem, mindéddig hazánkban egy példánya sem létezett, a mint vajmi kevés létezik egyébbütt Európában. Szükségese nek tartom megjegyezni, hogy a m. n. Muzeumnak küldött példány nőstény, s csak két éves, teljes kifejlését azonban az állat csak 4-ik évében éri el.

s jelenleg festői zavarral egymásra halmozvák össze a tetőkön. Az egész fal mindenütt tejfehértésű vékony kvarcz rétegekkel volt czikázva, s a hol csak parányi föld szedte össze magát a falak porhanyival tölt üregeiben, onnan hosszú fülű kaktuszok és szurony-pálmák lógadoztak hegyibénk.

Végre a hegyszoros szájához érve, egy pár sós tóhoz jutotunk, honnét rendes és jó csapású „careta“-út vezetett San Gabriel nevű 4 emeletes faluba, hova jókor délután érkeztünk.

San Gabriel semmi említésre méltó nevezetességgel sem bír. Lakosai száma mintegy 300, kik a közeli völgyben nagy kiterjedésű kertekkel birnak, hol a vidéken diszló gyümölcsöket — különösen szőlőt — és kerti veteményeket nagy szorgalommal és jó sikerrel művelik. A kertek körül néhány keskeny levelű tölgyet is láttunk (*Quercus olivaeformis*), az első és egyetlen példányokat a félszigeten való utazásunk alatt.

A falu közvetlén szomszédságában egy kis patak magas és széles töltések közé van szorítva, hol egy malom létezik, de mely az év 10 holnapja alatt minden töltés és vízfogdosás daczára oly kevés vízzel rendelkezik, hogy alig képes a molnár tengerijét megórleni, melyből napi kenyeret süthessen magának. A malom, mint minden ilyféle alkotmány a félszigeten, felette egyszerű és idomtalan szerkezetű. Magyar hazánkban sok kelyűtt láttam hozzá hasonló malmokat, de feltéve, hogy olvasóim közül számosan nem részesültek még ily szerencsében, megkísértem röviden leírni.

Egy függőleges tengely alsó végére alkalmazva van a vizkerék, s a tengely felső vége a malompadozatba nyúlik, hol a felső órló-kőhez van erősítve, mely a tengely forgása következtében az alsó órlókőn forog. E gépezet fölött egy terjedelmes ökörbőr függ, mely felül egy négyszögű ráházat belhelyezése által nyitva tartatik, s lefelé mind keskenyebb, úgy hogy az egész egy megfordított szabálytalan csúcsához hasonlít. Legalsó szűk végén a zsák természetesen lyukas, s e vége egy zsinog segedelmével az alája helyezett vályuhoz van kötve. A vályu egyik vége a zsákhoz lévén erősítve, másik vége, vagyis szája, egy hosszú és vizirányosan helyezett póznával tartatik egyensúlyban, melynek egyik vége egy függőleges, másik vége pedig egy rézsut álló póznácskán nyugszik, mely utóbbi vége az épület tetejéhez van erősítve. A kerék és kövek forgása természetesen mozgásba hozza az egész alkotmányt, s így a kövek fölé helyezett tengerit a mozgás a vályuba

s innét a kövek közé szórja, honnét aztán az alsó kő oldalába vágott lyukon egy másik vályuba potyog a megőrölt tengeri, mely azonban egy hajszállal sem finomabb a dara kásánál.

Körülbelül egy óra pihenés után ismét útra keltünk, s kedves külsejű vidék közt haladtunk tova. Néhány mértföldnyi nyaralás után ösvényünk éjszaki irányból egyszerre egyenes nyugoti irányt vón, s kevés idő múlva ismét hegyek közt találtuk magunkat, melyek egyáltalán hasonlóak voltak a tegnapi utunkon leirtakhoz; az erdőség mindenütt leginkább czédrus és fenyűből, különösen szurkos fenyűből állott.

Erős szándékunk volt San-Felippe nevű faluig utazni, azért a hol csak lehetett, ügettünk, de sok helyütt az ösvény nagyon meredek, s kövekkel torlaszolja, helyel közzel pedig homokos volt, hogy számításunk szerint több mértföldnyi távolságra voltunk célpontunktól, midőn az éjszaka tökéletesen ránk sötétedett. Le kellett tehát ismét szállani öszvéreinkről, s kantárszáron utánunk vezetni őket. Szerencsénkre ez alkalommal semmi gáttal és nehézséggel sem találkoztunk, sőt egész estve szünetnélkül vilámlott minden irányban, s ezen természeti világítás nem kissé járult hozzá, hogy esti 10 óra körül minden baj nélkül San-Felippe elé érkeztünk, hol a lakosok segedelmével és szivességéből felette kellemes éjet töltöttünk.

San-Felippe-ben ugyanis épen lakadalom volt, midőn megérkeztünk, s az „alcalde“ tüstént szíves volt bennünket meghívni a fandangóba. Oda érkezvén, az egész társaságot zajos mulatozás közt találtuk, a „cuna“ és „bolero“ felváltva lejtetett, s mindenki iparkodni látszott a drága időt úgy használni, hogy lehető legtöbb élvezetet nyerjen alatta. Az alcalde és neje a szoba végén diszpadon foglaltak helyet, az asszony egy fekete négyszögletes palaczkkal volt fegyverezve, mely „aquardiente“-t tartalmazott, s melyből a különös érdemre méltó vendégek megkináltattak, hogy legalább egy kortyot igyanak belőle. A zenekar gitárok, hegedűk és tamborettókból állott, s a zenét rögtönzött dalok éneklésével kísérték. E dalok néha oly talpra csettek voltak, hogy az egész közönség hangos és hosszú nevetésben tört ki, az énekesek elménczsége elismeréséül, noha az elménczségek néha felette gyanus célzásuak voltak.

A „fandangó“-ban valami Don Pedro de Bacca nevű egyénnel ismerkedtem meg, ki a környéken létező ezüst-bányák

egyik fótulajdonosa, ki értésemre adta, hogy bányái bőségben adnak ezüstöt, rezet, vasat és „azogue“-t*). Kivánságomat kifejezván ezen érzekből példányokat kaphatni, Bacca ur ajánlkozott, hogy rögtön egyik emberét kiküldi e czélból a bányába. Körülbelöl éjfél volt már ekkor, tehát kértem, ne okozzon magának ilyféle kellemetlenséget, de ő makacsul megmaradt elhatározása mellett, s egy peont tüstint lóra ültetett s útnak indította az érczpéldányokért.

Reggeli 6 órakor a peon csakugyan már visszaérkezett derekasan megrakodva ezüst-éreczol; de rezet és vasat nem volt képes az idő rövidsége miatt hozni, minthogy az 5 óra alatt ugyis közel 40 m. fdet lovagolt, s azon bányák még néhány mértfölddel beljebb vannak a hegyek közt. Bacca ur a kvarcot „madre de la plata“-nak (ércz-anyjának) nevezte, s ezt azért említem meg, mert tőle hallottam először ezen kifejezést; a félsziget egyéb részsein „quixa“-nak hallottam mindig neveztetni.

Ugyancsak Bacca ur egy valóban gyönyörű jaguar-bőrrel is ajándékozott meg, melyet csak néhány napok előtt bányája közélében lőtt vala le s mely annál kedvesebben lepett meg, mert egész utazásunkon, noha nyomait több helyütt láttuk, magával az állattal sehol sem találkozhatánk. Sőt tovább menve sajnálkozással vallom be, hogy szabad állapotban még soha sem láttam életemben jaguárt, a macska-csulád ezen legszebb s egyuttal egyik legveszedelmesb képviselőjét.**)

De ez nem csuda, mert a jaguár feletté ritka állat, részint mert egyedül éjjel szokott kalandozni, részint mert különben is egyike azon rémséges vérengző teremtetseknek, melyek az állatvilág különös szerencséjére csak kevés számmal léteznek.

A j a g u a r (Felis onca. Linné) zsemlyeszínű, oldalain, há-

*) Az utóbbi kifejezés alatt azt gondoltam, kénesöt értett, de utóbb értésemre adatott, hogy az „azogue“ mexikói bányász értelemben amalgamatio alá alkalmas ezüst-érczet jelenthet, minthogy az innét szerzett példányok, mint a vegytani vizsgálat bizonyította, semmi kénesöt sem tartalmaztak.

***) A londoni „Regens Park“ állatkertjében létező példány az egyedüli, melyet élve láttam; de persze az is nyomorult kinézésű és — köztudomás szerént — mindkét szemére vak, mi nagyon szegény fogalmat adhat a szabadon élő példányok szépségéről és nagyságáról, mely közbeszéd tárgya mindenütt, hol ezen macskák tartózkodnak. A londoni példány egyébiránt egyetlen élő példány, mely europai gyűjteményekben létezik, s tehát érdemes megnézni.

tán és nyakán apró, szabályszerű, csillagforma foltokkal. Melle és hasa fehér, szakállá szürke. Az egész állat közép hosszúsága mintegy 9 láb, beleszámítva farkát is, mely majdnem 3 lábnyi. Lábai aránylag rövidek, dereka behorpadt, mint például a lóé.

Életmódjára nézve a jaguar a magányt szereti s mindentünnen önkényt távozik, hová a polgárosodás közelit, noha felőle is elmondhatjuk, mit a pekkárykról mondtunk, hogy t. i. félelmet nem ismer s az ellenséget, akár egyes, akár számos, akár nagy, akár kicsiny, s bármily fegyvere legyen is, kimélet és különbség nélkül megtámadja. Sőt támadásait nem csak élelemszerzés végett teszi, de az élvezet okáért is, melyet magában a vérengzésben lel, ezért ha csorda vagy ménes közé jut, annyi marhát vagy lovat öldös le, a mennyit csak bír, noha éhsége enyhítésére tán egy bornyú fele is elegendő lenne.

A jaguar veszélyessége tán leginkább azon körülményben rejlik, miszerint minden vérengző állat közül a legügyesb famászó. Don Bacca állította, hogy egyedül körmei segítségével mászik a fára felette nagy gyorsasággal; s erősítette, hogy már gyakrabban hallotta a jaguar körmei sebes futás közti kopogását több mint fél mértföldnyi távolságról. Állítása szerint a jaguar épen oly sebesen tud, fejével előre, a fáról lefutni, mint azon felszökik.

Fára mászván a jaguar, rendszeren kihajló ágak közé lapul, különösen oly helyeken, hol sós tavak vagy források vannak közel; mikor aztán a gyanu nélküli vadállatok, vagy marhák, lovak sat. alatta elhaladnak, villámesapásként hegyibök ugrik, éles körmeit nyakuk mélyébe süllyeszti s kevés pillanat mulva földre terítvén őket, széttépi.

A jaguar geographiai szétesztása nagyon terjedelmes, mert Paraguaytól egész Éjszak-Mexikóig mindenütt található; sőt egyes példányok Kalifornia déli részeiben s Texasnak a Mexikói öbölre dülő bozótjaiban is találtak, de itt rendkívül ritkán. A 33-ik éjszaki szélességi fokon felül még soha sem lehetett jaguárt látni, ez kétségen kívül megállapított tény, s azért folette nevetésesnek találják azok, kik e körülménnyel ismeretesek, mikor néhány európai utazóban azt olvassák, hogy Saint Louis körül Kentuckyban, vagy Jowában jaguárokat lóttek! Meglehet, hogy nem lévén avatottak a természettudományokban, legkevesebb ámitás és dicsekvési szándok nélkül irtak ilyesmit, s tán valóban láttak és lóttek is hiúzt vagy párduczot (*felis concolor*), de mielőtt

oly magas hangzású állat nevét említenék, mint a jaguar, jó lett volna előbb valami természetrajzba beletekinteni s abból legalább azt kiolvasni, hogy vadászterük legalább is 1000 mértföldre volt a jaguarok legközelebbi vagyis legéjszakibb határától. *)

A jaguar, mint mondtam, mindenütt ritka állat, s mindenütt csak alkalmilag s nagy időközzel látható; de az Éjszakamerikai egyesült államokat nem lakja, azon egyes példányok kivételével, melyek néha legdélibb részeibe tévednek, s melyek közül tökéletesen elegendő egy példány, hogy száz és száz mértföldre terjedő vidék lakosait rémülésbe hozza, épen oly rémülésbe, mint például valamely magyar falu lakóit fél tuczat veszett kutyának egyszerre való megjelenése.

Sok utazó azt is állítja, hogy a jaguar bögését hallotta a rengetegek vagy hegyek közt. Ilyfélét azonban a lakosok, kiknek szerencsétlensége a jaguarok szomszédságában élni, soha sem hallottak, s mitsem tudnak a jaguarok böge vagy ordítása meséjéről. Bacca ur szerint sokszor hallhatni ugyan visító hangokat a Sierrák közt, különösen éjjel, de szerinte e hangok az ily rengetegek közt élő számos bagolyfajok sivitásai, mert a jaguar soha sem sivit vagy ordít, s az egyedüli hang, mit kiejteni képes s gyakran hallat is, a macskák kurrogásához hasonló tompa, elfojtott s szomorú morgás, s e morgásról, melyben következő hangokat lehet kivenni: jau-guh-häär, népies nevét is kapta, tudniillik e hangok összehúzásából lett a „jaguar“ szó, melyet „haghár“-nak kell olvasni.

Búcsút vévén szíves és vendégszerető gazdáinktól, sok szerencsekívánás közt a jólelkű, egyszerű nép részéről, reggeli 7 óra körül útra indultunk, utolsó napi útunkra; mert noha San-Bartolme közel 50 mértföld távolságra volt, elhatároztuk, hogy ez utat egy nap alatt megtegyük s így utazásunkat befejezzük.

*) Évek előtt például egy magyar hazánkfia éjszak-amerikai utazásáról egy munkát írt, melyben ugyan sok olvasható és néhány hibanélküli statisztikai adat van, de egyéb képtelenségek közt ez is előfordul, hogy szerzőjük valahol Visconsin államban (ha jól emlékszünk S z é p t á j körül, s tehát a 46° éjszaki szélesség alatt) jaguar vadászatot volt s jaguart lőtt. — Ez állítás épen olyforma, mintba valaki azt mondaná, hogy a Hortobágyi pusztán giraffot és oroszlányt vadászott és lőtt! Ha tisztelt hazánkfia azt állította volna, hogy jegesmedvét konzolt le, még inkább hihető volna elbeszélése, mert Visconsinban csakugyan közelebb volt ezen állatokhoz, mint a jaguarhoz, annyi bizonyos!

Mielőtt azonban tovább indultunk, a kíséretül adott katonákat elbocsátottuk, mert átláttuk, hogy ugyis szükségtelenek, hasznukat egyáltalán semmiben sem vettük, a „ladrones“-eknek nyoma se látszott sehol, s tehát társaságuk csak terhünkre volt; nem is említve, hogy másrésről reájok nézve felette terhes és fárasztó volt az önkénytelen séta. Midőn e szándékunk tudtokra adatott, az őrmester határozottan kijelentette: hogy lehetetlen visszamennie mindaddig, míg rendeltetésünk helyét el nem érjük, mert az őrnagytól határozott parancsot kapott, bennünket utunk végéig kísérni, s pedig rendkívül szigorú büntetés terhe alatt. Így állván a dolog, valamennyiünk által aláírt bizonyítvány-levelet adtunk nekik, melyben kijelentettük, hogy hűségesen San-Bartoloméig kísérték, s mindnyájukat, mint rendkívül derék és hűséges vitézeket az őrnagy figyelmébe ajánlottuk.

Körülbelől hat mértföldet haladván, Quiarra nevű faluhoz érkezünk, hol az ut kétfelé ágazik. Az egyik éjszaknyugoti irányban San-Diego felé fut, míg a másik délnyugot felé San-Bartoloméba vezet. Mindkettő jó csapású „careta“-út, legalább a falu közelében.

Quiarra számos apró házakból áll, melyek mind négyszögletesek és egy emeletesek, s szokás szerint csak lajtorján juthatni beléjük. A falu éjszaki oldalán egy nagy kiterjedésű templom romjai láthatók, melynek falai egészen veres homokkőből építvék, és pedig nem nagyobb mint 4 □ hüvelyknyi kődarabokból. A fal külseje mindenütt sima, sok helyütt csiszolt márványhoz hasonlít. Az épület körül számnélküli házak maradványai láthatók, de nagy részök már homokba van temetve, noha a templom falai sok helyütt még épek, s közel 60 láb magasak. Az épület alapja kereszt alakú, a kiálló vonalak sarkain egy-egy négyszöggel, melynek célját nem voltunk képesek csak gyanítani is, úgy azt sem, ki építette, minő város lehetett, s miféle nép pusztította el.

A mint az épületet nézegettük, egy köpenybe burkolt benszülött mexikói közelített hozzánk s a lehető legtitokteljesb mozdulatokkal e szavakat intézte hozzám: „Valamit mondani szeretnék önnek uram, de egyedül önnek, azaz négyszem közt.“ Tüstént követtem kívánsága szerint házába, hol számos nőket együtt találtam. Egy ideig üldögéltem a padon, különféle közönyös tárgyakról beszélve s kíváncsian várva a titok felfedezését; de úgy látszott, barátunknak nem volt inyére a nők jelenléte, mert nem

szólott, s így kalapomat véve távozni készültem, mikor aztán öszszetett kezekkel rimánkodott ismét, hogy maradjak. Ekkor néhány kérdést intéztem hozzá a vidék geographiáját illetőleg, s különösen a hírneves Rosariói romokra vonatkozólag, miket tökéletesen hasonlónak állított a quiarrai maradványokkal.

Végre határozottan kijelentettem, hogy tovább maradnom lehetetlen, mert felette sietnünk kell, hogy San-Bartoloméba ér-hessünk; s ekkor ismét kérve kért, hogy találkozzam véle a falu végén levő czédrus-ligetben az út mellett, hova ő rögtön el is indult. A mint a ligethez érkezett karavánunk, emberünk csakugyan ott volt már, s hátra maradván kértem, hogy sietve és röviden mondja el mondani valóját. Ekkor értésemre adta, hogy egy csudálatos gazdagságu bányát fedezett fel, hol arany és ezüst bőségesen található. Én rögtön kérdeztem, miért nem szedi hát ki belőle a kincseket, ha felfedezte? „Oh — válaszolá, mindenki láthatja, hogy uraságod még nincs régóta ezen országban, mert úgy látszik, nem tudja, hogy itten a szegény nép semmi vagyonhoz sem juthat. A gazdagok tüstént elrabolnák tőlem. Ha azonban ön pártfogását megnyerhetném, természetesen másként állana a dolog, mert szorgalmam gyümölcsétől senki se merészelne megfosztani.“ Aztán hozzá adá: „Nevem — s kérem önt, írja le, hogy el ne felejtse — Jose Lucero, Quiarrai Jose Lucero, s bárkit kérdezend ön San-Bartoloméban, mindenki azt fogja mondani, hogy becsületes ember vagyok.“ — Természetesen tárczámba jegyeztem Jose Lucero nevét s aztán — társaságunk után vágattam. S ha most olvasóim közül valakinek kedve van a vállalatba bocsátkozni, tudhatja ezen közleményem által, hol kell keresni a quiarrai kincseket.*)

Utunk ezután folyvást a hegyek közt vezetett, melyek nagyrészt kopár porhanyból vagy veres homokkóból álltak, s melyeken a kaktuszok kivételével alig volt növényéletnek nyoma látható.

Sok helyütt ezer és ezer ürgéket láttunk a hegy oldalon üldögélve vagy futkosva, melyek, a mint felejük közeledtünk, sünet nélkül olyforma lármát ütöttek, mint az apró kutyakölykek.

*) San-Bartoloméban tudakozódván Jose barátunk felől, értésemre adatott, hogy szegény évek előtt gazdag volt, de az arany bányák és rejtett kincsek mániájától lepetvén meg, mindenét ásás és turkálásra pazarolta, míg végre jelenlegi szegény állapotára jutott; sokan azon véleményben vannak, hogy Jose barátunk agyában nincsen minden egészen rendén!

Nem kevésé törtük rajta fejünket kitalálhatni, hogyan és min élhetnek ezen állatok e hegyek közt, de természetesen csak sejtelemhez sem juthattunk; az egész oly valami titokteljes s megfoghatatlan természeti tünemény. Az ürgék tudományos neve „Spermiophylus Beecheyi“; déli Mexikótól egész Oregonig mindenütt bőségben találtnak a tengerparton, a kertészek nem kevés bosszúságára, mert oly pusztító teremtések, mint magyarországi rokonaik.

Dél körül Abojo nevű 1 emeletes falucskához érkeztünk, hol egy ideig pihentünk s állatainkról jól gondoskodtunk. A falu körül minden irányban ismét számos és nagy kiterjedésű romokat láttunk, melyek tökéletesen hasonlítanak a Quiarrában létezőkhöz, s hozzá még egy épen akkora s épen olyforma templomnak romjait is találtuk; egyik oldalán néhány ablak is látható még, melyek fölül csucsban végződnek, olyformán mint a gót épületeknél.

Gregg egy nem rég megjelent, terjedelmes olvasottság alapján írt, nagyon érdekes munkájában *) azt állítja: hogy mind ezen épületeken ma is szemlélhetők még spanyol czimerek maradványai, s ebből azon következtetést vonja le — s igen természetesen —, hogy az épületek a spanyolok által állítottak fel a hódítás alkalmával, vagy tán utóbb, de minden esetre spanyol papok felügyelete alatt. Mindezt szem előtt tartva, a hol csak időm engedte, szigoruan vizsgálódtam a kérdéses czimerek után, de sehol sem akadhattam még csak nyomára sem ilyféle maradványoknak; s tudakozódván értelmes benszülöttek közt, senkit sem találtam, ki valaha ily czimereket látott, vagy róluk valamit csak hallott volna.

Ily összeütköző levén kutatásom eredménye Gregg állításával, a mint Tejonba visszaérkeztem, tetemes költséggel rögtön megszereztem mindazon nevezetes régi spanyol írókat, kiknek hátrahagyott kincsei ezen országnak régi viszonyaira vonatkoznak. Idővesztegetést és fáradságot tekintetbe sem véve, Solis, Miguel de Vanegas, Clavigero és Nizza számos kötetekből álló munkáit átlapoztam, s kutatásaim eredményét következő sorokban van szerencsém olvasóim azon részének bemutatni, mely némi érdekléssel viseltetik archaeologiai különösségek iránt.

*) Anahuac and ancient Aztec remains. by J. Gregg, L. D. D. Philadelphia. 1854.

Vanegas azt állítja, hogy 1538-ban valami Marcos nevű szerzetes egy nagy várost fedezett fel, hol hét emeletes házakat talált. Továbbá, hogy 1542-ben Frances Vasquez de Coronado a Gila folyóhoz érkezett seregeivel, honnét délnyugoti irányt véve a hirneves Abo és Quivira városokhoz vonult, azaz a Tiguc királyságból a Cibolo nevű országba, hol akkorában Pat-tarax király uralkodott, s a nép főgazdagsága fekete marhákból (el toros negros) állott, melyek élelem, ruházat és butorzattal látják el az egész lakosságot. Ez, úgy hiszem, tökéletesen elégséges, hogy kétségen kívülvé tegye nem csak azt, hogy Abojo és Quiarra indián eredetűek, de azt is, hogy azon időkben a bivalyok ezen ország állatai közé tartoztak.*)

A hirneves Cibolo királyság**) noha nagyon messze volt Mexiko városától, mindamellét úgy látszik, Montezuma előtt ismeretes volt, mert állat-kertjében számos bivalyok léteztek, melyek láttán Cortez és a spanyol nemesség nem kevésbé elcsudálkoztak, mikor a várost elfoglalták. Vanegas szerint Sonorában és Chihuahuában nem élt a bivaly, sőt a Gila és Colorado folyó környékén sem láttatott.***) Mint már említém, a bivalyok jelenleg egyedül a prairieken találhatók; s Vanegas és Solis világosan értésünkre adják, hogy ezen állatok Kalifornia és Mexikóban nem tartózkodtak, tehát igen természetes, hogy a bivalyok az ezen országokat körző vidékekről kerítették. Jól tudjuk azt is, hogy a mexikói őslakosok szokása volt embereknek oly nevet adni, mely valami kalandos vagy hőstetteikkel összeköttetésben volt; a városokat pedig közönségesen oly nevekkel ruházták fel, melyek eredetükkel kapcsolatban levő tárgyakra vonatkoztak, vagy a velők összekötött nevezetességet örökítették.****) Mindezt,

*) Jelenleg ugyanis köztudomásu tény, miként bivaly a 108-ik hosszúsági foktól nyugotra nem található, s emberi emlékezet óta sohasem találtatott.

**) A Cibolo szó jelenleg sok új-mexikói indiánok nyelvén bivalyt jelent.

***) Ugyanezen író következőleg írja le a bivalyt: „A mexikói bika (egyik legnagyobb ritkaság ezen országban) hátán bozontos szőrű, úgy mint a teve, oldalai meztelenek, farka hosszú, s nyakáról hosszú serény lóg le, mint az oroszlánnyéról. Körme olyan, mint a közönséges marháé, s feje a bikáéhoz hasonló fegyverzettel van ellátva, s csakugyan egészen olyan mint a bika, vadság, erő és fűrgesség tekintetében.“

****) Igy példánakokáért a nagyhirű Tezkukán főnök N a z a h u a l C a y o t e l (éhes farkas) néven volt ismeretes, mert egyszer egész csorda éhes

s hasonlók egész összegét a fentnevezett írók munkáiban tekintetbe véve, úgy hiszem, nem leend minden valószínűség nélküli állítás, ha azt mondom, hogy a Cibolo királyság alatt is azon ország értetett, honnét a bivalyok hozattak.

Az olvasó engedelmével most összehasonlítom az aztek város építészetét a félsziget épületeivel. Rosario és San-Vicente nevű helyeken a félszigeten jelenleg is hét emeletes házak léteznek ép és lakható állapotban; sok helyütt, mint az olvasó elbeszélésünkből tudja, négy, három és két emeletes házak léteznek, néhol vályogból, másutt kőből, sok helyütt pedig kő és vályogból keverve. S Vanegas szerint Quivira és Abóban hét emeletes házak léteztek, s Tagiquében szinte több emeletesek. Tegyük még hozzá, miként számos helyeken ma is láthatók nagy kiterjedésű vizárkolások nyomai, s most figyelmet kérünk :

Teljes bizalommal hisszük, hogy nehézség nélkül be lehet bizonyítani, hogy az ős mexikóiak és szomszédjaik lakhelyeiket kivétel nélkül számos emeletekre építették, míg a spanyolok változatlanul földszinti — s csak ritkán egy emeletes — házakat emeltek. Solis ugyanis azt állítja, hogy Iztacpalpa városa számos 2, 3 és 4 emeletes házakból állott, s értésünkre adja, hogy Mexiko városában a király főtábornoka az állatgyűjteményi épület 3-dik emeletében lakott. Továbbá elbeszéli, hogy egy nagy kiterjedésű falat látott, mely a távoli hegyekből egész a város közepéig nyúlt, s mely mellett két kővel kirakott csatorna volt építve, hogy ha netán egyiket tisztítani kellene, a másik amannak helyét pótolhassa. S a következő lapon e sorokat olvashatjuk: „A falakon két vagy három sor kifűrt fákból készült eső vonult végig, melyek néhány lépésnyi közökben kő- és mészből épített oszlopokon nyugodtak.“

A romok tehát, melyeket Abojo, Quiarra s számtalan más helyeken láthatunk jelenleg (a kaliforniai félszigeten úgy, mint Új-Mexikóban s Mexiko éjszaki részeiben) kétségkül indiánok által építették századok előtt, habár megengedjük is azt, hogy né-

farkast vagdalt le. Mexiko városa eredeti neve pedig Teno Chitlan (kaktusz a hegytetőn) volt. Az aztek nép ugyanis vándorlása alkalmával egy hegytetőn magánosan álló különösen nagy kaktuszt vett észre, épen a mint egy sas reá szállott. Ezen eseményt jó előjelnek tekintették, s oda építették a várost. (Lásd Prescott: Conquest of Mexico. Vol. 1.)

hányan tán spanyol papok vezetése alatt a foglalás óta rakott épületek maradványai, mert csakugyan számos példa van rá a hódítás történetében, hogy oly egyének, mint például Kino atya egyedül kereszttel fegyverkezve a messze vidékek indiánjai közé nyomultak, őket megtérítették, s aztán a vallásos buzgalom befolyása alatt velök templomokat és kolostorokat építtettek. — Vancagas többi közt valami Juan Padella nevű szent atyát említ, ki az akkor szigetnek képzelt félsziget éjszaki részeit meglátogatta egy kis sereg élén, de katonái kevés nap múlva mind szétfutottak — aranyat keresni, kik — az író kifejezésével élve — inkább szerettek kincsset gyűjteni, mint az indiánokat téríteni és mesterségekre tanítani. A szent atya egyedül maradt, s utóbb egy nagy község feje lón, melynek azonban jelenleg nyomai sem ismeretesek.

Clavigero érdekes lapjain sok különös adatokat olvashatni, melyek csaknem kétségkivülivé teszik a félsziget őslakosainak azonosságát, vagy legalább közeli rokonságát az anahuak néppel. Többi közt egy helyütt ezt állítja: „Vándorlásaik alatt (az anahuak-ok) terjedelmes házakat építtettek sok helyütt, hol pár évig tartózkodtak. Néhol ma is láthatók építkezéseik nyomai, különösen a Gila folyó, Pimeria és Zacatecas környékén.“ Másutt az aztek nép költözését említve, következőleg ír: „Átkelvén a Veres folyón (Rio Colorado), körülbelül a szélesség 34° alatt dél és délnyugot felé vonultak, hol egy nagy víz mellett megállapodtak (Bibor tenger?) s több ideig tartózkodtak; mert ma is láthatni nagyszerű épületeik romjait a víz mindkét partjain. Ezen helyről aztán dél és délkelet felé költöztek, s az éjszaki szélesség 29° alatt ismét megtelepedtek, különösen egy szigeten, mely mintegy 200 leaguenyi távolságra van éjszaknyugoti irányban Mexiko városától. Ezen telepjük ma „Case grandi“ (nagy házak) néven ismeretes a csudálatos nagyságú épületek miatt, melyek romjai ma is állanak, s melyek a mexikóiak közti általános szóhagyomány szerint az aztek népek által építtettek vándorlásaik közben. Mind azon „Case grandi“-ik tökéletesen a Mexiko városa környékén található épületek mintájára vannak építve, azaz 3 és 4 emeletesek, egy terrace-val a tetőn, s földszint nem lehet az épületbe jutni. Az ajtó az első, de legtöbbször a második emeleten van, úgy hogy létra nélkül lehetetlen bejutni. Ez építkezés célja hihetőleg az önvédelem volt, hogy éjen át a létrákat felvonva, csak azok juthassanak a házba, kik oda tartoznak, s hogy az ellenség kizá-

rassék. A „Case grandi“-k tetején még sok helyütt emelvények láthatók, a monda szerént, melyek torony alakúak. Ez intézkedés célját nehéz volna megmondani, de alkalmasint azért építették a tornyok, hogy őrök onnét, tetemesen magasb helyen levén, az ellenség közeledését jókor észrevehessék, s így a harczosoknak idejük legyen védelmi készültekre.“

Ezt olvasva, önkénytelen is Quiarra és Abojo jutott eszünkbe, s tán a „Case grandi“ alatt épen ezen épületek értettek.

Említést tevé a Cibolo királyságról, szükségesnek tartom Clavigeróból ide jegyezni, hogy ezen királyság hét városból állott, s e körülmény ismét az aztek nemzetet juttatja eszünkbe, mely szintén hét nemzetségből állott, mely szerkezetet vándorlása egész ideje alatt mindig felbontatlanul megtartott.*)

S most legyen szabad ugyanezen Cibolo királyság fekvését kifürkésznem. Jelenleg két telep létezik a kaliforniai félszigeten, mely nagyon hasonlít a Cibolo névhez. Egyike Cibolletta, s a másik La Joya de Ciboleta. Az első mintegy 240 m. f. távolságra van délnyugoti irányban a Colorado folyóhoz, míg a másik — mint olvasóim tudják — San-Bartolme közelében fekszik, azaz mintegy 285 m. f.-nyire ugyanazon folyótól, s ugyanazon (átalános) irányban. Vanegas azt állítja, hogy Vasquez Coronado a Zacatecas környékéről Tigue felé nyomult előre, mely egy nagy folyó mellé épült, s ott először értesült Quivira fekvéséről, mely egyik legnagyobb város volt a Cibolo országban. V. Coronado tüstént egy sereget indított útba, mely délfelé vonult, és mintegy 100 leaguenyi távolságra csakugyan meg is érkezett Quivirába minden baj nélkül, mert az út nem igen hegyes volt.

Mindezekből világosan az tűnik ki, hogy V. Coronado serege hosszú utat tett, mielőtt a nagy folyóhoz érkezett, s ismét 100 leaguenyi távolságot járt be, hogy Quivirába juthasson; s hogy az ország nem igen hegyes volt.

Ha az olvasó most figyelembe veszi, hogy a Colorado folyó ezen országokban az egyedüli „nagy folyó“, kétségkél meg fog győződni, hogy ezen folyón volt Tigue városa, melyhez Coronado serege érkezett. S tekintetbe véve, hogy a Colorado folyó

*) A hét nemzetség neve következő volt: Xohimilca, Tepaneca, Chalcez Hahinca, Flascala, Colhua, Mexiko. (Lásd Prescottt Conquest of Mexico II. köt.)

csakugyan mintegy 100 leaguenyi távolságra van a mai Quiarra nevű faluhoz, s hogy az e folyó és falu közti hegyek oly jelenték-
telenek, miszerint a völgyeket csaknem rónaságnak nevezhetni,
alig lehet tovább kételkedni, hogy a quiarrai romok egykor Qui-
vira városát képezték, s Cibbolletta, La Joya de Ciboleta, Abojo,
Quiarra, San-Marco, Rosario és San-Vicente az egykori Cibolo
királyság hírneves hét városát tették. Az aránylag róna vidék a
Colorado és Quiarra közt, tökéletesen lehetővé tette a bivalyok
utóbbi helyre juthatását is, vagy legalább egy kis csorda oda té-
vedését s később megszelidítését, mire elég példa van ma is a
choctaw, cherokec és más indiánok közt.

Noha a fentebbi okoskodás kitérésnek tekinthető elbeszélés-
sem folyamából, tán még sem egészen haszontalan, mert meg-
lehet, hogy oly egyének figyelmét vonandja magára, kik nálamnál
több szakavatottsággal és képességgel bírnak, s a közlöttek némi-
leg útba igazításul szolgálhatnak fürkészeitek netaláni megkeze-
désénél.

Utazásunk hátra levő részét kevés szóval beszélhetem el.

Quiarrából minden további esemény nélkül későn estve sze-
rencsésen San-Bartolomé-ba érkeztünk; még azon éjjel a „terra
firma“-ról és öszvéreink hátáról a hullámokra, azaz a cutter töre-
dékeny s ingadozó deszka-alkotmányára hordozóskodtunk, s más
nap reggel, május 25-kén, a magas tengeren usztunk éjszak felé.

Irodalmunkban eddigelé még nem igen volt szó az amerikai
régiségekről, azért nem tartom felesleges dolognak, Xántus
tudósításait még néhány adattal megtoldani. Clavigero (Hi-
storia antiqua de Mexico) s más nyomozók kutatásai bebizonyí-
tották aényt, hogy időszámlálásunk VI. XII. és XIII. száza-
daiban Közép-Amerikában is, mint csaknem ugyanazon időben
Ázsiában és Európában, nagy népmozgalom volt. Az amerikai
nép-költözködés Mexikónak tartott éjszokról délre, s különösen
két nemzet, a toltek vagy toultek és aztek nemzetek
vettek részt azon költözködésben. Mindkét nemzet harcziás szel-

lemű, földmivelő s általában nagyobb műveltségű nép volt. A toltek 648 táján jelentek meg Anahuak országban, éjszakra a mexikói völgytől, s a nyers benszülöttek közt nagyobb műveltségnek hintették el magvait. Meghonosították a földmivelést, építettek városokat, országokat és csodálatra méltó gúlákat; készítettek hieroglyphféle festéseket, feldolgozák az érczet, a legkeményebb köveket is megsikárolták és megfaragták, s végre rendezett állami szerkezettel is birtak. A toltek eredeti hazája Huehuetpалан volt, melyről csak nevét tudjuk s melyet a Gila folyótól éjszakra keresnek. Hazájokból elüzetvén utra keltek, lassan-lassan előnyomultak tengerit vetve s aratva, gyapotot termesztve s városokat építve; s új hazájokat, Anahuakot, hol Tula városát építették, csak 100 évi költözködés után érték el. Értelmi műveltségüket leginkább azon körülmény tanúsítja, hogy időszámításuk csillagászati figyeléseken alapult s oly tökéletes volt, hogy az esztendőnek valódi hosszát ismerték s a naptári évet szökőnapok beigtatása által szabályozták. A XI. század közepén azonban az inség által már nagyon szorongatott toltek nemzet kebelében oly pusztító halálvész ütött ki, hogy csak egyes töredékei maradtak meg, melyek többnyire odább délre és keletre menekültek, hol szintén némi műveltséget terjesztettek. Tula már Cortez idejében omladék volt. Guatimalában és Yucatan félszigeten, Palenque és Mitla közelében csudálatos festésekkel borított romok találatnak, melyek nagy műveltségre mutatnak. Yucatan félszigeten kivált Valladolid, Merida és Campeche között, leginkább az ország nyugoti részeiben, találatnak régi építmények maradványai. Yucatanról keletre Cozumel vagy Cuzamil szigeten is vannak régi építmények, s ezeket a spanyolok már 1518. és 1519-ben bámulták. Yucatan legnevezetesebb rommaradványai: az uxmali ugynevezett „Casa del gobernador“, a Kabah melletti teocalli-k (isten székai, dombterúk) és bolthajtások, a Labnah melletti romok kupolás oszlopokkal, a Zayi melletti romok majdnem dór oszlopokkal, a chicheni romok nagy díszítményezett faloszlopokkal. Egy maya (amerikai) nyelven, valami keresztyén indián által szerkesztett régi kézirat előszámálja a különböző, 52 évből álló időszakokat, melyek alatt a toltek Yucatan egyes vidékeit megszállták. Ez adatokból Don Juan Pio Perez, kinek birtokában van a kézirat, azt következteti, hogy a Chichen melletti építmények időszámlá-

lásunk IV-dik századában keletkeztek, az Uxmal melletti építmények pedig szerinte a X-dik század közepén emeltettek volna.

A tolték birodalom elhanyatlása után éjszaknyugatról új néptörzsek költöztek Mexikóba s megszállák Anahuak országot. 1170 körül a nyers chichimekek, azután a nahuatlakák hét hadai jelentek meg, ezekhez tartoztak az aztekek, kik 1196-ban Tulába s 1216-ban a mexikói völgybe érkeztek, hol a tó egyik szigetén 1325 körül Tenochtitlan vagy Mexiko városát építették. Az aztekek is költözködéseik alatt egyes helyeken hosszabb ideig mulattak s holmi kő épületeket raktak, melyeknek maradványait még itt-ott találják. Az aztekek eredeti hazáját Teo-Akolhuakant vagy Aztlant, szintén a Gila folyótól éjszakra keresik. Sokan azt hiszik, hogy a spanyolok által Mexikóban s más amerikai országokban előtalált magasb műveltség Ázsiából származott oda. A toltékok és aztekek intézeteiben és építkezési maradványaiban csakugyan található némi hasonlóság Kelet-Ázsia s az utóindiai szigetek buddha emlékeivel. De Guignes valami sinai írónak egyik rosszul magyarázott helyéből azt következtette, hogy a sinaiak már 458 óta látogatták Amerikát. Silas Burrows bizonyosnak állítja, hogy a japaniak Sarolta királyné szigetét megszállták s Amerika éjszaki partjaival is közlekedtek. Humboldt is azt állítja, hogy Kelet-Ázsia lakóinak régi közlekedése Nyugat-Amerikával több mint valószínű, s hogy az ázsiaiak alkalmasint az éjszaki szélesség 55. és 65. fokai között érték el Amerika nyugoti partjait s onnan viték lassankint délre a magasb műveltséget. Gomara szerint a XVI. században az éjszaki Dorado partjain, Quivirában és Cibolában, állítólag még catayoi, azaz japani vagy sinai hajók romjait is találtak. De mindezek csak pusztá vélemények, s a toltékok és aztekek ős történeteit eloszlatatlan homály fedi. Mert a spanyol hódítók pusztításai, s különösen Zumarraga első mexikói püspök s azután az 1641-ben püspökké lett Don Juan de Palafox y Mendoza vallási vakdühhel megsemmisítették a mexikóiak régi történeti emlékeit. Most már leginkább csak roskadozó építmények, cserepek, szerszámok, vízvezetékek és utak maradványai, melyek mind éjszaki, mind déli Amerikában nagy területeken találhatnának, hirdetik, hogy Amerikában is művelt, történelmi nemzetek éltek valaha. 1773-ban Garcés és Font spanyol papok ismét felfedezték a Gila déli part-

jain, régi nagy aztek város romjait, melyek közt hatalmas épület, Casa grande de Montezuma, még fennállt. Új-Mexiko benszülöttjei közt híre járt valami távol vidéken létező régi aztek városnak, melyet Nagy-Quivirának neveznek. Egy ferenczrendű szerzetes már a XVI. században sokat tudott regélni Quivira ország roppant kincseiről, s a spanyolok aranyszomjukban sokáig keresték e kincseket. Végre meggyőződtek arról, hogy a szerzetes tudósításai merő hazugságok, s ekkor Quivira lételet is kétségbe vonták. De Vasquez Coronado spanyol kormányzó még a XVI. században katonacsapattal csakugyan előnyomult Quiviráig, azonban, mint Coronadónak V. Károly császárhoz intézett tudósításából, s egyik bajtársa, Castañeda de Nageras elbeszéléséből kitetszik, ott kincseket nem talált; nagyobb szerű épületekről sem emlékeznek. Azután, úgy látszik, a spanyolok felhagytak Quivirával. Csak a legujabb időben új tudósításokat vettünk az egykor híres városról. 1853. június 15. kelt s a marylandi történelmi társulathoz intézett levelében Miles ezredes Fillmore várdából azt írja, hogy Albert hadnagy az egyetlen katonatiszt, ki Nagy-Quivirát látta; elsöben az éjsz. szél. $34^{\circ} 25'$ s a nyugati hossz. 106° alatt levő elhagyott Abo faluhoz érkezett s odább keletre 14 (angol) mfdet tevén, Quivirába jutott. Miles továbbá írja, hogy Campbell kétszer fordult meg Quivirában, 1830-ban s 1842-ben. Campbell szerint Quivira fensíkon (mesa) fekszik, a Sacramento hegység éjszaknyugoti csücsán; nagy, népes s jól épült város jellemét bírja, szabályos s egymást derékszögben szegő utczái voltak. Legalább 3 mfd hosszú (éjszakkeletről délnyugotra) s $1\frac{1}{2}$ mfd széles; némely háza még fennáll s faragott kőből épült. (Ezzel ellenkezőleg Coronado tudósításában olvassuk, hogy Quivirában csak szalma-házak voltak.) Különösen két nagyobb épület ötlött fel Campbellnek; az egyiket templomnak, a másikat palotának tartotta. A templomnak vélt épületben kincseket remélt találni, s eltakarítván a törmeléket, padozatra jutott, ezt keresztültörte s alatta 16–18 □ lábnyi üres szobába jutott, melynek sikárolt s festményekkel vagy szinezett alakokkal borított falai voltak. Más helyütt faragott kőlappal elzárt üreget talált, mely sziklában volt kivájva, az üregben holttetem volt, mely azonnal porrá összeomlott, mihelyt a levegőre hozta. Tovább áskálván, még 4 ily sírgödört talált holttemekkel. A várostól némi távolságra barlang szájára bukkant

Campbell, bemenvén a barlangba bányaalagot talált, melyben csillogó ásvány nyomaira akadt. A bányaalag végén kis kamarát lelt, melyben egészen fekete, nem vasból, de másféle ércből készült feszítő rúd, vésű, kalapács vagy fejsze s igen különös cserép edény volt. Visszatérvén a városba, nyugati oldalán tojásdad viztartót talált, melynek hossza 150, szélessége 80 rófnyi s mélysége valami 50 lábnyi volt. A vízmedenceze feneke ki volt burkolva, oldalai pedig faragott kővel bélelvék. Legdélibb végén faragott kőből több emeletre épült, igen nagy házát talált, melynek még fennálló sarkán hosszú rések s lyukféle ajtók vannak, s mely hihetőleg a viztartó oltalmára szolgált, mert Quivira környéke sok mfdre köröskörül víz és fa nélküli sivatag. A viztartó éjszaki végén vízvezeték van, melynek mentében Campbell 40 angol mfdre ment éjszaknyugati irányban a Fehérhegyekig. E vízvezeték 12 láb széles s 10 láb mély, de vize most nincsen, mivel szája el van torlaszolva törmelékkal, úgy hogy a patak, mely hajdan rajta a viztartóba folyt, most a Pecos folyóba ömlik. A viztartó egész hosszában kis faragott kövekkel (nem pedig téglával) van oldalain és fenekén kirakva és cementirozva.

Quivirától kezdve 100 láb széles kövezett országút megyen keleti irányban; ez utat Campbell állítólag 40 angol mfdre követte, s úgy hiszi, hogy Texasba, Nacogodosches-ba visz. Valami 20 mfdre Quivirától, az említett országút éjszaki oldalán, kőből épült nagy falura bukkant Campbell, hol úgy mint Quivirában számtalan festett fazekat és cserép edényt talált. — Miles ezen közlését a fentebb említett Silas Burrows a St. Francisco Herald szerkesztőjéhez intézett levelében tette közzé (1853. aug. 15. számában), s a lapot, melyben levele megjelent, Humboldt Sándornak is megküldé. —

Végre a Placerville Herald-ban 1853. jun. 23. San-Bernardino völgyben kelt levél jelent meg, mely a nagy Colorado sivatagban fölfedezett régi gúláról tudósít. E levél szerint öt emberből álló társaság a Coloradót fölfelé követte 200 angol mfdre a Gila folyóval való egyesülésétől, azon szándokból, hogy a Coloradónak valamely nyugati mellék folyóját fölkeresse s ezáltal a sivatagon keresztül utat találjon, melyen könnyebben és hamarabb lehetne Kaliforniába jutni. Csak szomorú és kopár sivatagot találtak a folyam mindkét partján, de a rideg sivatag közepette roppant gúlára bukkantak, melynek teteje már leomlott.

E gúla állítólag 52 kórétégből állott, s minden rétege egyremásra 2 láb vastag, úgy hogy az egész gúla legalább 104 lábnyi volt. Azonfelül a gúla alja homokba van temetve, s mennyire ér le a homokban, azt meg sem tudhatták, mert igen mélyre kellett volna ásniok. Másféle nyomokat is leltek, melyekből azt következtetik, hogy a Colorado mellett elterülő kopár sivatag egykor Amerika egyik kertje, éléstára s emberek millióinak lakhelye volt. —

Azelőtt azt hitték, hogy az aztekek költözködéseinek nyomait éjszakra csak a Gila folyóig lehet követni, a quivirai fölfedezések s a Colorado éjszaki oldalán állítólag létező régi építmények az aztekek költözködéseinek nyomait tetemes darabbal kiterjesztenék. De az amerikai forrásokból közölt tudósítások oly bizonytalanok, hogy rájuk nem igen építhetünk. Albert hadnagy csak azt állítja, hogy Quivirát látta, de arról, hogy mit talált ottan, mélyen hallgat. Campbell részletesebben beszéli el a maga fölfedezéseit, de ha tudósítása igaz, akkor az ő Quivirája nem lehet azon Quivira, melyet a régibb spanyol tudósítások tárgyaznak, s úgy látszik, Xántus Quiarrá-jával sem lehet azonos. Xántus Quiarrá-ja „számos apró házakból“ álló lakott falu, melynek „éjszaki oldalán egy nagy kiterjedésű templom romjai láthatók.“ E templom „körül számnélküli házak maradványai láthatók, de nagy részök már homokba van temetve.“ Hasonló maradványokat Xántus Abojo falu mellett is talált. Albert hadnagy megemlíti Abo-t s elhagyott falunak nevezi, de a közelében levő romokról nem tesz említést. Campbell csak Quiviráról beszél, s ott sokkal többet talált és látott mint Xántus, Abojo vagy Abo faluról ellenben hallgat, pedig ha ott megfordult volna, bizonyosan az abojói romok közt is áskált volna kincsek után. — Xántus tudósításában nagyon felötlő előttem, hogy a Quiarra és Abojo melletti templomféle épületek keresztalakúak, mert ha csakugyan olyanok, akkor csaknem bizonyos, hogy a spanyol hódítás után a keresztényének befolyása alatt épültek, s tehát nem az aztek nemzettől erednek. Hunfalvy János.

 MAGYARORSZÁG TUDÓSTÁRSASÁGAIHOZ, MUZEUMAIHOZ,
IPAR- VAGY GAZDASÁGI EGYESÜLETEIHEZ
S EGYES TUDÓSAIHOZ:

A Washingtoni Smithson-féle Intézet alapítása egyedüli és kizárólagos célját (Ismeretek szaporítása és terjesztése az emberiség közt) előmozdítani iparkodván, összeköttetését rokon intézetekkel és egyénekkel már a világ minden részére kiterjesztette, és sohasem mulasztott el alkalmat a magyar értelmiséget is szövetségébe szólítani. Sajnálkozva jelenti azonban az Intézet, miként felhívásainak felette kevés eredménye lón, mert eddigelé csak két magyar tudományos intézettel lehetett szerencséje összeköttetésbe léphetni: a Magyar Tudóstársasággal s a pesti Egyetemi Könyvtárral, melyek közül csak az első adván cserébe irodalmi termékeket, felette keveset nyert az Intézet Magyarország tudományos állása felőli tájékozhatásául.

Azért örömmel ragadja meg az Intézet ismét ezen alkalmat, hogy a magyar értelmiség figyelmét lételére vonja; s különösen a következőket bátorodik említeni:

1) Az Intézet akár magánosok, akár társulatok bármely nyelven írt munkáit, folyóiratait, vagy évkönyveit elfogadja; s cserében hason szakú amerikai irodalmi termékeket ajánl.

2) Az Intézet minden természettudományi példányokat elfogad s cserében helyettök amerikai példányokat ajánl, melyek minőségét a küldő határozza meg.

3) Ha egyes tudományos férfiak, hason szaktudományú amerikaiakkal összeköttetésbe lépni óhajtanak, az Intézet kedves kötelessége leendő ily ismeretségeket kötni, az illető felek közti levelezés létrehozásával. S e célból, ha magyar tudósok vagy általában írók bármely terjedelemben kívánják munkáikat vagy értekezéseiket amerikai hason szellemű férfiak közt köröztetni, az Inté-

zet által tehetik; s az Intézet ugyanazon férfiak munkáit fogja cserében megszerezni s megküldeni a magyarországi feleknek.

4) Az Intézet minden amerikai veteményeket, gépek mintáit, vagy közhasznú épületek rajzait megküldi magyarországi feleknek, kik ilyesmit kívánnak; s elvárja, hogy helyettök cserében szinte minden hason czikkeket megkapjon, melyeket netán kívánni fog.

5) Minden küldemények az Intézethez következő czim alatt intézendők:

care of F. Flügel

American Consul.

Leipzig (Saxony)

Smithsonian Institution

Washington city

North America.

6) A kötegen a küldő neve kéri feljegyeztetni s a köteg tartalma.

7) Minden küldemény szállítási költségeit a magyarországi fél Lipcse és lakása közt, az Intézet pedig Lipcse és Washington közt viseli.

8) A levelezés az Intézet részéről angol nyelven történik, de minden művelt nyelven irt leveleket elfogad s figyelembe vesz.

 A philadelphiai Természettudományok Academiaja, magyarországi rokon Intézetek figyelmét felhívja, miként az Academia minden természettudományi munkát, értekezést, folyóiratot vagy évkönyvet elfogad, s cserében saját évkönyveit és folyóiratát vagy hasonszakú amerikai írók munkáit adja.

Az Academia minden természettudományi példányokat elfogad, s cserében amerikai példányokat ajánl, az illető fél kívánsága szerint.

Az Academia különösen figyelembe ajánlja világhírű kaponya-gyűjteményét; s székely, jász, kún, vagy a magyar fajhoz tartozó egyéb kaponyákért amerikai indián kaponyákat ajánl. Ily küldés alkalmával azonban a példány rövid története kéri mellékletül.

Czim: Academy of Natural Sciences of Philadelphia.

Philadelphia

North-America.

Apró kötegek a Smithson-féle Intézet által is küldhetők.

 Leconte János, magyarországi és ázsiai apró emlős állatokat óhajt (szárazon vagy borszeszben), s cserében éjszak-amerikaiakat ajánl. (Czím: Major J. Leconte. Philadelphia.)

Baird Spencer, magyarországi gerinczes állatokat kíván, s helyettök éjszak-amerikaiakat ad. (Czím: Spencer F. Baird. Washington.)

Dr. Leidy József magyarországi gerinczes állatok követült maradványait kér, hason példányokért Éjszak-Amerikából. (Czím: Joseph Leidy M. D. Philadelphia.)

Dr. Hallowell Edvárd magyarországi csúszómászókért amerikaiakat ajánl. (Czím: Edw. Hallowell M. D. Philadelphia.)

Hitchcock Edvárd magyarországi ércz példányokért amerikaiakat cserél be. (Czím: Edw. Hitchcock Esqr. Boston.)

Dr. Brewer Tamás magyarországi madárfészkekért és tojásokért amerikaiakat ajánl. (Czím: Dr. Thomas Brewer. Boston.)

Torrey J. G. magyar növényekért amerikaiakat ígér. (Czím: Professor J. G. Torrey, Amherst College. Boston.)

Dr. Leconte J. G. magyarországi bogarakat amerikaiakkal cserél be. (Czím: Dr. J. G. Leconte Nro. 1325. Spruce street. Philadelphia.)

Haldmann G. magyarországi rovarokért amerikaiakat ajánl. (Czím: Professor G. Haldmann. New-York.)

Dr. Hammond A. Vilmos amerikai pókokat és skorpiókat küld magyarországi hasonló állatokért. (Czím: Dr. William A. Hammond. U. S. A. corner of 19-th and Pine str. Philadelphia.)

Cassin János éjszak- vagy dél-amerikai madarakat ajánl magyarországi példányokért. (Czím: John Cassin Esqr. care of Academy of Nat. Sci. of Philadelphia. Philadelphia.)

Az illető intézetek és felek megbizásából

Xántus János.

LAUFFER és STOLP

kiadó-könyvkereskedésében megjelentek következő
ajánlható művek:

Ács K. magyar, német, olasz, román (oláh), cseh-tót és szerb beszélgetések otthon és uton. Boritékban. Kötve	2 fr. — kr. 2 fr. 20 kr.
— — Magyar, német, román (oláh) beszélget. 1 fr. Kötve	1 „ 20 „
— — Magyar, német, cseh-tót beszélgetések 1 fr. Kötve	1 „ 20 „
— — Magyar, német, szerb beszélgetések 1 fr. Kötve .	1 „ 20 „
Család könyve. Hasznos ismeretek és mulattató olvasmányok. Szerkesztik Greguss Ágost és Hunfalvy János. III. évi folyam. Kötve 4 fr. 56 kr. Diszkötés.	6 „ — „
Csengery Antal, történeti tanulmányok. 1-ső kötet . . .	2 „ 12 „
Czilchert Róbert Dr. Állattenyésztési eszmék szemközt a Magyarországon jelenleg alaphól megváltozott gazdálkodási viszonyokkal. A magyar gazdasági egyesület által koszorúzott pályamunka	1 „ — „
Erdély nagyfejedelemség helyközségeinek bírósági végleges felosztása. Német és magyar megnevezéseik szerint betűsorrendben összeállítva egy cs. k. törvényszéki tanácsos által. Független Magyarország bírósági felosztásához	1 „ — „
Fáy András. Érzélgés és világ folyása	1 „ — „
— — A Bélteky ház. Tanregény 3 kötet	3 „ — „
— — A régi pénzek	1 „ — „
— — A különös végrendelet stb.	1 „ — „
Fejér György utolsó történeti értekezetei a magyarok ősrökonairól. 167 lap ára füzve	1 „ 6 „
Disz, kötve	1 „ 12 „
Ugyanazokból egyenként is megszerezhetők:	
A Kunok eredete, vizsgálta Fejér György. 104 lap, velin papíron, ára	— „ 72 „
A Kazarokról, értekezik Fejér György. 63 lap, ára füzve .	— „ 54 „
Forrai Iván, Soborsini gróf eredeti rajzai és jegyzetei szerint. Kiadta Soborsini gróf Forrai Julia, csillagkeresztes- és palota-hölgy. Olaszország, Malta, Egyiptom. 1859. Ára pompásan kötve	88 „ — „
Diszesen kötve három középcsinnal és fémszőgekkel	100 „ — „
Egészen vörös bőrbe kötve	120 „ — „
Galgóczy Károly. Mire nevelje a magyar ember gyermekeit? Nevelési kalauz a különböző életpályákra képző tanintézetek az azokban iskolázás, iskolán kívül tanulás, életpálya-választás s végre részletesen a tudományos, iparos s kereskedelmi életpályák viszonyai körül	1 „ 50 „

Let. 16049-1958

Hatvani Mihály. Történelmi zsebkönyv. Rajzok a magyar történelemből	3 fr. 88 kr.
Hámos és Kubinyi. Utijegyzetek Nyugot-Europa fővárosai-ban 1852/3-ból. 1858	1 „ 6 „
Hunfalvy János és Rohbock Lajos Buda-Pest és környéke 24 sép aczélmetszettel kötve ára körülbelül	6 „ — „
(Német nyelven is kapható)	
Hunfalvy János. A magyar ifjuság könyvtára. 1 kötet. Uti és vadászati kalandok. Kötve	1 „ 94 „
— — Ujabb kalandok és vadászatok, 5 színezett képpel. Csinosan kötve	1 „ 94 „
Hutirai Lukácsi Sándor. Selyem- és eperfatenyésztés	— „ 42 „
Kép 30, az új testamentomból. Csinosan kötve	3 „ 40 „
Kép 30, az ó testamentomból Csinosan kötve	3 „ 40 „
Kolmár. Nők könyve Uj olesó kiadás	1 „ 6 „
Magyarország, Szerbvajdaság és a Temesi Bánság helyközségeinek bírósági végleges felosztása. Német és magyar megnevezéseik szerint betűsorrendben összeállítva egy cs. k. törvénytudós tanácsos által. Kötve	2 „ 12 „
Montesquieu a romaiak nagysága és hanyatlása, azoknak politikája a vallásban. Magyarította Pados János	1 „ 42 „
Nagy Ignác, Szűnyogok. 276 lap színes borít. füzve	— „ 72 „
Pálffy Albert: a fekete könyv. Regény. 2 kötet öszvesen 322 lap színes borítékba füzve	2 „ — „
Petőfi Sándor. A helység kalapácsa. Hős költemény 4 énekben. 64 lap színes borítékba füzve	— „ 42 „
Podmanitzky Frigyes báró. „Margit Annyal.“ Folytatása a „Tessék ibolyát venni“ című regénynek. 2 k.	2 „ 60 „
Remellay Gusztáv. Huszár és kedvese. Regény	1 „ 6 „
— — A nőnem befolyása hazánk múltjára. Regényes kronika. Egy köre metszett csinos képpel. Két rész egy kötetben	1 „ 6 „
Rönyi Sándor. Népszerű levelek tudomány-reformot illetőleg. Minden gondolkodni és számítani tudó használatául	2 „ 12 „
Rosty Zsigmond. A tatárjárás történelme negyedik Béla király idejében	1 „ 28 „
Természettörténet az ifjuság tanítására és házi használatra magyarázta Peregriny Elek. 150 színezett ábrával 16 táblán. 458 lap. Ára kötve	4 „ 76 „
Tompa Mihály virágregék	1 „ 26 „
Thali Kálm. Zengő liget. Lyrai és ujabb költeményei. 2 kötet borítékban	2 „ — „
— — Csinosan kötve	2 „ 80 „
Török János. Magyarország primása, közjogi és történeti vázlat. Ára körülbelül	6 „ — „

Török József Dr. A két magyar haza első rangu gyógyvi- zei és fürdőintézetei. Természet-, vegy- s gyógytani sajátságaikban előterjesztve. XII tájképpel . . .	3 fr. 15 kr.
Schwarzer Ferencz. A lelkibetegségek általános kór- és gyógytana, törvényszéki lélektanál. Orvosok, egé- ségügyi hivatalnokok és törvényszéki bírák szá- mára	2 „ 12 „
Szabó Richard beszélyei. 3 kötet	2 „ 12 „
Szalay László: Magyarország története. I—VI-ik k. 1-ső rész	20 „ 92 „
„ — „ I—V Kötet. Disz. kötve	22 „ 42 „
Szeberényi János ifj. Eszmetöredékek a magyarhoni pro- testantismus jelen stadiumán	— „ 72 „
Szemere Bertalan utazás külföldön. 2 kötet	1 „ 42 „
Szigligeti Zsidó. Eredeti szinmű dalokkal. 4 szakaszban .	— „ 72 „
Vadnai Károly. Beszélyek. 2 kötet	1 „ 40 „
Xantus János levelei Éjszak Amerikából. 12 eredeti rajz után készült kő- és egynehány fametszettel. Közli Prépost István. Kötve	3 „ 18 „
Hámos és Kubinyi uti jegyzetek Nyugat-Európa fővárosai- ban 1852/3 ból. 1858. Ára	1 „ 6 „

M Ű L A P O K.

Buda-Pesti Emlék. 22 aczélmetszetek szép boritékban . . .	4 „ 24 „
Fóti Emlék. Szép képlet egész íven, rajzolta Zombory Gusztáv	1 „ 80 „
Finom kiadás	2 „ 12 „
Molnár, Nemzeti Album	14 „ 70 „
Petőfi Sándor Debreczenben 1842 ben. Szép könyomatu műlap	2 „ 12 „

Z E N E M Ű V E K.

Thern Charles. Op. 19. Deux Valses pour Piano Nr. 1 . . .	— „ 64 „
— — Op. 19. Deux Valses pour Piano. Nr. 2	— „ 80 „
— — Op. 2 ^a . Romance pour Piano	— „ 80 „
— — Op. 21. Magyar induló 6 kézre	— „ 72 „

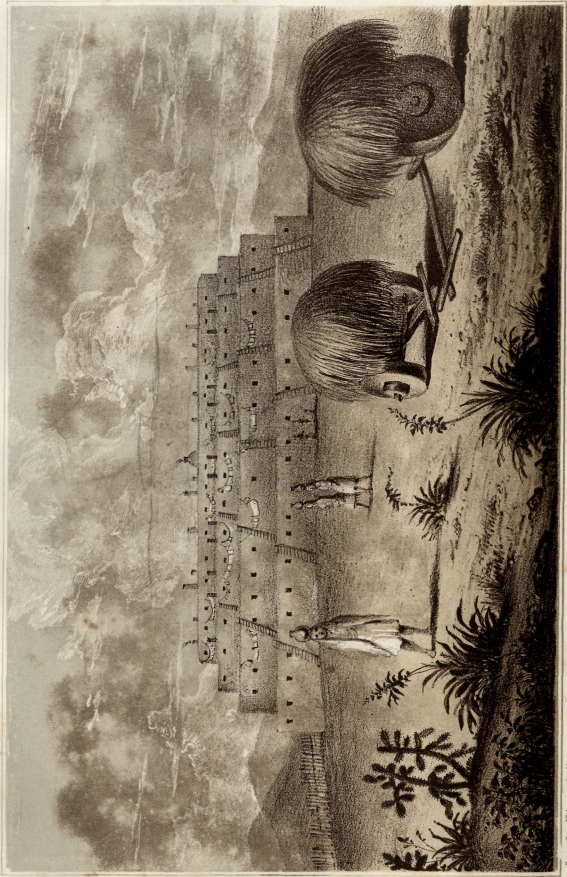

Rayzolta Köröses. J. 1858.

A Sierra Nevada tetején, Julius 13-án.

Worm, Haske és Táros. Pest, 1839.

Rapports. Ténaxa J. 1851

La Joya. A kaliforniai félszigeten.

Mem. Harbe et Ténaxa. Pest 1850.

Reynolds Tancus J. 1858

San Marco. A Kaliforniai felszírófen

Mynn. Fauste és Tiroza Tesc. 1858.

122° 118° 116° 114° 112° 110°

38° 36° 34° 32° 30° 28° 26° 24° 22°

San Francisco

Ismeretlen
térkép

Colorado

Utah t.

Sivatag

Sivatag

Tejont.

Mohave t.

Apache t.

Arizona t.

Conception fok

San Miguel sz.

Los Angeles

S. Gabriel

Carlingo Sivatag

Mohave folyó

Colorado folyó

Gila folyó

Tino

S. Pedro

San Catalina sz.

San Clemente sz.

S. Miguel

Loma

Coronados sz.

Rosario

Sonora állam

Chihuahua állam

Sinaloa állam

KALIFORNIA
déli része

Legújabb kútfők után sziszteve és rajzolta.

XANTUS JÁNOS

18

Mérték 000000.

100 80 60 40 20 0 200 300 m f

Jegek Magyarázata

— a területen Mexico és az
A. egyesült államok közt.
— a határosság

122° 118° 116° 114° 112° 110°

Fajszelva. Xántus J. 1859.

Éii tanvánk Timna és Todos Santos közt.

Spomen. Haste és Társas. Pest, 1859.